

Δίκη

A MÁRKUS DEZSŐ

ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

FOLYÓIRATA

A TARTALOMBÓL

A házasság és a család védelme a modern magyar magánjogban

A kiskorú gyermek tartása a házasság fennállása alatt és felbomlása után 1938 és 1945 között Magyarországon

A gyermekvédelmi rendszer prevenciók szerepe a bűnmegelőzésben a Csemegi-kódextől napjainkig

Szülők jogai és kötelességei az iskoláztatással kapcsolatban a 20. század kezdetén

The Development of Matrimonial Property Law in Vietnam

A magyar nőmozgalmak erőfeszítései a leány és nőkereskedelem visszaszorítása érdekében a 20. század elején

A családon belüli erőszak múltja és jelene Magyarországon

Der Gedanke eines Mannes, „Menschen zu helfen“ wird zur größten humanitären Organisation der Welt

A modern költségvetési jog kialakulása az európai jogi kultúrában

Der Vertrag von Saint Germain im Kontext der europäischen Nachkriegsordnung. Internationale Konferenz (Wien, 27.-29. September 2018)

A házasság és a család védelme

Tudományos ülés

Pécs, 2018. december 10.

2018/2

TARTALOM

BEVEZETŐ

HERGER Csabáné: A házasság és a család védelme a modern magyar magánjogban. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos ülésének megnyitójára (Pécs, 2018. december 10.)

TANULMÁNYOK

KRAUSZ Bernadett: A kiskorú gyermek tartása a házasság fennállása alatt és felbomlása után 1938 és 1945 között Magyarországon

HERKE-FÁBOS Barbara Katalin: A gyermekvédelmi rendszer prevenció-s szerepe a bűnmegelőzés-ben a Csemegi-kódextől napjainkig

NIKLAJ Patrícia Dominika: A szülők jogai és kötelességei az iskolalátogatással kapcsolatban a 20. század elején

NGUYỄN THỊ MỸ, Linh: The Development of Matrimonial Property Law in Vietnam

CSÁSZÁR Kinga: A magyar nőmozgalmak erőfeszítései a leány és nőkereskedelem visszaszorítása érdekében a 20. század elején

KORINEK Beáta Zsófia: A családon belüli erőszak múltja és jelene Magyarországon

MŰHELYTANULMÁNYOK

DUJIC, Dejan: Der Gedanke eines Mannes, „Menschen zu helfen” wird zur größten humanitären Organisation der Welt

PFEFFER Zsolt: A modern költségvetési jog kialakulása az európai jogi kultúrában

AD HOC

RATHMANNER, Laura: Der Vertrag von Saint Germain im Kontext der europäischen Nachkriegsordnung. Internationale Konferenz (Wien, 27.-29. September 2018)

A címlapon: Márkus Dezső (1862 – 1912) bíró, jogtudós

Δίκη (díké) = szokás, jog, igazságosság, szóbeli kö-zvád, perbeszéd, ítélet, büntetés

Δίκη

A MÁRKUS DEZSŐ ÖSSZEHA-SONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ: HERGER Csabáné – SCHWEITZER Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: ÁDÁM Antal (Pécs) – KAJTÁR István (Pécs) – STEPPAN, Markus (Graz) – STIPTA István (Budapest – Szeged)

A SZERKESZTŐSÉG CÍME: 7622 Pécs 48-as tér 1.

Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Felelős kiadó: FÁBIÁN Adrián dékán

ISSN 2631-1232

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02

A mű szerzői jogilag védett.

Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva.

HERGER Csabáné
habilitált egyetemi docens
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.01

A házasság és a család védelme a modern magyar magánjogban

A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos ülésének megnyitójára (Pécs, 2018. december 10.)

1. A tudományos ülés tematikája

A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport 2018. december 10-i angol nyelvű tudományos ülésének hét előadója arra vállalkozott, hogy családjogi tárgyú illetve interdiszciplináris, részben családjogi kutatásaikat egy gondolati lánkra fűzzék fel. Előadásaik között az összekötő elem a házasság és a család védelmének elvében fedezhető fel, amely a felvilágosult észjog uralma alatt, a 18-19. század fordulóján elvégzett családjogi reformok ellenhatásaként, a posztnapóleoni korszak jogalkotásában újjászületett Európában, de intenzitását és érvényesülésének eszközeit tekintve igen változatos képet mutatott illetve mutat az elmúlt mintegy kétszáz évben.

A házasságból született kiskorú gyermekek tartása – jogi kultúrától függetlenül – szülői kötelezettségként volt és van jelen minden szervezett társadalomban. A kérdés sokkal inkább úgy tehető fel, hogy ki kötelezett erre elsősorban illetve szubszidiáriusan, mi a tartás tényleges tartalma, hogyan kell azt szolgáltatni és melyek a határai ennek a kötelezettségnek. *Krausz Bernadett* ezekre a kérdésekre az 1938 és 1945 közötti évek hazai jogát vizsgálva kereste a választ. Előadásában („*The Support of Under Age Children During Wedlock and after the Termination of Marriage between 1938 and 1945 in Hungary*”) a bírói joggyakorlat feltárására irányuló levéltári kutatási eredményeit ismertette, ami a korszakban még kodifikálatlan magyar magánjog miatt a jogfejlesztés elsődleges eszköze volt. *Császár Kinga* a magyar nőmozgalom törekvései tükrében a gyermek- és nőkereskedelem elleni intézkedéseket mutatta be a huszadik század első felének Magyarországon („*Efforts of the Hungarian Women's Movements to Reduce Woman and Child Trade at the Beginning of the 20th Century*”), míg *Herke-Fábos Barbara Katalin* a megelőző pártfogás intézményének hatékonyságát a jogtörténeti előzményekre és azok hatékonyságára tekintettel vizsgálta („*Effectiveness of Preventive Patronage in the Light of the Opinion of Law Enforcement Agencies of Baranya County*”). A gyermek- és ifjúságvédelem témaköréhez csatlakozott *Korinek Beáta Zsófia* előadása is, melyben családon belüli erőszak megjelenésének okaival valamint a kiskorú áldozatok sérüléseinek kezelési módjaival foglalkozott („*Domestic Violence in Hungary. A Brief Report on Intervention, Past and Present*”). *Niklai Patrícia Dominika* szülői felügyeleti jog egy elemét, az iskolaválasztás szabadságát járta körül a 20. század első évtizedeire koncentrálnva („*Choosing of School as a Supervisory Right of the Parents at the Beginning of the 20th Century*”). Míg az utóbbi négy előadás a családjog közjogi (büntetőjogi illetve alkotmányjogi) beágyazottságára és kapcsolódási pontjaira hívta fel a figyelmet, addig *Nguyễn Thị Mỹ Linh* a történeti jogösszehasonlítás fontosságára mutatott rá („*The Development of Matrimonial Property Law*

in Vietnam”). A vietnámi házassági vagyoni jog formálódását a magyar jogfejlődés fényében mutatta be, ami elsősorban azért volt lehetséges és ésszerű, mert 1947 illetve 1948 után Vietnám és hazánk is a szovjet blokk országai közé tartozott, azaz a családjog rendező elvei ideológiai meghatározottságúak voltak, illetve részben ma is kimutathatók ilyen gyökerek.

Azt, hogy a fenti kutatási témákat összekötő lánc, a házasság és a család védelmének elve a polgári modernizáció korától kezdődően milyen intenzitással és mely eszközök igénybe vételével jelent meg a hazai jogban, e tanulmány szerzője tekintette át a tudományos ülés bevezető előadásában („*Protection of Family and Marriage in Modern Hungarian Private Law*”) az első magyar szekularizált házassági törvény (1894. évi XXXI. tc = Ht.) és az első magyar magánjogi részkodeifikáció (1952. évi IV. tv. = Csjt.) közötti időszak példáján.

2. A házasság és a család védelmének elve az európai jogi kultúrában

A házasság és a család intézményének védelme tekintetében a polgári modernizáció korától kezdve világos hullámmozgás rajzolódott ki az európai jogi kultúrában.¹ Egyrészt a 18. század végén a felvilágosult észjogra hivatkozva valamint a tradicionális erkölcs és az egyházjog elvei elleni lázadás jegyében liberalizálták a családjogi normák jelentős hányadát, majd az 1815 utáni évtizedekben, a posztnapóleoni korszakban konzervatív fordulat, részleges visszarendeződés következett azzal, hogy hangsúlyozták a házasság és a család intézményének jelentőségét és az állam felelősségét ezek védelme tekintetében.² A jogi védelem többszintűvé vált: alkotmányos dokumentumok tartalmazták magát az elvet és a büntetőjogi védelmet biztosították.³ A két világháború közötti évtizedekben a nyugati világ és Európa keleti fele a családjog meghatározó elveit tekintve eltávolodott egymástól. Míg nyugaton a házasságok felbontásának egyre növekvő számára hivatkozva további ellenreformot követelt a konzervatív (elsősorban katolikus) jogtudósok túlnyomó része,⁴ addig Keleten a Romanov-dinasztia bukása után a radikális baloldali feminista mozgalom követelése szerint formálták meg a szovjet típusú családjog intézményeit, a hangsúlyt a nemi jogegyenlőség formális biztosítására és a gyermekek nevelése illetve védelme tekintetében az állami szerepvállalásra helyezve.⁵

Másrészt a hullámmozgás abban is megjelent, hogy a II. világháború alatti évek családjogi jogalkotásában az úgynevezett fajvédelmi célzat részben (a házasság érvényességének megtámadása tekintetében) felülírta a család és a házasság védelmének elvét a náci Németországot követve számos országban, így hazánkban is.⁶ Mindeközben a nemzetvédelem jegyében különös hangsúlyt helyeztek az anyaság intézményének támogatásra, a gyermekvállalásra és az ifjúságpolitikára.⁷ 1945

¹ Lásd bővebben SCHWAB, Wertewandel im Familienrecht 257–280.

² HERGER, Die Regelung des Eheverbandes 189–202.

³ Lásd a Csemegi-kódexben (1878. évi V. tc.) a szemérem elleni bűntettek és vétségek (232-250. §§), a bigámia (251-253. §§) és a családi jogállás elleni bűncselekmények és vétségek (254-257. §§) tényállásait. A házasság és a család védelmének elvét hazánkban először a pártállami korszak alkotmánya deklarálta (1949. évi XX. tv. 15. §).

⁴ HERGER, Auf dem Weg zur Autokratie 69–95.

⁵ PAP, A házasság intézménye a népi demokratikus jogban; NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 48.

⁶ LEHOTAY, Szabadságmegvonó intézkedések a családjog területén 193–203.

⁷ A náci diktatúra családpolitikájához lásd WEIB, Familie im Dritten Reich 156–158; BUCH, Gedanken um das Familienrecht 145–148; BOEHMER, Die „guten Sitten“ im Zeichen nazionalsozialistischer Familienpflicht 73–74.

után úgy kellett a származáson alapuló diszkriminációs rendelkezéseket felszámolni a családjogban, hogy közben az anya-, gyermek- és ifjúságvédelmet szolgáló pozitív jogintézményeket megőrizték.

Végül a hullámmozgás a 20. század második felében, különösen 1968 után megjelent abban is, hogy – a nemi jogegyenlőség biztosítása érdekében végrehajtott, a házassági köteléki és vagyoni jogot, valamint a gyermek-szülő jogviszonyt is érintő reformok mellett – újra liberalizációs szakasz következett Európa szerte a házassági bontójogban és a házasságvédelem helyett a családvédelemre helyeződött a hangsúly, az élettársi kapcsolatból származó gyermekek és szülei közösségének családként történő emancipációjával. Az ezredforduló éveiben Európa nyugati felében jellemzővé vált, hogy az emberi méltóságra és a jogegyenlőség elvére hivatkozva az azonos neműek együttélését házassággént kívánják jogilag szabályozni, a házasság természetjogi fogalmának kiüresítésével. Ehhez a folyamathoz szervezen illeszkedik az a jogpolitikai elképzelés is, hogy a népességcsökkenés megállítása megoldható betelepítéssel, és nem feltétlenül szükséges csupán a házasság és a család intézményének védelmében gondolkodni. Míg a közép-európai térség országai a 20. század második felére jellemző kihívások tekintetében csatlakoztak a nyugati trendhez, az utóbbi két kérdésben, melyek napjainkban is aktuálisak, konzervatív szemlélet került többségbe a család és a házasság intézményének valamint az európai (részben zsidó-keresztény gyökerű) jogi kultúrának a védelmére hivatkozva.

Ez ad okot arra, hogy – az 1941. évi XV. tc., az ún. harmadik zsidótörvény rendelkezéseit e tanulmányban nem érintve – megvizsgáljuk, milyen eszközökkel védte a jogalkotó a házasság és a család intézményét 1894 és 1952 között, a polgári modernizáció korának ún. második liberális reformhullámától a pártállami korszak családjogi törvénykönyvéig, ezeknek az eszközöknek mekkora volt a hatékonysága és a mi az a történelmi tanulság, ami annak ellenére is levonható, hogy a kihívások csak részben azonosak.

3. A házasság védelmét szolgáló anyagi és eljárásjogi eszközök (1894 – 1952)

Azóta, hogy IX. Gergely a házasságot *contractus favorabilisnek* minősítette,⁸ kétség esetén a házasság érvényességét az egyházi törvénykezésben mindaddig feltételezték, amíg annak ellenkezője be nem bizonyult. A *favor matrimonii* a kánoni eljárásjogban a kötelék védelmét szolgáló eszközök összességét jelentette.⁹ Bár némely egyházi szerző ezt az elvet a házasság szentség voltából illetve felbonthatatlan voltából vezette le, kétségtelen, hogy a jogrend egy közérdekből különösen fontos intézmény fennállását védte,¹⁰ főleg akkor, ha a házasságból „már gyermekek születtek, vagy ha a fölbontásból vagy érvénytelenné nyilvánításból botrány, gyűlölködés vagy egyéb nagy károk származnak”.¹¹ Ezért természetes továbbélése (korlátok között) a szekularizált jogban is, mint ahogy a protestáns felekezeti jogokban is kiindulási pontul szolgált.

A kormányzati jogpolitikai célzat lényegét tekintve vajmi keveset változott 1894 és 1952 között. Első polgári eljárásjogi kódexünk (1911. évi I. tv. = Pp.) kormányjavaslatának kiindulási

⁸ MÓRA, Házassági kereseti jog 130.

⁹ MÓRA, Házassági kereseti jog 133.

¹⁰ MÓRA, Házassági kereseti jog 129–131.

¹¹ SCHERMANN, A házasságjog kézikönyve 240.

elve volt, hogy „(...) Rendezett társadalom csak a törvényes családok alapításában ismerheti fel érdekét”.¹² A 19. századvégi magyar társadalom közösségi értékszemléletét hűen jelzi a javaslat követő mondata is: „A vadházasságok az erkölcsöket megmértelyezik és szaporítják azoknak a számát, kiknek születésük törvénytelenége miatt az egész életen át erkölcsi nehézségekkel kell küzdeni.”¹³ A családvédelmi elv korlátozott volta felől azonban nem volt kétsége a jogalkotónak: „Az állam lehetőségei, melyekkel az e jogviszonyból (értsd: a házasságból) származó jogok védelmét és köteleességek teljesítését biztosítani tudja, igen korlátoztak, hiszen külső kényszer alkalmazása a házasság erkölcsi természetébe ütközik”.¹⁴ Az 1895. október 1-jétől érvényesülő szabályok és a Pp-ben rögzítést nyert házassági köteléki perekben követett eljárás közötti jelentős átfedést két okkal magyarázhatjuk. Egyrészt a bírói joggyakorlat a kodifikálatlan eljárásjog korában is zökkenőmentes ítélkezési rendet biztosított, azaz kipróbált és a magyar viszonyokhoz igazodó rendről volt szó, amely indokoltan képezhette az eljárásjogi kódex alapját. Másrészt a családvédelem és az állami kényszer tilalmának célzata a Pp. megalkotóinak szeme előtt is ott volt. Szivák Imre szavaival élve „Két fontos elv áll itt egymással szemben: a felek autonómiájának és az állami szempontnak az elve, mely szerint ügyelni kell a házasság lehető fenntartására”.¹⁵ Az alábbi ábrán azok a házasság védelmét szolgáló eszközök láthatók, amelyeket a Ht. hatályba lépését követően (1895. október 1.) törvényi rendelkezés vagy bírói gyakorlat alapján alkalmaztak, illetve – amennyiben eljárásjogi eszközről volt szó – a Pp-ben is helyet kaptak.

1.	életközösség helyreállítására kötelező végzés	Ht. 77. § a,	Pp. 648. §
2.	hirdetmény kibocsátása	Ht. 77. § b,	Pp. 649. §
3.	ügygondnok	bírói gyakorlat	Pp. 649. §
4.	házasságvédő	bírói gyakorlat	-
5.	különélés elrendelése	Ht. 72. §, 98-99. §§, 105. §	Pp. 665. §
6.	ügyvédkényszer	bírói gyakorlat	Pp. 643. §
7.	<i>ex officio</i> csak <i>in favorem matrimonii</i>	bírói gyakorlat	Pp. 669-670. §§
8.	a bíró nyomozási kötelezettsége	bírói gyakorlat	Pp. 656. §
9.	hivatalból való felülvizsgálat	bírói gyakorlat	-
10.	nincs perújítás	bírói gyakorlat	Pp. 682.§
11.	békéltetés	bírói gyakorlat	Pp. 645-647. §§, 654.§, 668.§
12.	vétkesség	Ht. 76-80. §§	Lj. ¹⁶

1. ábra: A házassági kötelék védelmét szolgáló főbb eszközök a polgári modernizáció korában Magyarországon

Szándékos és jogos ok nélküli elhagyás okára való (a házassági köteléket fenntartó, de a feleket ágytól és asztaltól elválasztó, ún. *separatio a thoro et mensa*) vagy bontó (a házassági köteléket felbontó) keresetet csak két peren kívüli eljárás eredményétől függően lehetett alapítani a Ht. 77.§ szerint.¹⁷ A rövid törvényi szabályozást a bírói gyakorlat pár év alatt pontos mederbe terelte. Az életközösséget megbontó félnek a házassági életközösség visszaállítására történő kötelezését (Ht. 77. § a,) annál a bíróságnál kellett kérni, amelyik a perre nézve illetékes volt. A kérelemben elő kellett adni és valószínűvé kellett tenni az elhagyásra és az elhagyás tartamára vonatkozó adatokat. Amennyiben a bíróság ezeket elégségesnek találta, előzetes tárgyalás tartása, azaz az ellenfél

¹² Az indokolás szövegét lásd <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91100001.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46>.

¹³ A Ht. tervezeteinek szövegét a házasság megszűnéséről közli GROSSCHMID, A Házassági törvény 643–787.

¹⁴ A kormányjavaslat általános indokolásának szövegét közli GROSSCHMID, A Házassági törvény 646.

¹⁵ FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 89–90.

¹⁶ A vétkességi elv és a vétkesség jogkövetkezményei csak közvetett módon jelentek meg a Pp-ben, hiszen nem eljárásjogi intézményről van szó.

¹⁷ Lásd bővebben HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 180–182.

meghallgatása nélkül, határidőtűzéssel bocsátotta ki a kérelem szerinti végzést. A házassági köteleket a bírói joggyakorlat – törvényi rendelkezés hiányában, de a Ht. szellemét követve – úgy próbálta meg védelmezni, hogy az elhagyott házastestvényt kényszerhelyzetbe hozta: csakis az életközösség helyreállítását volt joga kérni, tekintet nélkül az adott házassági kapcsolat sajátos körülményeire, valós szándékára illetve a tényleges helyzetre. Ezt követően, ha a kötelezett fél a végzésnek igazolatlanul nem tett eleget, a felhívó bontó keresetet nyújthatott be. Az 1897-ben meghozott értelmező jellegű elv szerint az elhagyó fél nem volt kötelezhető az életközösség helyreállítására, ha a kérvény beadásakor kétségtelen volt az a körülmény, hogy a felhívó házastestvényt a házasságot folytatni nem akarja, és a kérvénnyel kizárólag az a célja, hogy a házasság felbontására önálló jogcímet szerezzen.¹⁸

Szándékos és jogos ok nélküli elhagyás okára alapított váló vagy bontó kereset esetén hirdetemény kibocsátására (Ht. 77. § b), akkor került sor, ha az életközösséget megbontó házastestvényt legalább egy éve ismeretlen helyen tartózkodott. A hirdeteményt az 1868. évi LIV. tc. 269. §-ban előírt módon tették közzé – inkább kevesebb, mint több sikerrel. E tanulmány szerzőjének tapasztalata szerint a Pécsi Királyi Törvényszék előtt 1895 és 1918 között indított bontóperek között nem volt olyan ügy, amelyben a hirdetemény kibocsátása eredményre vezetett volna és az ismeretlen helyen tartózkodó fél az életközösséget helyreállította volna. Mindez azonban előre vélelmezhető volt: a végzéssel való kötelezés azt a házassági konfliktust, ami miatt az életközösség megbomlott, nem oldotta fel. Fontos hangsúlyozni, hogy a szándékos és jogos ok nélküli elhagyásnak nevezett bontó ok, amely a korábbi protestáns jogban hűtlen elhagyásként volt ismert, e két peren kívüli eljárással 1894-ben újdonságot jelentett. Hűtlen elhagyásra alapított perben a Királyhágón inneni protestánsok esetében eljáró állami bíróságok mindeddig csak azt kívánták meg, hogy felperes helyhatósági bizonyítvánnyal igazolja, hogy az elhagyó fél ismeretlen tartózkodású. Ha ő az idézés dacára nem jelent meg a bíróság előtt, a házasságot felbontották.¹⁹ A Ht. azzal, hogy a két peren kívüli eljárást bevezette, a bontást jóval szigorúbb feltételhez kötötte, a Pp. pedig ezen a renden nem változtatott. Megőrizte az életközösség helyreállítására kötelező végzést illetve hirdeteményt, és a per megindítását csak ezek sikertelen lefolytatásának függvényében tette csak lehetővé.²⁰

A fenti ábrán harmadikként említett ügygondnok az alperesnek külön utasítás nélkül nem meghatalmazottja volt, hanem csupán alaki jellegű funkciót töltött be a perben, ennek megfelelő „hatékonysággal” fellépve a kötelek védelme szempontjából. A joggyakorlat szerint az ügygondnokot a helyi ügyvédek közül az eljáró törvényszék rendelte ki, ha a helyhatósági bizonyítvány igazolta alperes tartózkodási helyének ismeretlen voltát, függetlenül attól, hogy a keresetet felperes mely bontó okra alapította. Az ügygondnok a kereset másodpéldányát kapta meg, míg magát az alperest hivatalos lapban háromszor közzé tett hirdetemény útján idézték meg az általános szabályoknak (1868. évi LVI. tc. 268. §) megfelelően. Kivételt a Ht. 77. § b, pontjára

¹⁸ C. 1522/1897, idézi MÁRKUS, Felsőbírószágaink elvi határozatai IX. köt. 137.

¹⁹ C. 6649/1883, 6869/1883, idézi SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 25–26.

²⁰ Pp. 651. § Ha a felperes a bontó – vagy válókeresetet hűtlen elhagyásra alapítja (figyeljük meg: szándékos és jogos ok nélküli elhagyás helyett a Ht. előtti terminológia tért vissza az eljárási kódexben) a 648., illetőleg a 649. §-ban megszabott eljárás lefolytatását már a keresetlevélben igazolni kell. Lásd hozzá a 649. § miniszteri indoklását valamint FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 110.

alapított kereset képezett, amikor a peren kívüli eljárásban kirendelt ügygondnokot is megidéztek a tárgyalásra amellet, hogy ezt az alperes irányába is megtette a bíróság hirdetmény útján, egy alkalommal. Az ügygondnokra vonatkozó szabályokat teljes egészében a joggyakorlat alakította ki, a Pp. 649. szakasza részletezte ezt.

A házasságvédő intézménye annak ellenére, hogy sem maga a Ht., sem a vonatkozó végrehajtási rendeletek nem beszéltek róla, fontos szerepet töltött be a házassági ügyekben. A *defensor vinculi/matrimonii* a kánonjogban²¹ XIV. Benedek 1741. szeptember 3-i konstitúciója nyomán jelent meg.²² Feladata az volt, hogy alperes hiányában, példának okáért „*ha bolléte nem tudatik*”, az alperest képviselje, illetve ha mindkét fél a házasság megsemmisítését kívánta, a köteléket ő védje. Megidézése nélkül az eljárás érvénytelen volt.²³ Míg izraelita vallású felek bontópereiben a Curia 7041/1882. számú határozata szerint a házasságvédő kirendelése „*felesleges*”,²⁴ a „*közérdeket*” képviselő tisztviselő a protestáns bontóperekben illetve érvénytelenítési perekben az 1796. évi december 3-i, az 1803. évi december 20-i és az 1822. augusztus 6-i királyi rendeleteknek megfelelően tág jogkörrel bírt. A házasságvédőt a „*szakértő férfiak*”, magánügyvédek közül rendelték ki.²⁵ Köteles volt „*az okok gyanánt előadott minden körülményeket szorosán kinyomozni; azt, hogy a kérelem a törvényben mennyiben gyökerezik s teljes bizonyítékokkal mennyiben támogattatik, vagy azt, melly ellenvetések avvagy akadályok gátolják, gondosan megvizsgálni, és ezíránt a bíróságnál alaposan és lelkiismeretesen nyilatkozni. (...) Minthogy pedig a házasság védelme hivatalból és magánérdekből történik, a bíró, ha a védő eljárásában hiányt fedezne föl, ugyanazt hivatalból köteles helyrehozni*”.²⁶ Tehát nyomozási kötelezettség terhelte, sőt bontó illetve érvénytelenítő ítélet esetén fellebbezésre is köteles volt minden esetben.²⁷ 1894 után a kereset harmadik példányának kézbesítése mellett²⁸ házasságvédőt kellett kirendelni a helybeli ügyvédek közül a házastárs által indított megtámadási perekben (Ht. 51-55. §§, 56. § a), a törvényes képviselő vagy szülő által indított megtámadási perekben (Ht. 52. §, 59. §), a bontó perekben (Ht. 76-80. §§) valamint a váló perekben (Ht. 105. §). A kirendelés mellőzése az egyéb házassági ügyekben annak céltalan voltán, vagy pedig azon alapult, hogy a bíróság már jogerős ítélettel állt szemben. A házasságvédő felügyelt a házasságból származó kiskorú gyermek érdekeire, valamint az anyagi és az eljárási jog szabályainak megtartására. A házasságvédő köteles volt arra, hogy a kötelék fenntartása mellett előterjesztést tegyen, ha pedig meg volt győződve annak tarthatatlanságáról, erről egy indokokkal ellátott nyilatkozatot tegyen.²⁹ Az ítéletekbe kutatási eredményeim szerint minderről rendszerint annyit jegyeztek fel, hogy „*a házasságvédő a házasság felbontását ellenezte*”. Mivel fellépésének gyakorlati haszna a vizsgált levéltári anyag alapján kétségbe vonható,³⁰ meglepő, hogy

²¹ KAZALY, A katolikus egyházjogtan kézikönyve 620.

²² A Codex Juris Canonici (1917) a házasságvédő intézményét megőrizte, és részleteiben is szabályozta. Lásd HUSZÁR, A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici 293–294.

²³ SCHERMANN, A házasságjog kézikönyve 242.

²⁴ Idézi KASSAY, A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok 62. A határozat az izraelita házassági perek természetével magyarázható. Ahogy azt Kassay másutt kifejti, esetükben a válóper célja nem a kötelék mindenáron való fenntartása, hanem hogy „*a könnyelműségből történő elválásoknak elejét vegye és így az erkölcsnek nemesítő hatását érvényesítse*”. KASSAY, A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok 59.

²⁵ Allerhöchste Entschliebung vom 21. Dezember 1850. Idézi BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 61.

²⁶ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 69–70.

²⁷ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 70.

²⁸ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 41.

²⁹ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 24.

³⁰ Lásd bővebben HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 185–186.

a Pp. előkészítése során a házassági ügyekben történő eljárás elveinek rögzítésekor vita bontakozott ki a házasságvédő intézménye kapcsán. *Issekutz Győző* fenntartását szorgalmazta, *Bizony Ákos* – elismerve, hogy hatékonysága mindeddig csekély volt – ezzel egyetértett, *Mandel Pál* ellenben úgy foglalt állást, hogy „a házasságvédő intézménye teljesen tarthatatlan. Semmit sem ér, soha a házasságvédő házasságot meg nem mentett”.³¹ A Pp. éppen ezért a házasságvédő esetében elzárkózott a korábbi jogrend követésétől.

Elkülönítve a kánonjogi eredetű, de a protestáns felekezeti jogokban is alkalmazott *separatio a thoro et mensa* anyagi jogi intézményétől, amely az életközösség megszüntetését (a házáslet beszüntetését és a közös vagyoni viszonyok felszámolását) rendezte jogilag a kötelék fenntartása mellett, az ágytól és asztaltól történő különélés elrendelésére protestánsok bontópereiben a végelválás előtt, kibékülés céljából került sor, a „*körülményekhez képest*” akár ismételt esetben is.³² Ht. ezt az eljárásjogi intézményt – az ismétlés lehetősége nélkül – fenntartotta, három különböző esetre nézve. Keresetben, viszontkeresetben, külön kérvényben vagy szóbeli előterjesztés útján a per során bármikor kérhették a felek a per tartamára nézve. A cél ilyenkor, különösen semmisségi perek³³ esetében, nyilvánvalóan az volt, hogy a peres felek közötti együttélés mielőbb szűnjön meg. A kötelék védelme szempontjából azonban az alábbi két esetben volt szerepe. Abszolút bontó okokra alapított perben a bíró ezt a kibékülés megkísérlése céljából, hivatalból rendelte el (a 99. §. megfogalmazása szerint „*rendszerint*”), illetve csak akkor mellőzhette, ha a kibékülésre nem látott reményt, míg relatív bontó okok esetében – ugyancsak hivatalból – mindenkor köteles volt elrendelni a különélést, melynek időtartama, ha a felek nem kérték hosszabbat, 6 hónap és egy év között mozoghatott. Ha a házastársak a házassági életközösséget helyreállították a különélés tartama alatt, vagy ha a felperes illetve viszontkereset esetében az alperes a különélésre kiszabott idő letelte után 3 hónap alatt a házasság felbontását nem kérte, a perben érvényesített ok lapján többé nem tehetette azt. A pert a felperes mulasztása esetén meg kellett szüntetni, ha viszont viszontkereset is volt és csak az egyik fél mulasztotta el a 3 hónapos határidőt, csak a másik fél keresete illetve viszontkeresete volt eldönthető érdemleges határozattal. Ha az elsőbíróság ezen eljárás szabályok ellenére felbontotta a házasságot, a felsőfokú bíróságok az elsőfokú ítéletet alaki hiba miatt megsemmisítették és a peres felet illetve feleket keresetükkel elutasították. Az ágytól és asztaltól történő különélés elrendelésének gyakorlati hasznát nehéz megítélni, különösen olyan házasságok esetében, ahol a felek már huzamosabb idő óta külön éltek vagy új kapcsolatot is létesítettek. Mindenképp pozitív azonban, hogy a kényszerű várakozási idő a bontási szándék komolyságának átgondolását eredményezhette. A Pp. az ágytól és asztaltól való különélés elrendelését részleteiben is szabályozta, a korábbi joggyakorlattól több helyütt eltérve. Az eddig alkalmazott ítélet helyett, amelyet fellebbezéssel – tapasztalatom szerint – gyakorta megtámadott az ellenérdekű fél, most végzésben született meg a döntés. A végzés ellen felfolyamodásra pedig csak akkor volt lehetőség, ha a különélés egyáltalán nem volt elrendelhető vagy időtartama a törvényes

³¹ Az I. bizottság ülésén elhangzott véleményeket idézi FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 87–89.

³² BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 61.

³³ Sajátos esetet képezett a semmisségi perek köre, melyekben a Ht. 72. § szerint hivatalból vagy a királyi ügyész kérelmére is sor kerülhetett a különélés elrendelésére abból a célból, hogy a „*megzavart erkölcsi rend mielőbbi helyreállítása, a semmis házasságban élés által okozott közbotrány megszüntetése*” megtörténjék. Lásd SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 55.

mértéket túllépte. A cél ebben az esetben a bíróságok tehermentesítése volt. Újdonságot jelentett az is, hogy a tárgyalás a különélésre szabott idő letelte előtt is megtartható volt, ha a körülmények megváltoztak, különösen akkor, ha valamely fél olyan bontó okot hozott fel, amely alapján különélés elrendelése nélkül is felbontható volt a házasság (Pp. 665. § 3. bek.).

A Ht. előtti joggyakorlatban az ügyvédkényszert házassági ügyekben arra hivatkozva állapították meg, hogy a házassági per a rendes perek közé tartozik.³⁴ 1894 után a keresetet továbbra is kizárólag ügyvédi ellenjegyzés mellett, rendszerint három példányban kellett benyújtani, de a tárgyaláson az ügyvédi képviselő nem volt kötelező, és a fél személyesen is védekezhetett.³⁵ Tagadhatatlan, hogy mind a kötelék kérdésében, mind a köteléki perben érvényesített esetleges vagyoni jogi igények kapcsán szükség volt a gyakorlott szakemberek közreműködésére. Ezen vélemény győzedelmeskedett a Pp. előkészítése során is. Az I. bizottság indokoltan találta a kötelező ügyvédi képviselőt, a felek érdekében azért, mert „a törvényszéki eljárásban megkívánt előadásokat és nyilatkozatokat nem képesek kellőképpen megtenni”, a bíróság érdekében pedig azért, mert „a bonyolult tényállású és személyes érdekekkel áthatott házassági perek tárgyalását a bíróság csak nagy időpazarlással tudná a felízgatott felekkel lefolytatni”.³⁶ Az általános meghatalmazást a jogalkotó azonban nem tartotta elégségesnek: a házaspár vagy törvényes képviselőik ügyvédének a házassági per vitelére szóló különös meghatalmazást kell felmutatni, sőt ezen túlmenően különös meghatalmazás szükséges a kereset vagy viszontkereset támasztásához is. A miniszteri indokolás szerint mindkét megszorítás abból következik, hogy a házasság körüli jogok a „legszemélyesebb természetű” bírnak.³⁷

Az officialitás elvének csak *in favorem matrimonii* érvényesülése, mely a tradicionális kánonjogi szemléletből fakadt, a Ht. hatályba lépte utáni joggyakorlatban és a Pp. rendszerében is megmaradt – bizonyos megszorítással. Ez utóbbi miniszteri indokolása úgy fogalmazott, hogy „a legfontosabb eltérés, amelynek a házassági eljárásban az általános polgári peres eljárással szemben érvényesülnie kell, a rendelkezési és a tárgyalási elvnek megszorítása és ezzel kapcsolatosan az officialitás elvének erősebb érvényesülése”.³⁸ Más nem is tehetett, hiszen a Ht. – a közérdekre tekintettel – ezen az alapon állt, így a jogalkotó e célhoz igazította az eljárási szabályokat is. Az officialitás elve semmisségi perekben a maga egészében megjelent (Pp. 669. § 1. bek.), hiszen itt a közérdek nem csak azt kívánja, hogy az érvényes házasságot ne semmisítsék meg, hanem azt is, hogy ne álljon fenn olyan házasság, amely semmis. Az officialitás elvének csak *in favorem matrimonii* érvényesülése a megtámadó, bontó és váló perekben élt: mivel a közérdek a házasság fenntartását kívánja, a bíróság hivatalból nem vehet figyelembe olyan tényeket vagy bizonyítékokat és nem alkalmazhat olyan következményeket, amelyek a közérdek ellen szólnak (Pp. 670. §).

A bíró nyomozási kötelezettsége a felekezeti jogokban ugyancsak a *favor matrimonii* elvből fakadt. Az eljárás fontos szabálya volt, hogy a Királyhágón inneni protestánsok és izraeliták ügyeiben eljáró világi bíró „bölcs belátása szerint” eltérhetett az általános perjogtól, ha a házassági ügy természete ezt kívánta. Más szabályokhoz ugyan, „mellyek az elváltási kérelem jogszerű minőségének

³⁴ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 34.

³⁵ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 45.

³⁶ Az I. bizottság állásfoglalását közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 98.

³⁷ FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 99.

³⁸ Közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 131.

egyszerű, cseles és alapos megvizsgálására nézve lényegeseke”, nem volt kötve,³⁹ de nyomozási kötelezettség terhelte, hogy ilyen módon a „*döntő ténykörülmények teljesen világosítsa fel*”.⁴⁰ Az eljárásjogi szabályokat – kodifikált jog hiányában – összegyűjtő ún. Házassági szabályzat (Hsz.) 22. szakasza 1882-ben ezt a gyakorlatot összegezte,⁴¹ kiemelve a különösen kinyomozandó kérdéseket. Ilyen volt, hogy mely okok vezettek a házaspár közötti meghasonlásra, a felek az életközösséget mikor szakították ténylegesen meg, ez milyen körülmények között következett be, és végül a különélés alatt közeledtek-e egymáshoz a felek, illetve ha igen, a kibékülés miért nem valósult meg. 1894-ben csupán annyi változás történt, hogy a Ht. nyomozási kötelezettség tárgykörét kibővítette: a bírónak ki kellett nyomozni, hogy a felperes házastársának vétkes magatartásába beleegyezett-e, részes volt-e abban, vagy megbocsátotta-e azt (Ht. 81-83. §§). Mindezt akkor is köteles volt megtenni, ha az egyik fél nem jelent meg a tárgyaláson, hiszen célja az anyagi igazság kiderítése volt.⁴² A Pp. 656. § szerint az előkészítő eljárás során a bíró hivatalból köteles a tényállást kideríteni és a bizonyítékokat beszerezni semmisségi perekben, de csak *in favorem matrimonii* egyéb köteléki perben.

A hivatalból történő felülvizsgálatról illetve annak hatásáról az egységes ítélezési gyakorlat kialakítása szempontjából az előző részben már szó esett. Ehelyütt csak annyit kell megjegyezni, hogy a Pp. természetesen nem hozta vissza az előkészítésével egy időben megszüntetett felülvizsgálatot. Az I. bizottság tanácskozásán *Plósz Sándor* ügy foglalt állást, hogy ez az eljárás a királyi felsőbbbíróságokat „*óriási és igen nagy részben felesleges munkával*” terheli meg, ő pedig „*nagy súlyt helyez arra*”, hogy ez a jövőben ne legyen így.⁴³

A Hsz. 44. szakasza értelmében a házasság jogerős felbontása esetén perújításra a kötelék kapcsán nem, hanem csupán a gyermektartási és a vagyoni jogi kérdésekben kerülhetett sor a 32 évnél elévülési időn belül. Nem volt lehetőség erre akkor sem, ha a házasság bírói megsemmisítése vagy érvénytelenítése után mindkettő vagy egyik fél új házasságot kötött. Ezen korlátokat túlhaladva a Ht. hatályba lépte utáni bírói gyakorlatban 1899-re rögzült az elv, hogy házassági perben egyáltalán nincs helye perújításnak, hanem az elutasított fél önálló keresettel élhetett. A Pp. a korábbi gyakorlatra⁴⁴ illetve a Ht-re⁴⁵ hivatkozva zárkózott el attól, hogy a felek váló, bontó vagy érvénytelenítés iránti perben a kötelék kérdésében perújítással éljenek, ha a keresetnek a bíróság helyt adott (Pp. 682. §). Ha azonban a keresetet elutasították, azaz a felek közötti jogviszony nem változott meg, a perújításnak nem volt akadálya, sőt, semmisségi perekben a közérdek is ezt kívánta. Minden más, nem a kötelékre vonatkozó kérdésben az általános szabályok érvényesültek (V. cím). A Pp. tehát itt is finomított, precízebb rendet biztosított, de az előd által kijelölt úton maradt.

A békéltetés intézménye a kánonjogból az állami bíróságok házassági ügyekben követendő eljárását szabályozó rendeletek közvetítésével került át. A magyarországi protestánsok esetében ilyen volt *II. József* 1876. március 6-án kiadott rendelete, a magyarországi izraeliták köteléki pereit tekintve pedig az 1863. november 2-án kelt 15.940. sz. udvari kancelláriai rendelet. Ahogy azt *Sztehló*

³⁹ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 52–53.

⁴⁰ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 65.

⁴¹ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 47.

⁴² SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 46.

⁴³ Közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 88.

⁴⁴ A miniszteri indokolást közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 150.

⁴⁵ A miniszteri indokolást közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 150–151.

Kornél a házassági ügyekben történő eljárást összegző művében megfogalmazta, „*az eddig szokásos lelkészi békéltetés vallásos jelleggel bírván és ilyen cselekményekre a H. J. T. alapján senki kényszeríthető nem lévén, a polgári bíróság a kereset elfogadását a lelkészi békéltetéstől függővé nem teheti*”.⁴⁶ A lelkészi békéltetés ilyen módon polgári joghatályát a gyakorlatban elvesztette, a felek magánügye lett, hogy igénybe vették-e ezt a lehetőséget. Ezért a házastársak vallását igazoló okiratot és a lelkészi békéltetésről szóló bizonyítványt ezután a keresetlevélhez csatolni nem kellett.⁴⁷ A bírói joggyakorlat – az előzményekkel megegyező módon – ezután sem kívánta meg a békéltetést semmisségi perekben, mivel azt teljesen értelmetlennek találta, megtámadási, váló és bontó perekben azonban igen, sőt a 77.§ b, pontjára alapított kereset esetén is, azaz ha az alperes fél ismeretlen tartózkodású.⁴⁸ A Pp. a békéltetés intézményét tekintve túlnyomó részben azon az úton haladt, amit a 19. századi előzmények kijelöltek a számára. A békéltetés célja a házassági kötelék fenntartását illetve a bontások lehetőség szerinti legszűkebb körre való szűkítését célozta úgy a Ht. értelmében,⁴⁹ mint a Pp. miniszteri indokolása szerint.⁵⁰ Míg azonban 1911 előtt a bíróság előtti békéltetésre akkor került sor, ha a kereset alkalmas volt az idézés kibocsátására (azaz a kereset beadását követő békéltetésről volt szó), a kódex a békéltetés kettő plusz egy változatát ismerte; az első kettőben kifejezetten a bontó- és válóperek esetében, az utóbbiban pedig a békéltetés lehetőségét a megtámadási perekre is kiterjesztve. Előzetes békéltetést (Pp. 645-647. §§) a peres fél kérhetett, a bontó- és válókereset benyújtása előtt, a perre illetékes törvényszéknél. Kivételt képezett, ha a keresetet elmebeteg házastárs nevében annak törvényes képviselője indította, a perbeli ellenfél volt elmebeteg vagy tartózkodási helye ismeretlen volt (645. § 2. bek.). A Pp. a békéltetés második formájaként a keresetlevél beadását követő előzetes békéltetést intézményesítette két esetre nézve: ha az előző formával a felek nem éltek, vagy a sikertelen kísérlet óta több mint 30 nap eltelt már (Pp. 654. § 1. bek.). A békéltetés harmadik formája a bontó- vagy válóper illetve (az előző két formától eltérően) megtámadási per során, annak bármely szakaszában megkísérelt békéltetés (Pp. 668. §) volt, amelyet kiküldött vagy megkeresett bíró is végezhetett. A békéltetésre ekkor ugyancsak hivatalból került sor, a bíró belátásától függően, nem pedig kötelező jelleggel.

A Ht. bontójoga alapvetően a vétkességi elven nyugodott, azaz a házasság felbontásának csak akkor volt helye, ha a bontást kérővel szemben álló házastársnak a törvényben meghatározott okok valamelyikét megvalósító vétkes cselekménye bizonyítást nyert. Mindez a hazai jogrendszerben *II. József* Házassági rendelete által meghonosított, és a bírósági praxisban tovább tárgított oknak, az ún. legyőzhetetlen gyűlöletnek a mellőzését jelentette. A legyőzhetetlen gyűlölet bontó okként elvetését a jogalkotó azzal indokolta, hogy az lehetőséget teremtett a bíró által ellenőrizhetetlen belső érzelmekre való hivatkozásra, és így a felek közös akaratából, sőt egyoldalú szándékból történő bontásra is. Nem hivatkozhattak a felek kölcsönös megegyezésre sem váló szándékkal, mert – az általános indoklás szerint – a jogalkotó a házasságot lényegében és rendeltetésében olyan egész életre kötött frigynek tekintette, melynek erkölcsi természetét mélyen sértené és a vagyoni jogi szerződésekkel tenné egyenértékűvé, ha a felek pusztán megegyezése miatt

⁴⁶ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 24.

⁴⁷ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 29.

⁴⁸ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 42.

⁴⁹ Lásd LADÁNYI, Bíraskodás házassági perekben 401.

⁵⁰ A törvényjavaslat miniszteri indokolását idézi FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 104.

megszüntethető volna. A vétkességi rendszer következtében nem kerültek be a bontó okok közé a véletlen események és sorscsapások, valamint az akaratképeség hiánya esetén vagy annak fennállása alatt elkövetett olyan cselekmények és magatartások, melyek egyébként bontó okul szolgáltak volna. A Ht. szerint a bíróságnak ítéletében vétkessé kellett nyilvánítania azt a házasfelet, akinek a hibájából a házasságot felbontották. Ha viszontkereset folytán mindkét házasság fél hibájából történt a házasság felbontása, a bíróság mind a két felet vétkesnek nyilvánította. Az alperesnek viszontkereset nélkül is lehetősége volt arra, hogy kérelmezze a felperes vétkessé nyilvánítását is a bontás esetére, ha ellene bontó okot igazolt, vagy a kérelmét olyan bontó okra alapította, melyre nézve a kereseti joga már megszűnt, de a felbontás alapját képező ok keletkezésekor még fennállt. A vétkes felet a jogalkotó többféle szankcióval sújtotta. Ha házasságtörés okából lett vétkesnek nyilvánítva, a felbontó ítéletben a bíróság eltiltotta a házasságkötéstől azzal, akivel a házasságtörést elkövette (Ht. 85. §). A vétkes nő nem viselhette a férje nevét (Ht. 94. §), és a volt férj nem volt köteles a tartását biztosítani (Ht. 90. §). A nem vétkes házasság felbontástól számított egy évig visszakövetelési jog illette meg azokra az ajándékokra nézve, melyeket a házasság fennállása alatt, vagy azt megelőzően a megkötendő házasság okából adott, ajándékozási ígéretei pedig hatályukat veszítették (Ht. 89. §). A vétkessé nyilvánítás intézménye jelentős visszatartó erő lehetett a bontási hajlandóságra nézve a gyermekéhez ragaszkodó szülő esetében. Ha a szülők máshogy nem egyeztek meg, a gyermekek 7 éves korukig az anyjuknál maradtak, 7 év felett a nem vétkes szülőnél. Ha mind a két szülő vétkesnek lett nyilvánítva, a fiúk atyjuk, a lányok anyjuk gondviselésére lettek bízva, de a bíró a szülők vétkességének és egyéb személyes körülményeinek figyelembevételével a szülők egységétől és ezektől a szabályoktól eltérve harmadik személy gondviselésére is bízhatta a gyermeket (Ht. 95. §). A vétkesség jogkövetkezményeit nem csak a negatív társadalmi megítélés kifejezőinek lehetett tekinteni minden olyan magatartással szemben, mely a családi egység megbontását okozta, hanem a Ht. hatályba lépését megelőző felekezeti házasságjog maradványának is. A vétkességi elv a magyar házassági bontójogban a Csjt. hatályba lépéséig uralkodott annak ellenére is, hogy a 6800/1945. számú M.E. rendelet – a Ht. rendszerét érintetlenül hagyva – lehetőséget adott a házastársak megegyezésén alapuló bontásra, továbbá öt év különélés esetén a házasság felbontás ellen irányuló vétkes magatartásait nem vizsgálva objektív bontó okot is teremtett.

4. Következtetések

Reiner János, a magyar magánjog-tudomány neves művelője a Jogtudományi Közlöny hasábjain 1895-ben arról értekezett, „*mennyire szükségünk van arra, hogy jogászai tudásunk részére megszerezzük a jogtörténelmi alapot*”. Úgy vélte, „*az európai népek jogtörténelmének minden részébe és mind mélyebbre kell behatolnunk, hogy megismerjük (...) egy adott intézmény igaz tartalmát és lényegét*”.⁵¹ Ez az állítás a házasság és (közvetve a család) védelmét szolgáló anyagi és eljárásjogi intézmények tekintetében is igaz. Bármennyire is nemes volt a jogalkotói szándék, ezek az eszközök nem bizonyultak hatékonynak, ami több szempontból is üzenetértékkel bír a későbbi korok jogalkotói számára.

⁵¹ REINER, Szemle a jogtörténelmi és egyházjogi irodalom köréből 33–35.

A szándékos és jogos ok nélküli elhagyás bontó okának érvényesítéséhez szükséges két peren kívüli eljárás (a házassági életközösség visszaállítására kötelező végzés, valamint a hirdetmény kibocsátása) esetében, ha a bíróság jogerős ítéletében a Ht. 77.§ a, vagy b, pontja alapján elutasította is a keresetet (mivel úgy ítélte meg, hogy az elhagyás illetve az életközösség helyreállításának megtagadása jogos okból történt), a házastársak közötti konfliktus ezzel nem oldódott meg. Csupán a házasság felek közötti jogviszony, a kötelék maradt fenn anélkül, hogy annak szociológiai, és erkölcsi tartalma realizálódott volna. A rejtett kölcsönös beleegyezés és a konfliktusoldó hatás hiánya miatt a Ht. 77.§ a, és b, pontjában szabályozott peren kívüli eljárások csak formális szempontból biztosították a házasság védelmét. A Ht. megalkotói a vétkességi elv alkalmazásával a bontások szűk keretek közé szorítását kívánták elérni. Ennek ellenére az egyik házasság a kapcsolat végleges megromlása esetén – különösen a törvény hatályba lépésének évében – gyakran vállalta a vétkessé nyilvánítás negatív jogkövetkezményeit. A felperest illetve mindkét felet vétkessé nyilvánító jogerős ítéletek jelentős száma arra utal, hogy a büntető szankciók nem igazán jelentettek visszatartó erőt a keresetet benyújtó fél számára. A köteléki perek anyagát olvasva a kutatóban az a meggyőződés alakult ki, hogy rejtett kölcsönös megegyezés esetén a bontás érdekében az egyik fél ugyancsak vállalta a vétkes szerepét. Bár a visszatartó erő korlátozott volta előre látható volt, hiszen a felbonthatatlanság elvétől való elfordulást is az élet valós szükségleteivel indokolták, a jogalkotó a vétkességi elvvel ki akarta fejezni a házassági kötelék és a család védelmének kívánalmát. A kötelező felsőbbbírósági felülvizsgálat intézményével a jogalkotó az egységes ítélkezési gyakorlat kialakítását kívánta elősegíteni, de ugyanakkor indokolatlanul megterhelte az eljáró bíróságokat, különösen a királyi Curia-t. Ezért az 1907. évi XVII. tc. megszüntette a hivatalból való felülvizsgálat intézményét, a királyi ügyész fellebbezése a törvény hatályba lépését követően csakis a hatáskört érinthette és a házasságvédő a másodbíróság határozata ellen fellebbezettel egyáltalán nem élhetett. A házasságvédő és az ügygondnok perbeli szereplése valamint az ágytól és asztaltól történő különélés elrendelése szintén csekély hatást tudott gyakorolni akkor, ha a házassági életközösség véglegesen megromlott, a békéltetés intézménye pedig a lényegét veszítette el a szekularizálással: míg 1894 előtt a lelkész előtti békéltetésnek lehetett tényleges hatása, ha a felek vallási elveiket fontosnak tartották, a bírói békéltetéstől ilyen visszatartó erőt várni naivitásnak bizonyult.

Mindennek az okát valószínűleg nem a túlzott elvárásokban vagy a szabályozás hibás voltában kell keresni. A jogalkotó kénytelen a közösségi értékítélet változását figyelembe venni; azt önmagában a jog eszközeivel túlnyomó részt nem lehet visszafordítani. A családjog sajátos vonása, hogy más jogágakhoz képest az állami beavatkozás mértéke az állampolgárok magánéletének tiszteletben tartása miatt korlátozottabb. A fenti vázlatos történeti áttekintés tanulsága kettős: egyrészt a házasság- és családvédelmi elv (amely az állam ez irányú kötelezettségét jeleníti meg) és az állami kényszer tilalmának elve együttesen érvényesül, másrészt a védelmi cél érdekében nem elégséges a (kényszert nem tartalmazó) jogi eszközök alkalmazása, hanem ésszerű más, nem jogi ösztönzőket is igénybe venni.

Felhasznált források és irodalom

1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról
1911. évi I. tc. a polgári perrendtartásról
1911. évi I. tv. indokolása a polgári perrendtartásról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91100001.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46> (letöltve: 2018. 12. 12.)
- BEÖTHY Zsigmond: Az evangel. házasságügyi új törvények gyakorlati magyarázata. Pest 1853
- BOEHMER, Gustav: Die „guten Sitten“ im Zeichen nationalsozialistischer Familienpflicht. Zeitschrift der Akademi für Deutsches Recht 1941, 73–74.
- BUCH, Walter: Gedanken um das Familienrecht. Deutsches Recht 1934, 145–148.
- FABINYI Tihamér: A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata II. Budapest 1931
- GROSSCHMID Béni: A Házassági törvény (1894. XXXI. t.-cz.). II. kötet. Budapest 1908
- HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Budapest – Pécs 2006
- HERGER Csabáné: Die Regelung des Eheverbandes im Entwurf des neuen ungarischen Zivilgesetzbuches. Wertanschauliche Betrachtungen. In: BÉLI Gábor – DUCHOŇOVÁ, Diana – FUNDÁRKOVÁ, Anna – KAJTÁR István – PERES Zsuzsanna (szerk.): Institutions of Legal History with Special Regard to Legal Culture and History. Bratislava – Pécs 2011, 189–202.
- HERGER Csabáné: Auf dem Weg zur Autokratie? Kirchenpolitik in der Horthy-Ära in Ungarn. Krakowskie Studia z Historii Panstwa i Prawa 2017/10. sz. 69–95.
- HUSZÁR Elemér: A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint. Kalocsa 1927
- KASSAY Adolf: A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok a megfelelő rendeletekkel és határozatokkal. Budapest 1891
- KAZALY Imre: A katolikus egyházjogtan kézikönyve, különös tekintettel Magyarország jogi viszonyaira II. Vác 1877
- LADÁNYI Lajos: Bíraskodás házassági perekben. Gyakorlati kézikönyv. Budapest 1910
- LEHOTAY Veronika: Szabadságmegvonó intézkedések a családjog területén a Horthy-korszak második felében. In: BARNA Gábor – KISS Endre (szerk.): A család egykor és ma. Budapest 2014, 193–203.
- MÁRKUS Dezső (szerk.): Felsőbíróságaink elvi határozatai. A m. kir. Curia és a kir. táblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres gyűjteménye. IX. kötet. Budapest 1898
- MÓRA Mihály: Házassági kereseti jog a köteléki perben az egyházjog szerint. Budapest 1941
- NIZSALOVSZKY Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest 1963
- PAP Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban. Budapest 1969
- REINER János: Szemle a jogtörténelmi és egyházjogi irodalom köréből. Jogtudományi Közlöny 1895/5. sz. 33–35.
- SCHERMANN Egyed: A házasságjog kézikönyve. Pannonhalma 1926
- SCHWAB, Dieter: Wertewandel im Familienrecht. In: Geschichtliches Recht und moderne Zeiten. Ausgewählte rechtshistorische Aufsätze. Heidelberg 1995, 257–280.
- SZTEHLÓ Kornél: Eljárás a házassági perekben tekintettel az 1894. évi XXXI. törvényzikk életbeléptetésére az eljárást szabályozó törvények és a bírói gyakorlat alapján. Budapest 1895
- WEIB, Hans: Familie im Dritten Reich. Deutsches Recht 1934, 156–158.

KRAUSZ Bernadett

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.02

PhD-hallgató, PTE ÁJK

bírósági fogalmazó, Nagykanizsai Járásbíróság

A törvényes születésű kiskorú gyermek tartása a házasság fennállása alatt és felbomlása után 1938 és 1945 között Magyarországon¹

The Support of Under Age Children During Wedlock and after the Termination of Marriage between 1938 and 1945 in Hungary

During my research I examined the relevant acts in connection with child support between 1938 and 1945 in Hungary and most importantly, the material of the National Archives of Hungary Zala County Archives. I will draw a picture about judicial practice through the court decisions of Zala County. First of all, the father was the number one obligated person to support his children, and if the parents were separated in some way then the parents were to contribute to supporting the child together, in accordance with their financial situation. Yet in practice, or at least in all the examined cases the father took care of the expenses alone. The obligated person should pay maintenance firstly in his own household, and if it was not possible then the child lived in another household and the obligated person covered the expenses. There was no presumption of need so the obligated person should only support the child if he or she had no income or fortune. Provided he or she had fortune, then the father managed it and he took care of child support as well, but not from his own money but from the child's assets. The amount of maintenance should cover the expenses of the upbringing of the child according his or her social status, education and studies. In the cases of legitimate children, the Orphan's Court decided after 1930 primarily in the matter of child support and the Tribunal only decided on the matter if it was urgent and if it had enough data, but the Orphan's Court followed the same practice as the Court.

Keywords: *family law, maintenance, minor, judicial practice*

1. Bevezetés

Kutatásom célja, hogy a rokонтartás intézményén belül feltárjam a kiskorú gyermek tartására vonatkozó jogi szabályozás hátterét 1938 és 1945 között Magyarországon. A kutatás során vizsgálom az első magyar családjogi törvénykönyv (1952. évi IV. tv., a továbbiakban: Csjt.) hatályba lépése előtt a házasság fennállása alatti illetve a házasság felbomlása utáni tartás kérdését. A korszak jogszabályi rendelkezéseinek bemutatását követően azok bírói gyakorlatban való megvalósulásának körülményeit elemzem. A bírói gyakorlat feltárásában a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei

¹ Készült az Igazságügyi Minisztérium által nyújtott doktori támogatással.

Levéltára (a továbbiakban: MNL ZML) iratanyagára támaszkodom, így elsősorban a Zala megyei gyakorlat alakulását vizsgálom. A korszak magánjogi szakirodalma a gyermektartásdíjjal csak érintőlegesen foglalkozott.

Témaválasztásom indoka, hogy kiskorú gyermek tartásának kérdése ma is aktuális, mindennapos ügy, tekintettel arra, hogy házassági bontóperben – amennyiben van kiskorú gyermek – a feleket jogerős ítélettel elválasztani csak úgy lehet, hogyha a felek vagy a bíróság döntöttek a járulékos – köztük a kiskorú gyermek tartásának – kérdésében is, de önállóan is gyakori tárgya a pereknek a gyermektartásdíj megállapítása, leszállítása vagy felemelése. A témában javaslatokat megfogalmazni a történeti háttér és bírói gyakorlat feltárásával lehetséges.

Ezen tanulmány kizárólag a házasságból született kiskorú gyermekekre vonatkozó szabályozást és gyakorlatot mutatja be. A házasságon kívül született gyermekek helyzetére irányuló kutatás, tekintettel a levéltári forrásanyag mennyiségére valamint arra, hogy értelemszerűen nem házassági köteléki perben érvényesített igényről volt szó, külön tanulmány tárgyát képezi.

2. A törvényes születésű kiskorú gyermek tartása 1938 és 1945 között

A tartás és a kiskorú gyermek fogalmának meghatározásához a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk (a továbbiakban: Gyt.) és az 1928. március 1. napján a Képviselőház elé terjesztett „Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslata” (a továbbiakban: Mtj.) c. mű szövege ad eligazítást. Bár a javaslat törvényi elfogadása elmaradt, jobb híján mégis alkalmazták annak elveit és szabályait a bíróságok, azaz fokozatosan írott szokásjoggá alakult át.²

A kiskorúság fogalmát az Mtj.-ben a nagykorúság fogalmából lehet levezetni. Az Mtj. 16.§ és 17. § alapján „*nagykorú, aki huszonnegyedik életévét betöltötte. Nagykorúvá lesz a kiskorú házasságkötéssel és nagykorúsítással is. A gyámhatóság nagykorúnak nyilváníthatja a kiskorút, aki tizennyolcadik életévét betöltötte. A kiskorút csak saját akaratával és csak akkor szabad nagykorúnak nyilvánítani, ha az ő érdeke kívánja.*”³ A Gyt. szintén a nagykorúság vagy más néven a teljeskorúság fogalmát ismertette: „*1. § A teljeskorúság a személy életkora 24. évének elteltével éretik el. A nőkre nézve az 1874. évi XXIII. törvénycikk intézkedései⁴ érintetlenül maradnak. 2. § A kiskorúak atyai hatalom, vagy gyámság alatt állanak. 3. § Kiskorúak, kik éltök 14. évét betöltötték, arról, a mit szolgálatuk és munkájuk által szereznek, szabadon rendelkezhetnek, ha fentartásukról maguk gondoskodnak. 4. § Életök 18-ik évét betöltött kiskorúak teljeskorúakká válnak, ha a gyámhatóság által nagykorúsítottak.* Ezek alapján tehát kiskorú a huszonnegyedik életévét be nem töltött személy volt, akit nem nyilvánítottak nagykorúnak. A nők tekintetében további feltétel volt, hogy még nem kötöttek házasságot.

²LÁBADY, A magánjog általános tana 71.

³Mtj. 16. §, 17. §

⁴A nők teljeskorúságáról szóló 1874. évi XXIII. törvénycikk szerint: „*1. § Hajadonok 24-ik életévük betöltésével teljeskorúakká válnak és minden, a teljeskorúsággal járó jogok élvezetébe lépnek. 2. § Minden nő, tekintet nélkül életéire, férjhezmenetelével teljeskorúvá lesz s e jogot akkor is megtartja, ha az 1. §-ban meghatározott életkor betöltése előtt özvegységre jut, férjétől bíróság elválasztatik, vagy házassága föloldatik.*”

A tartás fogalmát az Mtj. 227. § alapján határozhatjuk meg: „*vagyontalan és keresőképtelen, általában oly személyt, aki önmagát eltartani nem képes, egyenes ágon rokonai a törvényben meghatározott sorrend szerint kötelesek illendően eltartani s e végből tartás gyanánt vagyoni és kereseti viszonyaikhoz képest mindazzal ellátni, ami az eltartásra szorulóknak társadalmi állásában megélhetéséhez, és ezenfelül ha még nevelésre szorul, nevelésének és önálló keresetre képesítő tanításának költségére szükséges*”. Ez alapján a tartási kötelezettség a kiskorú gyermek vonatkozásában a tartásra jogosultnak a társadalmi állásának megfelelő megélhetéshez, a neveléséhez és az önálló keresetre képesítő tanításának költségeit foglalta magában.

A joggyakorlat feltárását megnehezítette, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában a Nagykanizsai Királyi Törvényszék iratanyaga sajnos rendkívül hiányos 1913 és 1945 között. Csupán az 1913., 1919., 1942., 1943., 1944. és 1945. évekből maradtak fenn polgári peres iratok, azoknak is csak egy részük, az 1938 és 1945 közötti időszakból pedig csak az 1944-es és 1945-ös iratok között található bontóperes iratok, nevezetesen tizenegy. Ezekben azonban nem volt gyermeke a feleknek, azaz a téma szempontjából nem használhatók. Az ügyszámokból viszont látszik, hogy 1944-ben közel 2.400 ügy, míg 1945-ben majdnem 900 ügy indult a Nagykanizsai Királyi Törvényszéken.⁵

A Zalaegerszegi Királyi Törvényszék iratanyaga már bővebb: az 1938 és 1945 között folyamatba tett ügyek közül ötvenegy bontóper,⁶ egy kártérítési per (melynek tárgya gyermektartásdíj volt⁷, ugyanis a keresetképtelen egyén eltartójának elhunytja esetén eltartásának kötelezettsége egészen a kártérítésre kötelezettre száll át⁸), egy tartásdíj felemelése iránti per⁹ és egy törvénytelenítés iránti per anyaga maradt fenn. Ez utóbbiban hátralékos gyermektartást kértek az alperestől.¹⁰ Megfigyelhető egyébként, hogy a vizsgált időszakból a peres eljárások több mint a fele 1938-ben indult, ami valószínűleg azzal is magyarázható, hogy a világháború éveiben visszaesett a családjogi perek száma.

2.1. A kiskorú gyermek tartása a házasság fennállása alatt

Az Mtj. 229. §, 234. §, 236. § valamint a 244. §-ai értelmében a házasságon belül született kiskorú gyermek tartására elsősorban a szülő volt köteles, és a tartásra kötelezettek sorában az apa

⁵ Nagykanizsai Királyi Törvényszéken indított házassági bontópereket lásd MNL ZML VII. 1. e. P.2360/1944., P.2382/1944., P.89/1945., P.100/1945., P.101/1945., P.112/1945., P. 154/1945., P. 283/1945., P.471/1945., P. 515/1945., P.869/1945.

⁶ Zalaegerszegi Királyi Törvényszék indított bontópereket lásd MNL ZML VII. 2. f. Pf.230/1938., P.331/1938., P.426/1938., P.427/1938., P.451/1938., P.540/1938., P.560/1938.,P.571/1938., P.572/1938., P.623/1938., P.771/1938.,P.783/1938., P.879/1938., P.889/1938., P.1183/1938., P.1229/1938., P.1230/1938., P.1283/1938., P.1314/1938.,P.1342/1938., P.1358/1938., P.1358/1938., P.1409/1938., P.1577/1938., P.1619/1938., P.1540/1938., P.1630/1938., P.1733/1938., P.1872/1938., P.1873/1938., P.1982/1938., P.16/1939., P.24/1939., P.72/1939., P.102/1939., P.198/1939.,P.198/1939., P.326/1939., P.783/1939., P.1360/1939., P.298/1940., P.1957/1940., P.598/1942., P.628/1942., P.1695/1941., P.1794/1941., P.1836/1941., P.1870/1941., P.2356/1941., P.369/1941., P.478/1941.,

⁷ MNL ZML VII. 2. f. P.1087/1939.

⁸ C.1987/1921., M. Tára III.87. In: MESZLÉNY, Magyar magánjog 714.

⁹ MNL ZML VII. 2. f. P.1284/1941.

¹⁰ MNL ZML VII. 2. f. P. 211/1938.

megelőzte az anyát illetve a többi rokont. Ez az elsőbbség azzal magyarázható, hogy a Csjt. 1953-ban történt hatályba lépése előtt a magyar családjog patriarchális szemléletű volt, azaz a család fejének az apát illetve a férjet tekintették annak ellenére is, hogy az Mtj. több tekintetben törekedett a női jogegyenlőség biztosítására. (Ilyen volt többek között, hogy az 1894. évi XXXI. tc-t hatályban tartva azonos bontó okokra hivatkozva adott kereseti jogot a feleségnek és a férjnek,¹¹ ismerte a szubszidiárius férjtartás intézményét¹², illetve a házassági vagyonjogban következetesen érvényesítette is a jogegyenlőség igényét¹³, megelőzve a nyugati kódexeket.) Mivel azonban az Mtj. törvényi elfogadása elmaradt, a részleges törvényi szabályozás mellett a családjog túlnyomó része a bírói joggyakorlatban fejlődött, és így a patriarchális szemlélet jelentős mértékben továbbélt.

A 19. században rögzült elv szerint a férj „*mint a család feje, ezen minőségénél fogva*”¹⁴ „*házastársi (és atyai) kötelezettségének*” tesz eleget¹⁵, amikor feleségének vagy kiskorú gyermekének tartást biztosít. A kiskorú gyermekek a tartás tekintetében a feleséggel azonos megítélés alá esett, akiről a férj nem csak a házasság fennállása alatt, hanem – korlátok között – a házasság bontással történt megszűnése esetén is köteles volt gondoskodni.¹⁶ Ez azonban nem jelentette azt, hogy az apa, ha ténylegesen ő gondoskodott a gyermektartásról, ezt csak és kizárólag a saját vagyonából tehetette meg.

Egyrészt a Gyt. 16. §, 22. § és 37. § szerint a kiskorú vagyonát az apja kezelte, amennyiben atyai hatalom alatt állt, de azt köteles volt a kiskorú tartására és nevelésére fordítani. Amennyiben ezt nem tette meg, vagy a gyermeket elhanyagolta, akkor annak szankciója lehetett az atyai hatalom megszüntetése. (Ha a kiskorú gyermek részére gyámot rendeltek, az anya kérhette, hogy a gyermeket nála helyezték el, valamint gyermektartásdíjra is jogosult volt, amelyről a gyámhatóság döntött.) Másrészt a férjet felesége hozománya (*allatura*) felett – a házassági terhek viselésének megkönnyítése céljából – haszonélvezeti jog illette meg, azaz a hozomány hasznait szabadon felhasználhatta felesége és gyermekei tartására, sőt egyéb célra is.¹⁷ Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a magyar magánjogi törvénykönyv első tervezetének előkészítésében (a továbbiakban: Áptk.) és a tervezet indokolásának megszövegezésében is kulcsszerepet játszó *Grosschmid Béni* szerint el volt mosódva a választóvonal a nő különvagyona és hozománya között, azaz a férj számára leköötött valódi hozományhoz hasonlóan a nő egyéb vagyonát – hallgatólagos átengedéssel – többnyire ugyancsak a férj kezelte¹⁸, akkor világos, hogy az apa illetve férj, mint családfő elsődleges tartási kötelezettsége teljesítéséhez felesége és gyermeke vagyonát is felhasználhatta.

Elsősorban különélő szülők esetében volt jelentősége annak a szabálynak, hogy a tartási kötelezettség időben addig tartott, amíg a gyermeknek nem volt saját vagyona vagy keresete, tehát addig, amíg a gyermek rászorultsága megállapítható volt. Az ágytól és asztaltól (*separatio a thoro et mensa*) elválasztott, azaz *de iure* különélő szülők, valamint az érvénytelennek nyilvánított vagy felbontott házasság esetén a szülők közösen voltak kötelesek a gyermeket eltartani a vagyoni és

¹¹ HERGER, A nővértől az állami anyakönyvvezetőig 155–162.

¹² HERGER, Alimony 43–50.

¹³ HERGER, A modern magyar házassági vagyonjog 339–353.

¹⁴ C. 5889/1885. sz., 9243/1892. sz. és 4/1897. sz., idézi és magyarázza JANCSÓ, Házassági jog, 577–578.

¹⁵ C. 6843/1883. sz., idézi és magyarázza JANCSÓ, Házassági jog, 578.

¹⁶ HERGER, A modern magyar házassági vagyonjog 175.

¹⁷ HERGER, A modern magyar házassági vagyonjog 291.

¹⁸ Áptk. indokolás 200.

kereseti viszonyaikhoz mérten. A *de facto* különélő szülők esetéről a törvényjavaslat azonban külön nem rendelkezett.

A mostoha szülők és gyermekek között tartási kötelezettség nem állt fenn,¹⁹ azonban ha az új házasságot kötő nőnek olyan általa eltartandó, vagyontalan, keresetképtelen kiskorú gyermeke volt, akit a férjéhez magával vitt, akkor az eltartási kötelezettsége átszállt a családfő állását betöltő férjre.²⁰ A mostohaapa a házasság alatt vele közös háztartásban élő kiskorú gyermek eltartására és nevelésére az esetben léphetett fel követeléssel, hogyha annak megfizetésére harmadik személy kötelezettséget vállalt vagy ha a vagyonnal rendelkező kiskorúnak a tartását a sajátjából fedezte.²¹

A kiskorú gyermek – akár törvényes, akár törvénytelen születésű – sorban megelőzte a többi tartásra jogosultat, és a kötelezett házastársával valamint volt házastársával egy sorban volt jogosult tartásra. A szülő a saját illendő tartásának rovására is köteles volt gondoskodni a gyermekéről, kivéve azon eseteket, amikor a gyermek saját vagyonnal rendelkezett vagy pedig volt más tartásra kötelezhető rokona. „*Egy alacsonyabb társadalmi állású szülő viszont nem volt köteles a túlzó igényvel és közepes tehetséggel rendelkező gyermekének a költséges szakmában való taníttatása vagy egyetemi tanulmányai finanszírozása végett a saját életben maradásának forrását elidegeníteni vagy adóssággal megterhelni.*”²²

A 233. § szakasz alapján ún. szűkös tartás (olyan ellátás, amely a létfenntartáshoz szükséges) járt annak, aki erkölcsileg vétkes magaviselete következtében, önhibájából szorult tartásra, illetve olyan magatartás esetén, amikor a jogosult kitagadható volt. Ezek az okok a következők voltak: 1, a szülőnek, a szülő házastársának, a szülő ivadékanak vagy szülőjének az életére tört; 2, sérelmükre egyéb súlyos bűncselekményt követett el; 3, szándékosan súlyos tetteles bántalommal illette őket; 4, megátalkodottan becsstelen vagy erkölcstelen életmódot folytatott; 5, hazaárulást követett el. Ilyen esetekben a gyermek más, sorban következő tartásra kötelezettől sem kérhetett további tartást.

Felmerül a kérdés, hogy a kiskorú gyermeknél beszélhetünk-e olyan esetről, amikor vétkes magaviselete okán, önhibájából szorul tartásra. Erre a vizsgált gyakorlatban példát nem találtam a korszakból, azonban elképzelhető az az eset – ahogy azt *Szladits* is ismerteti – hogy a gyermek megszerezte a keresőtevékenységhez szükséges képzettséget, azonban neki felróható módon mégsem vállalt munkát.²³ A vizsgált években nem beszélhetünk még a rászorultság vélelméről, illetve a szabályozás a kiskorú vonatkozásában annyit rögzített csak, hogy a „*szülő köteles a gyermekét eltartani*”. Semmiféle jelzőt nem használt a jogalkotó, ami támpontot adhatna, sőt a 233. §-ban sem tett kivételt a kiskorú gyermekek vonatkozásában. Az Mtj. 251. § szerint a „*csak az élete fenntartásához szükséges szűkös tartás jár atyjától a házasságon kívüli gyermeknek, ha olyan magaviseletet tanúsít, amely miatt az atya kitagadhatná ivadékát.*” Ebből az következik, hogy a kiskorú gyermekekre is irányadók lehettek a szűkös tartás szabályai.

A tartás módja elsősorban természetbeni tartás volt, másodsorban pedig havonta előre teljesített járadék. A kiskorú vonatkozásában a szülők elsősorban a háztartásukban voltak kötelesek

¹⁹ 78/1904. Dt. 4. f. I. 55. In: MESZLÉNY, Magyar magánjog 716.

²⁰ Rp. VI. 8275/1916. MD. XI. 113. In: MESZLÉNY, Magyar magánjog 716.

²¹ P. III. 4073/1911., MD. VI. 129. In: MESZLÉNY, Magyar magánjog 716.

²² CSORNA, Rokonság 319.

²³ „*Ha a gyermek érdekében áll, a szülő a gyermekét szűkösebb tartásban is részesítheti, hogyha például a hanyag gyermeket munkásságra kívánja szorítani.*” CSORNA, Rokonság 319.

gondoskodni a gyermekekről, de joguk volt arra is, hogy járadékszolgáltatás útján teljesítsenek, azonban a bíróság és a gyámhatóság ezt megváltoztathatta ún. fontos okból. Hogy fontos ok alatt mit értettek a korszakban, azt a bírói joggyakorlatból tudhatjuk meg, azonban erre sajnos nem találtam jogesetet a vizsgált anyagok között. Azonban a másik, azaz a kiskorú oldaláról megközelítve a királyi Curia döntéseiben találunk eseteket, amikor a kiskorúnak joga volt a természetbeni tartásról a pénzbeli tartásra áttérni. Olyan eseteket foglalt ez magába, amikor a tartásra kötelezett a teljesítést megtagadta vagy a túrhetetlen magatartásával lehetetlenné tette a jogosult számára, például a kiskorú gyermekhez nem illő gyöngédtelen bánásmódban részesítették vagy a kellő élelemmel és ruházattal nem látták el.²⁴

A házasság fennállása alatti tartásnak alapesete az, amikor a szülők együtt éltek. Bíróság előtti jogvita ilyenkor értelemszerűen nem volt közöttük.

Ha azonban a szülők *de facto* különéltek, és volt közös kiskorú gyermekük, számos jogvita keletkezhetett. A gyermekelhelyezés és a gyermektartás a Gyt. 13. § alapján a bíróságok hatáskörébe tartozott, azonban az ítélet jogerőre emelkedéséig, ha a felek nem egyeztek meg, a gyámhatóság ideiglenesen dönthetett ezekben a kérdésekben, valamint a gyámhatóság döntött akkor is, ha a felek csak különváltak, de a gyermekek tartásáról és ellátásáról nem gondoskodtak.

A Zalaegerszegi Királyi Törvényszék előtt 1938-ban folyamatba tett²⁵ 331. számú házasság felbontása iránti ügyben a peranyagból a keresetlevél hiányzik, azonban rendelkezésre állnak jegyzőkönyvek és az elsőfokú ítélet,²⁶ amelyből kitűnik, hogy a kiskorú gyermekek tartását miként rendezték a felek a bontó kereset beadása előtti időszakban, amikor a felek már külön éltek. A felperes a férj, *Földes Lipót* „*vállalati dolgozó*” volt, míg az alperes a feleség, *Földes Lipótné Weisz Guszta*, fűzőkészítő. A „*peres felek egyezően ad(ták) elő, hogy az egyik lányuk, Nóra, 20 éves és az anyai nagynénjénél tartózkodik, és női fűzőkészítéssel foglalkozik. Judit leányuk pedig Löwinger Kálmánné újpesti lakosnál van elhelyezve és az apa tartja és iskoláztatja*”. *Judit* leányuk 17 éves volt ekkor. Az apa havi 80 pengőt fizetett *Löwinger Kálmánnénak*, emellett a gyermek havi 10 pengő zsebpénzt kapott, valamint a szükséges ruhát és a tandíjat.²⁷ A házastársaknak tehát két gyermeke volt; a nagyobbik saját keresettel rendelkezett, és az apa nem fizetett részére tartásdíjat, pedig a gyermek kiskorúnak minősült az akkor hatályos szabályozás szerint. Tehát következtethetünk arra, hogy az Mtj. 229. §-a – bár csak törvényjavaslatról volt szó – a gyakorlatban is érvényesült, azaz „*a kiskorú gyermeket, ha van is vagyona, szülője köteles eltartani, amennyiben tartása a gyermek vagyonának jövedelméből és keresményéből ki nem telik*”. A *Nóra* utónevű gyermeknek tehát feltehetően olyan keresete volt, ami miatt nem szorult rá a tartásra. A kisebbik leány, *Judit* nem rendelkezett keresettel, tehát az apa köteles volt gondoskodni a neveltetéséről és taníttatásáról, valamint társadalmi állásának megfelelő megélhetéséről, amelyet a zsebpénz, a ruhák és a pesti asszonynál történt elszállásolás és ellátás biztosított. Fontos kiemelni, hogy az apát nem a gyámhatóság és nem is a bíróság kötelezte a

²⁴ C. 98. jún. 17. I. G. 151. M. 16.331., C. 901. jan. 15. I. G. 58/900. M. XII. , C. P. III. 1281/1921., MjDt. XIV. 46., C. P. III. 6525/1923., M. Tára V.64. , 1901. szept. 26. G.297. Sz., Dt. 3. f. XXI. 109. In: MESZLÉNY, Magyar magánjog 718–719.

²⁵ A kereset benyújtásának dátuma nem ismert, az első tárgyalásra 1938. március 22. napján került sor.

²⁶ MNL ZML VII. 2. f. P.331/1938 8. sz. ítélet.

²⁷ MNL ZML VII. 2. f. P.331/1938 3. sz. jegyzőkönyv.

gyermek tartására, hanem azt az apa önként teljesítette, feltehetően az anyával történt megegyezés alapján.

A bontóperben a felperes kérte a feleség vétkesnek nyilvánítását és a házasság felbontását az 1894. évi XXXI. tc. (a továbbiakban: Ht.) 86. § alapján, mivel állítása szerint az alperes 1937. augusztus 7. napján elköltözött a felperestől, durván viselkedett vele, költekező magatartást tanúsított és a „házasági kötelességét adventista túlbuzgósága miatt” elhanyagolta, valamint a gyermekeit a felperes ellen hangolta, a szőlőbirtokon – ahol élt – a munkásoknak meztelenül mutogatta magát. Az alperes kérte a kereset elutasítását, valamint a házasság felbontása esetén a viszontvétkekesség megállapítását és személyesen előadta, hogy a felperes a házasságuk alatt szerelmi viszonyt folytatott *Kövér Miklósnéval*, a gépészenek a feleségével. Azért hagyta el a felperest, mivel megütötte őt és *Judit* lányát. A bíróság megállapította, hogy a felek között rossz volt a viszony, aminek okát a tanúvallomások alapján nem lehetett megállapítani, nem volt adat az alperes költekező életmódjára és arra sem, hogy adventista túlbuzgósága miatt elhanyagolta volna a házastársi kötelezettségeit. A gyermekeket nem hangolta az édesapjuk ellen. Meztelenül csupán egészségügyi okokból járt a szőlőbirtokon, akkor is eldugott, félreeső helyeken. Az alperes szóban többször sértegette a felperest, azonban ezek nem állandó becsmérlésként hangzottak el és a munkájával kapcsolatban dicsérte.

A bíróság megállapította, hogy házasetük nem volt harmonikus, amelynek oka a felperes szerelmi kapcsolata volt egy házasságon kívül született asszonnyal, akivel a viszonyt ígérete ellenére, a házastársával való kibékülés után is fenntartotta. A bíróság nem bontotta fel a házasságot, mivel a „*az a házasság, aki ilyen súlyosan vétett a házastársi hűség ellen, s aki egy idegen férjes nővel való szerelmi levelezést és kapcsolatot tart fenn még most is, nem kérheti a házasság felbontását az alperesnek olyan kisebb vétkesége alapján, amelynek részben maga is okozója volt.*” Az iratokból utalást találunk továbbá arra, hogy alperes 1937-ben a Sümegi Királyi Járásbíróság előtt 1288. számon indított pert ideiglenes nőtartás jogcímen, azonban több irat nem maradt fenn.

A Zalaegerszegi Királyi Törvényszék előtt 1938. február 18. napján folyamatba tett 426. számú házassági bontóperben a felperes *Schifter Józsefné Babos Gizella* varrónőként dolgozott, az alperes, *Schifter József* pedig magánzó volt. A peranyagból kitűnik, hogy a házasságból egy gyermek származott, akit már a kereset beadása előtt az apai nagyszülőknél helyeztek el, mivel a szülők már különéltek. Mindez két szempontból is fontos lehet. Egyrészt ha az apa és az anya nem tudtak gondoskodni a gyermek tartásáról, akkor a nagyszülők következtek a kötelezettek sorában, másrészt pedig elképzelhető, hogy az apa úgy gondoskodott gyermeke tartásáról, hogy saját szüleinél helyezte el és az ő kezükhöz teljesítette a gyermek tartásához szükséges anyagi hozzájárulást. A per többi anyaga hiányzik, így nem lehet tudni, hogy a bíróság felbontotta-e a házasságot.²⁸

A Zalaegerszegi Törvényszék előtt 1938. szeptember 7. napján folyamatba tett házassági bontóperben az alperes *Pintér Józsefné*, aki elhagyta férjét és a per indításának időpontjában 9 illetve 7 éves gyermekeit. Amikor a felperesnél, *Pintér Józsefnél* hagyta az anya a gyermekeket, a felperes megkérdezte, hogy miként kéne gondoskodnia a két gyermekről, alperes annyit válaszolt, hogy

²⁸ MNL ZML VII. 2. f. P.426/1938

„majd meglesznek valahogyan”. A jegyzőkönyv²⁹ alapján megállapítható, hogy a gyermekek zárdában éltek, ahol az alperes anya meglátogatta őket, míg később kiderült az is, hogy a gyermekek a felperes, azaz az apa gondozásában álltak.³⁰ A bíróság a házasságot a Ht. 77. § szakasza alapján, alperes vétkessé nyilvánítása mellett felbontotta ugyan, de nem rendelkezett a gyermektartásdíjról, mivel a férj nem kérte annak megállapítását.³¹ Ez az ügy példa arra, hogy az apa a tartást nem a saját háztartásában, természetben szolgáltatta, hanem a gyermekeket zárdai nevelésbe adta és ilyen módon gondoskodott tartásukról és nevelésükéről.

A házastársak *de jure* különélésének két esete létezett. Egyrészt az ágytól és asztaltól elválasztott felek esete, hiszen a Ht. fenntartotta a kánonjogból megörökölt *separatio a thoro et mensa* intézményét, tekintettel a római katolikus egyházjog szabályaihoz ragaszkodó állampolgárokra.³² Ebben az esetben a felek kérelmére a bíróság döntött a (nő- és gyermek) tartás kérdéséről is. Másrészt a Ht. a kötelék védelme érdekében rendelkezett az ún. ágytól és asztaltól való különélésről. A keresetben, a viszontkeresetben, külön kérvényben vagy szóbeli előterjesztés útján lehetőségük volt a feleknek arra, hogy a köteléki per tartamára ágytól és asztaltól történő különélés elrendelését kérjék. Ezt a Ht. 76., 78. és 79. §-ra, azaz – szándékos és jogos ok nélküli elhagyás bontó okát (77. §) kivéve az abszolút bontó okok valamelyikére alapított kereset esetén a bíró hivatalból rendelte el, a 99. § megfogalmazása szerint „rendszerint”, illetve csak akkor mellőzhette, ha a kibékülésre nem látott reményt. A bíróság ma 80. §, azaz a relatív bontó okok esetében – ugyancsak hivatalból – mindenkor köteles volt elrendelni a különélést, melynek időtartama, ha a felek nem kértek ennél hosszabbat, 6 hónap és 12 hónap között mozgott.³³ A különélés idejére a bíróság határozott a gyermekelhelyezés kérdéséről és a tartási igényekről is, ha voltak ilyenek. Az ideiglenes gyermektartás szabályai azonban semmiben sem különböztek a következő pontban elemzett végleges gyermektartás szabályaitól, azaz erre külön nem térek ki.

2.2. A kiskorú gyermek tartása a házasság felbontását követően

Az 1915. január 1. napján hatályba lépett polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk (a továbbiakban: Pp.) 2. § és 642. § szerint a házassági bontóperek a királyi törvényszékek hatáskörébe tartoztak³⁴, ahogy ez a Ht. 1895. október 1-jei hatályba lépését követően is így volt. A Ht. 95-97. §§ szerint a bontóperben a bíróság határozott a kiskorú gyermek elhelyezéséről, valamint a gyermektartásj kérdéséről. Akkor járt a tartás a gyermeknek, ha a gyermek nem volt képes magát eltartani, így a rászorultsága esetén a szülők jövedelmük arányában voltak kötelesek a gyermek

²⁹ MNL ZML VII. 2. f. P.1733/1938 2. sz. jegyzőkönyv.

³⁰ MNL ZML VII. 2. f. P.1733/1938 10. sz. jegyzőkönyv.

³¹ MNL ZML VII. 2. f. P.1733/1938 16. sz. ítélet.

³² HERGER, A nővértől az állami anyakönyvvezetőig 155–162.

³³ HERGER, A házassági kötelék védelmét szolgáló eszközök 75–94.

³⁴ A járásbíró hatáskörébe tartoztak többek között azok a vagyoni jogi perek, amelyek tárgyának értéke kétezeröt száz koronát meg nem haladta, amennyiben, tekintet nélkül az értékre, a törvényszék hatáskörébe nem volt utasítva; tekintet nélkül a per tárgyának értékére azok a vagyoni jogi perek, amelyekre nézve a járásbíró hatásköre ki volt kötve; valamint az ideiglenes nőtartási követelések iránt indított perek is, amennyiben nem voltak a házassági per bíróságához utasítva; a házasságon kívüli nemzésből származó követelések iránt indított perek, ideértve a törvénytelen gyermek tartása iránt indított pereket is.

tartásáról gondoskodni. Elsődlegesen a bíróság, szubszidiárius módon pedig a gyámhatóság, azaz az illetékes árvaszék döntött a tartásról, valamint, ha a körülmények megváltoztak és a döntés már nem felelt meg a gyermek érdekeinek, akkor a gyámhatóság felülvizsgálta a helyzetet és eltérő intézkedést fogantatosított.

Az 1940. május 27-én kártérítés tárgyában indított perben felperesként az édesanya, özv. *Ábrahám Józsefné Ujj Rozália* és két gyermeke, *Ábrahám Erzsébet* és *Margit* álltak, alperes pedig *Finta József* volt, aki megölte az I. rendű felperes férjét, II. és III. rendű felperesek édesapját 1940. március 1. napján, és ezért erős felindulásban elkövetett szándékos emberölés elkövetéséért jogerősen 3 évi börtönbüntetésre ítélték. Mivel a büntetőbíróság álláspontja szerint nem állt fenn a jogos védelem esete – amely kizáró ok lenne a kártérítés megállapításánál – ezért a királyi törvényszék kártérítés megfizetésére kötelezte az alperest, mégpedig 40 pengő temetési költség, valamint a II. és III. rendű felperesek vonatkozásában havi 15-15 pengő összegben, ezt meghaladóan elutasította a keresetet.³⁵ Az I. rendű felperes és alperes is fellebbeztek és a Győri Királyi Ítéltábla részben akként változtatta meg az ítéletet, hogy I. rendű felperesnek havi 20 pengő életjáradékot fizessen meg alperes élete végéig, illetve újabb férjhezmeneteléig, a II. és III. rendű alpereseknek pedig havi 8-8 pengőt fizessen meg ugyanezen a jogcímen a 16. életévük betöltéséig. Megállapította, hogy a néhai apa jövedelme átlagosan 60 pengőt szokott kitenni és a bírói gyakorlat szerint, hogyha az eltartásra kötelezett családfő után feleség és leszármazottak is maradtak, úgy a családfő keresetének 60%-a (jelen esetben 36 pengő) veendő alapul az őket megillető tartás megállapításánál úgy, hogy 40% illeti meg az özvegyet, 20% a gyermekeket. A bíróság azonban eltért ettől a gyakorlattól, mivel az édesanya nagyobb ingatlanrészt örökölt, mint a gyermekek, valamint eljárta napszámba dolgozni, és a 10-10% százaléka a gyermekek tartására nem lenne elégséges, ezért 20 pengőt ítélt meg az I. rendű felperes anyának és havi 8-8 pengő életjáradékot a gyermekeknek.³⁶

Ha a felek vagyoni viszonyaiban, vagy az általános gazdasági megélhetési viszonyokban előreláthatatlan változások álltak be, aminek következtében a megállapított tartásdíj összege utóbb elégtelennek bizonyult a tartásra jogosultat nem lehetett elzárni attól, hogy a tartásdíjnak megfelelő felemelése iránt a tartásdíj fizetésére kötelezett alperessel szemben keresetileg felléphessen.³⁷ A vizsgált tartásdíj felemelése iránti pert *Hegyi Ferencné Szabó Teréz* anyja indította volt férje, *Hegyi Ferenc* ellen. A felek között egy korábbi perben³⁸ a Zalaegerszegi Királyi Törvényszék havi 10 pengő gyermektartásdíjat állapított meg. 8 évvel később, 1941. június 27. napján érkezett keresetében kérte a felperes a tartásdíj felemelését 18 pengőre, de a perfelvételi tárgyalás előtt a felek peren kívül megegyeztek havi 15 pengő gyermektartásdíjban, és a per szünetelt. 1946. augusztus 26-án a felperes az eljárás újra folyamatba vételét kérte és havi 35 pengő gyermektartásdíjra formált igényt. A bíróság helyt adott a keresetének, amelyet három okból is indokoltnak talált. Először is azért, mert „köztapasztalati tény, hogy a kereset beadása óta és az egyezségkötés óta is olyan nagy mérvű emelkedés következett be az életszükségleti cikkek árában, hogy a tartásdíj eredeti rendeltetését ma már csak kis részben fedezi”. Másodsor, a gyermek 15 éves lett, így korából adódóan növekedtek az ellátásának költségei.

³⁵ MNL ZML VII. 2. f. P.1087/1940.

³⁶ MNL ZML VII. 2. f. P.II.1465/1941/12. számú ítélet

³⁷ C. P. III. 4209/1922., Mj. Dt. XVI. 75. In: MESZLÉNY, Magyar magánjog 722.

³⁸ MNL ZML VII. 2. f. P.929/1933.

Harmadszor pedig fontos szempont volt az is, hogy nőtt az alperes jövedelme. Mindezt a törvényszék a polgári perrendtartás 413. §-ra³⁹ alapította, mivel a jogerős ítélet meghozatala óta a körülmények lényegesen megváltoztak, a nevezett három ok pedig ezt támasztotta alá. Feltűnő a hasonlóság a nőtartás felemelése iránti perekkel, melyekre az eljárásjogi kódex hatályba lépése előtti években a jogirodalmi sürgetés ellenére sem találtak kellő elméleti indokolást, míg 1915 után a 413. § alkalmazása lehetővé tette a tartásra kötelezett számára kedvezőtlen módosítást.⁴⁰ A fenti ügyben a bíróság nem vizsgálta az alperes pontos kereseti viszonyait, mivel a felperes nem a teljes tartást kérte, csak hozzájárulást a gyermek tartásához. Ennek oka az volt, hogy felperes cselédként dolgozott, és a munkáltatója szállást és étkezést biztosított a felperesnek és kiskorú gyermekének, melynek az értéke több is, mint az a havi 35 pengő, aminek megfizetésére az alperest kötelezték. Tehát az anya közvetetten nagyobb mértékben járult hozzá a gyermek tartásához, mint az apa.⁴¹

A következő per előzménye, hogy *Ferkóczza Teréz* felperesnek és a *Bali István* I. rendű alperesnek Botfán, házasságon kívül született közös gyermeke. *Szidónia* az édesanyja vezetéknevét viselte. 1919. május 9. napján a felek illetve a gyermek egyezsége kötöttek a gyermektartásdíj kérdésében, mely szerint 1933. szeptember 8. napjától kezdődően havi 15 pengő gyermektartásdíj fizetésére volt köteles a természetes apa. Mivel ennek nem tett eleget, *Ferkóczza Teréz* több fizetési meghagyásos eljárást indított *Bali István* ellen, amelyekben a bíróság megállapította, hogy a tartásdíj követelése fennáll, és fizetésre kötelezték.

Ferkóczza Teréz 1922. február 28. napján házasságot kötött egy másik férfival, *Takó Gyulával*, a II. rendű alperessel. A körorvos később azt javasolta *Takó Gyulának*, hogy „vegye nevére a gyermeket”, ő majd segít elintézni a jegyzőnél, hogy „szegényalapon megoldják”. A jegyzőnek azonban az elismerés megtételekor nem említették *Szidónia* törvénytelen származását, valamint azt sem, hogy a természetes apának tartási kötelezettsége áll fenn vele szemben. 1936. március 15. napján *Takó Gyula* apai elismerő nyilatkozatot tett *Ferkóczza Szidónia* gyermek vonatkozásában. *Bali István* ekkor perújítással élt a Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság előtt a fizetési meghagyásos eljárásban⁴² azon az alapon, hogy *Takó Gyula* sajátjának ismerte el a gyermeket. Ezért kérte, hogy szüntessék meg a gyermektartásdíj fizetési kötelezettségét. Az anya bizonyítani kívánta ebben a perben, hogy *Takó Gyula* nem lehet a gyermek apja, mivel vele csak 1922 januárjában ismerkedett meg. A bíróság azonban a bizonyítási indítványát és a fellebbezését is elutasította azzal, hogy *Bali István* csak akkor lenne kötelezhető tartásdíjfizetésre, hogyha a bíróság külön perben megállapítja „*Ferkóczza Szidóniának Takó Gyulától való nem származhatóságát*”, ugyanis „*Ferkóczza Teréz és Takó Gyula házasságkötésének napjától megszünt Bali István egyezség útján vállalt tartási kötelezettsége*”.

³⁹ 413. § Ha a fél a 131. § alapján az ítélet hozatala után lejáró szolgáltatás teljesítésére jogerős ítélettel köteleztetett, és azok a körülmények, a melyek alapján a bíróság a szolgáltatás mennyiségét vagy tartalmát megállapította, lényegesen megváltoztak, az érdekeltek bármelyike az előbbi per bíróságánál keresetet indíthat a szolgáltatás megállapított mennyiségének vagy tartalmának megváltoztatása iránt. A körülmények változása csak annyiban vehető figyelembe, a mennyiben oly időben állott be, hogy a keresetet indító fél azt az előbbi perben már nem érvényesíthette. A korábbi ítéletet csak az új per megindításának időpontjától kezdődő hatállyal lehet megváltoztatni.

⁴⁰ HERGER, A nőtartás a magánjogi törvénykönyvben 70–83.

⁴¹ MNL ZML VII. 2. f. P.1284/1941.

⁴² MNL ZML VII. 2. f. P.211/1938. keresetlevele alapján a Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság P.2208/1936. számú ügy

Ezen előzmények után a felperes azt kérte a 1938. január 22. napján érkezett keresetlevelében, hogy állapítsa meg a bíróság, hogy alperes és felperes közös gyermeke nem *Takó Gyulától* származik, ellenben a keresetlevelében utal arra – nem a kereseti kérelemre vonatkozó részben – hogy az alperes 700 pengővel adósa. Az elsőfokú bíróság hivatalból visszautasította a keresetet, arra hivatkozva, hogy a felperes hozzámert az I. rendű alpereshez, aki a gyermeket az anyakönyvben a nevére íratta, ami közokirati elismerést jelent, így a törvényszék álláspontja szerint a gyermek utólagos házasságkötéssel törvényesített. A gyermek törvényességének a megtámadására a Pp. XII. fejezetének szabályai az irányadók és a 696. § szerint csak a férj jogosult rá. A Pp. 130. §⁴³ szerinti per keretében - a felek közötti hatállyal - a gyermek törvénytelenességét érintő jogait harmadik személy is érvényesítheti, viszont csak a férj halála után. Mivel nem a jogosult nyújtotta be a keresetet, a bíróság visszautasította azt.

A felperes ezután felfolyamodással élt a Győri Királyi Ítéltáblához. Hivatkozott arra, hogy a végzés indokolásában feltüntetett 696. §, sőt az egész XII. fejezet arra az esetre vonatkozik, ha a férj támadja meg a gyermek törvényességét, ez az eset azonban nem áll fenn, ezért sérelmesnek találta. A Pp. 701. § alapján pedig a XII. fejezet szabályait nem lehet alkalmazni arra az esetre, ha a törvénytelen gyermek atyjának megállapítására irányul a per. Előadta, hogy a tartásdíj igénylésére vonatkozó keresetét a bíróság elutasította és csak akkor tudja érvényesíteni ezen igényét, hogyha a bíróság megállapítja, hogy a gyermek nem származhatott a II. rendű alperestől, a férjétől. A kérelem nem a gyermek törvényességének vagy törvénytelenességének megállapítására vonatkozik, hanem a „nem vitásan házasságon kívül született gyermek atyjának megállapítását célzója azért, hogy a nevezett tartásdíj fizetésére kötelezhető legyen, mert ezen előkérdés eldöntése nélkül nincs lehetőség a megítélt tartásdíjak behajtására. A behajthatóság végett pedig ennek az előkérdésnek az elbírálása szükséges a korábbi P.2208/1936. számú perben hozott ítélet indokolása szerint”.

Az ítéltábla megváltoztatta az elsőfokú bíróság végzését és idézés kibocsátására, valamint a további eljárásra utasította. Az indokolásban kifejtette, hogy mivel *Takó Gyula* 1922. február 26. napján kötött házasság után 1936. március 15. napján közokiratban elismerte, hogy a felperesnek az 1919. május 19-én házasságon kívül született *Ferkócza Szidónia* nevű gyermekének ő a természetes apja, ezért kérelmére a fent nevezett és házasságon kívül született gyermeket az anyával kötött utólagos házasságkötése törvényesítette. A Curia 737. számú elvi jelentőségű határozata szerint, ha a férj a törvénytelen gyermek megszületése után közokiratban elismerte, hogy a gyermek természetes atyja, vele szemben valónak kell tartani, hogy a gyermek fogantatásának időpontjában az anyával nemileg érintkezett és mindaddig, amíg az elismerés hatálytalanítva nincs, a férj nem bizonyíthatja, hogy az anyával a fogantatás idejében nem közösült. A másodfokú bíróság szerint a felperes keresete ez alapján nyilvánvalóan a közokiratnak - amelyben elismerte, hogy a gyermek anyjával a fogantatáskor nemileg érintkezett - hatálytalanítására irányul. Ezekre a perekre nem a Pp. XII. fejezetének a szabályai irányadók, így a felperes perindításra jogosult.

Ezután a törvényszék tárgyalást tűzött ki és az 1938. június 13. napján tartott nyilvános tárgyaláson a kereseti kérelem felolvasása után *Takó Gyula* kijelentette, hogy védekezni nem kíván.

⁴³ Pp. 130. § „Keresetet valamely jogviszony vagy jog fennállásának vagy fenn nem állásának, ugyszintén annak birói megállapítása iránt is lehet indítani, hogy valamely okirat valódi vagy nem valódi, ha e megállapítás szükségesnek mutatkozik a felperes jogállapotának biztosítására az alperessel szemben.”

A felperes kérte tanúk meghallgatását, I. rendű alperes, *Bali István* pedig az ellenkérelmét és esetleges bizonyítékait előkészítő iratban kívánta benyújtani, amire a bíróság 15 napos határidőt tűzött. Az alperes ellenkérelmében kérte a kereset elutasítását. Álláspontja szerint *Takó Gyula* magatartása sérti a kiskorú gyermek érdekeit, ezért indokolt lenne a kiskorú *Ferkóczka Szidónia* perben állása is, anélkül az ügy nem dönthető el. Egyrészt azért, mert *Ferkóczka Teréz* és *Takó Gyula* az állami anyakönyvezető előtt azt a kijelentést tették, hogy *Takó Gyula* a gyermek apja, és álláspontja szerint a C.III.74/1930. számú határozata szerint abban az esetben, ha a férj a gyermeket közokirattal ismerte el, annak bizonyítása, hogy a férj az anyával a kritikus időben nemileg nem érintkezett, ki van zárva. Másrészt, mivel a felperes korábban, a fentebb említett perújítási eljárásban kifogásként már előterjesztette a kereseti tényállást, ahol is a Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság és a Zalaegerszegi Királyi Törvényszék mint fellebbezési bíróság őt elutasította, így a kérdés már *res iudicata*, vagyis ítélt dolog. A törvényszék a 13. számú ítéletében elutasította a kereseti kérelmet. Indokolásában kifejtette, hogy az ítéletábra szerint arra vonatkozott a kérelem, hogy a közokirat hatálytalanságát állapítsa meg a bíróság, azonban sem a felperes, sem a férje nem állította, hogy kényszerhelyzetben vagy megtévesztés okán tették volna a kijelentésüket, sőt azt adta elő a felperes, hogy a jegyző előtt kizárólag a törvényesítést célozták.

A felperes fellebbezett az ítélet ellen, az ítéletábra pedig először további bizonyítást rendelt el, átvizsgálta minden korábbi peres és peren kívüli iratot a felek viszonyával kapcsolatban, valamint tanúbizonyítást fogatosított. Végül megváltoztatta a törvényszék ítéletét és megállapította, hogy a nyilatkozat, amivel elismerte, hogy ő *Ferkóczka Szidónia* természetes apja, hatálytalan a felperessel szemben, mivel nyilvánvalóan valótlan tartalmú nyilatkozatot tett, ugyanis a tanúvallomásokból is kitűnik, hogy *Takó Gyulát* a felperes a fogantatás idejében nem ismerte. Ezek után a felperes felülvizsgálatot kért a Curiától, amelyben kérte, hogy mondja ki a bíróság az I. rendű alperessel szembeni hatálytalanságot is, az I. rendű alperes a felülvizsgálati kérelmében pedig azt, hogy a felperest kérelmével utasítsa el. A P.III.4038/1939/29. számon hozott ítéletével a királyi Curia megváltoztatta az ítéletábra ítéletét és elutasította a felperes felülvizsgálati kérelmét azon indokok alapján, amelyet az elsőfokú bíróság is megfogalmazott.⁴⁴

Az ötvenegy vizsgált bontóperből tizenöt esetben nem származott gyermek a házasságból, egy ügyben pedig egyezséget kötöttek a felek. A maradék harmincöt ügyben feltűnő hasonlóság mutatkozott. Bár a Gyt. 13. § és a Ht. 95. § alapján a kiskorú gyermek tartásáról a bíróságnak kellett határoznia a szülők házasságának felbontása esetén, a harmincötből egy olyan bontópert sem találtam, amelyben a bíróság döntött volna a gyermektartásdíj kérdésében. Ezt minden esetben az illetékes gyámhatósághoz, tehát a Zala vármegye Árvaszékéhez tette át intézkedés végett. Az indokolásokban visszatérő fordulatként szerepelt, hogy „*a házasságból született kiskorú gyermek tartása és elhelyezése kérdésében a határozatot az illetékes gyámhatóságra bízza a Te. 137. § alapján*”⁴⁵ vagy „*a Te. 137. § alapján mellőzi a bíróság a döntést a gyermektartás kérdésében*”,⁴⁶ valamint, hogy „*a határozathozatal a T.e. 137.§ alapján mellőzte e (azaz a gyermektartásdíj) kérdésben, mert sürgős szükség esete nem áll fenn.*”⁴⁷ Emellett

⁴⁴ MNL ZML VII. 2. f. P.211/1938.

⁴⁵ MNL ZML VII. 2. f. P.783/1939.

⁴⁶ MNL ZML VII. 2. f. P.1794/1941.

⁴⁷ MNL ZML VII. 2. f. P.369/1941.

egy másik törvénycikkre is hivatkozott a bíróság, nevezetesen a Ht. 96. §-ra, mégpedig a következő módon: „a gyermek tartása kérdésében illetékes Zala vármegye Árvaszékebe átteszi, mert a perben kiderített körülményeket nem találta elegendőnek, hogy az elhelyezésben döntsön,”⁴⁸ illetve „a gyermekek elhelyezése és tartása tárgyában a határozathozatal mellőzi és evégből az iratokat a Ht. 96. §-a értelmében az ítélet jogerőre emelkedése után az illetékes Zala vármegyei Árvaszékebe át fogja tenni”.⁴⁹ Az indokok között hivatkozott ún. Te. a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. törvénycikket jelentette, amely a következőképpen rendelkezett: „137. § Az 1912:LIV. tc. 21. §⁵⁰-ának utolsó bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép: Törvényes kiskorú gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében a gyámhatóság határoz. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a házassági per folyamán (Pp. 674. §⁵¹) a házassági per bírósága szükség esetében ideiglenesen határozzon ebben a kérdésben, ha a gyámhatóság nem határozott. A felbontó vagy ágytól és asztaltól elvált ítéletben a házassági per bírósága szükség esetében akkor is határoz a gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében, ha a gyámhatóság már határozott”.

Ezek alapján tehát, míg 1930 előtt fő szabályként a bíróság döntött a kiskorú tartásának kérdésében, a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló törvénycikk hatálybalépése után ez a feladat elsősorban a gyámhatóságra, azaz az illetékes árvaszékekre hárult. Ez azonban nem zárta ki, hogy bontóperben a bíróság is határozzon, azonban az általam vizsgált Zala megyei ítéletekben a bíróság ezt következesen a gyámhatóságra bízta. Amennyiben a gyámhatóság nem határozott a kérdésben vagy határozott korábban, de mégis szükséges volt a bírói határozat, ez a lehetősége megmaradt a bíróságoknak. Előfordult, hogy nem éltek a határozathozatal lehetőségével bíróságok, amint azt például a fentebb idézett Zalaegerszegi Királyi Törvényszék előtt folyamatba tett P.369/1941. számú ügyben hozott ítélet indokolásában is olvasható.

Ellenpéldaként említhető az *Mórocz Imre* felperes és *Mórocz Imréné Bognár Teréz* alperes közötti 1941. szeptember 16. napján folyamatba tett bontóper. A feleknek közös gyermekeik is voltak. Tekintettel arra, hogy az alperes italozó életmódot folytatott és jövedelemmel nem rendelkezett, a bíróság szükségesnek látta a döntéshozatal, így a gyermeket a felperes apánál helyezték el. A gyermektartásdíjról a bíróság nem határozott, feltehetően azért nem, mert ugyan az elvált szülők

⁴⁸ MNL ZML VII. 2. f. P.1870/1941.

⁴⁹ MNL ZML VII. 2. f. P.2356/1941.

⁵⁰ 1912. évi LIV. tc. 21. § „A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877:XX. tc. 11. §-ának utolsó és utolsóelőtti bekezdése hatályát veszti. Az 1877:XX. tc. 13. §-ának harmadik és negyedik bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép: Ha a szülők között házassági per még nincs folyamatban, de különválna élnek, és arra nézve, hogy gyermeküket melyikük tartsa magánál, nem egyeztek meg, vagy ha gyermekük eltartásáról kellően nem gondoskodtak: a gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében a legközelebbi rokonok meghallgatásával ideiglenesen a gyámhatóság határoz.”

⁵¹ 1911. évi I. tc. Pp. 674. § „A kereset megindítása vagy az előzetes békéltetés kérése után az 1894:XXXI. tc. 72. és 98. §-a értelmében az ideiglenes különlést a perbíróság rendeli el és ugyanaz határoz ideiglenesen a gyermekek elhelyezésének és tartásának kérdésében, valamint az 1894:XXXI. tc. 102. §-ában említett kapcsolatos intézkedések felől is. Sürgős esetekben a legszükségesebb intézkedéseket az elnök vagy az elnök által kirendelt bíró is teheti. Ha a kérelmet szóbeli tárgyaláson kívül adják elő, szóbeli tárgyalás nélkül is lehet felőle határozni, az ellenfél azonban ha a késelem veszéhyhel nem jár, meghallgatható. A gyermekek elhelyezése és tartása, valamint az 1894:XXXI. tc. 102. §-ában említett intézkedések tárgyában előadott kérelmek megalapítására szolgáló ténykörülményeket valószínűvé kell tenni. A bíróság határozathozatal előtt a szükséghez képest tudakozódásokat is fogatosíthat. A bíróság végzéssel határoz, a mely azonnal végrehajtható. A hozott határozat a körülményekhez képest módosítható. A perbíróságnak, az elnöknek vagy a kirendelt bírónak határozata ellen egyfoku felfolyamodásnak van helye. Ez a § akkor is alkalmazható, ha a nőtartás és a gyermekek elhelyezése és tartása felől a kereset megindítása vagy az előzetes békéltetés kérése előtt bíróság vagy gyámhatóság már határozott.”

esetében mindkét szülő volt köteles hozzájárulni a gyermekek tartásához, alperesnek nem volt jövedelme.⁵²

A Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában az 1938 és 1945 közötti árvaszéki iratok egészét áttanulmányozva megállapítható, hogy nem maradt fenn olyan irat, amely kifejezetten a kiskorú gyermekek tartásával foglalkozott volna. A törvényszéki iratok között azonban csatoltan fellelhető egy árvaszéki véghatározat.⁵³ *Tóth Károlyné Mórincz Ilona* felperes *Tóth Károly* alperes ellen házasság felbontása és járulékai, azaz ebben az esetben nőtartás iránti és a további névviselésre feljogosítás iránti pere azért említésre méltó, mert a feleknek két közös gyermekük volt. *József* utónevű 1934. január 3. napján, *István* utónevű 1935. december 10. napján született, tehát 3 illetve 4 évesek voltak az ügy indításakor. A felperes elhagyta az alperest, mivel a férj tetteleg bántalmazta feleségét. A per előzménye a Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság előtt folyamatba tett ideiglenes nőtartásdíj iránti per volt⁵⁴, amelyben havi 30 pengőt ítél meg a bíróság a felperesnek. A törvényszék előtt folyó per ideje alatt a közös gyermekeket a felperesnél helyezték el, mivel az alperes apa nem gondoskodott a gyermekekről és azok tartásáról, valamint az árvaszék ekkor még nem döntött a kérdésben. A törvényszék a házasságot mindkét fél vétkesnek nyilvánításával az alperes hibájából felbontotta, de felperes a nőtartás és a férje nevének további viselésére való feljogosítása iránti kérelmét elutasította, mivel a felperes is vétkes volt és ezért nem tarthatott igényt rájuk. Azért az alperes hibájából bontotta fel, mert több alkalommal is bántalmazta a feleségét, aki többször csonttörést is szenvedett. A felperest pedig azért nyilvánította vétkesnek, mert azzal gyanúsította a férjét, hogy az előző házasságából született leányával vérfertőző viszonyt létesített és a hatósági eljárás folyamatba tétele végett teljes egyetértésben működött közre a feljelentővel, aki az asszony rokona volt, az állítását azonban még csak valószínűsíteni sem tudta.⁵⁵ A gyermektartásdíj vonatkozásában pedig Zala vármegye Árvaszékének 17.515/1938. számú véghatározata rendelkezett: az anyát jogosította fel a gyermek feletti szülői felügyeleti jog gyakorlására, az apát pedig 1938. február 1. napjától kezdve gyermekenként havi 10 pengő, azaz összesen havi 20 pengő gyermektartásdíj megfizetésére kötelezte. Az indokolás szerint a tartás megítélése a Gyt. 11. §-án alapult, miszerint a vagyontalan kiskorúakat elsősorban az atya, ha erre magában nem képes, vele együtt az anya, ha atya nincs, vagy erre teljesen képtelen, az anya, végre nagyszülők tartoznak eltartani és neveltetni. A vagyoni és kereseti viszonyok kapcsán az apa, akinek a foglalkozása földműves és gazdasági munkavállaló volt, 4 hold ingatlannal, valamint egy lakóházzal rendelkezett, keresete mint munkatoborzó 6 hónapra 25 mázsa búza, havi 35 pengő készpénz és munkásonként havi 2 pengő volt. Vele szemben az anya teljesen vagyontalan volt, aki alkalmi napszámra szorítkozott. A vizsgált bírósági ítéletek alapján megállapítható, hogy akkoriban a környéken az átlagos napszám 1 pengő volt.⁵⁶

Bár ez az irat csak egy véghatározat a sok közül és nem lehet biztos következtetést levonni belőle, mégis állíthatom, hogy a megítélt tartásdíj megállapításának módja megfelel a vizsgált

⁵² MNL ZML VII. 2. f. P.1695/1941.

⁵³ MNL ZML VII. 2. f. P.560/1938.

⁵⁴ MNL ZML VII. 2. f. P.421/1938.

⁵⁵ MNL ZML VII. 2. f. P.421/1938 26. sz. ítélet.

⁵⁶ Lásd például MNL ZML VII. 2. f. P.2683/1939.

korszak gyakorlatának és a tartásdíj mértéke korrelál azokban az években megítélt tartásdíjnak, ugyanis 1938-ban 8 pengőt, 1939-ben rendre 10 pengőt állapított meg a bíróság ebben az évben Zala megyében a törvénytelen gyermekek tekintetében, ahol a szülők napszámosok vagy földművesek voltak. Ezeket az adatokat szintén a levéltári forrásokból állapíthatók meg, ugyanis míg a házasságon belül született gyermekek tartásának kérdésében az árvaszékek határoztak, addig a házasságon kívül született gyermekek tekintetében a királyi járásbíróságon kellett eljárást indítani gyermektartásdíj tárgyában, és ezekben az esetekben a bíróság határozott. A törvénytelen gyermekek tartása kérdésében sokkal nagyobb iratanyag áll rendelkezésünkre, így azokból megfelelően kitűnik a kikristályosodott bírói gyakorlat, azonban ez egy külön tanulmány részét képezi. A fenti perben a tartás mértékét leginkább az arányok segítségével lehet szemléltetni. Az apa havi 35 pengő jövedelemmel rendelkezett, emellett kapott búzát és munkásonként 2 pengőt, de nem tudjuk, hogy hány munkást toborzott havonta. Ebből havi 20 pengőt ítelt meg az árvaszék a két gyermek tartására, amely nagyjából a jövedelmének 50%-át tette ki (gyermekenként 25%), ha átlagosan 40 pengő havi jövedelemmel számolunk.

A Zalaegerszegi Királyi Törvényszék előtti 1938. február 18. napján dátum folyamatba tett bontóperben a napszámos felperes, *Radics Józsefné* igényt formált havi 30 pengő nőtartásra is. A felek a perindításkor külön éltek és négy közös gyermekük közül kettő az alperesnél, kettő pedig a felperesnél volt elhelyezve. A felperes a házasság felbontását a Ht. 80. § alapján kérte a szintén napszámos alperes, *Radics József* vétkessé nyilvánítása mellett, tekintettel arra, hogy állítása szerint a férfi vadházasságban élt egy másik nővel. Az alperes állítása szerint nem élt vadházasságban, csupán a gyermekek nevelője tartózkodott az alperes házában és látta el a mindennapi teendőket, amíg alperes idénymunkát vállalt egy másik faluban. A nő szerinte tehát csupán a gyermekekről gondoskodott. A felperes álláspontja szerint az alperes és a nevelőnő közös szobában aludtak. Az alperes azt nem tagadta, hogy amikor pár napra hazajött az idénymunka közben, akkor egy szobában aludtak. Hozzátette azonban, hogy azért, mivel az egész lakás egy helyiségből állt, ahol az alperes, a nevelőnő és a gyermekek egy légtérben tartózkodtak, azonban alperes az állítása szerint a földön aludt, a nevelőnő pedig a gyermekekkel az ágyban. Az ügy érdekessége, hogy a felperes nőtartásdíjat, nem pedig gyermektartásdíjat kért alperestől a nála elhelyezett két gyermek tartására hivatkozva, amelyet egyedül nem tudott biztosítani.

A bíróság a felperes keresetét elutasította, mivel felperes nem bizonyította az alperes vétkességét, a házasságot nem bontotta fel és nem állapított meg (sem ideiglenes, sem végleges) nőtartást a különélő nőnek. Az utóbbit bontás hiányában nem tehetette, az előbbit pedig érdekes módon nem azért nem szabta ki, mert a kereset végleges nőtartásra, nem pedig ideiglenes nőtartásra vonatkozott: a bíróság az ítélet indokolásában kimondta, hogy azért nem ró tartási kötelezettséget az alperesre, mivel a különélő felperes tartásáról nem tudna gondoskodni anélkül, hogy alperes a saját és a nála levő két gyermek tartását veszélyeztetné.⁵⁷ Ez az indokolás különösen azért érdekes, mert a per folyamán alperes felajánlotta különélő feleségének, hogy amennyiben nem tud gondoskodni a két gyermekről, úgy a férj magához veszi őket is és mind a négy gyermek tartását biztosítja. Ebből az esetből megállapítható, hogy a kiskorú gyermek tartása sorban megelőzte a

⁵⁷ MNL ZML VII. 2. f. P.427/1938 5. sz. ítélet.

házastársat, még akkor is, ha az Mtj. 230. § szerint a gyermekek és a házastárs a tartásra egy sorban voltak jogosultak; valamint érvényesül az az elv is, hogy rokontartásra nem kötelezhető a személy, ha a saját megélhetése veszélybe kerülne, feltéve, hogy nem kiskorú gyermekről van szó.

3. Összegzés

1938 és 1945 között a kiskorú gyermekek tartása megállapítására irányuló per eljárásjogi kérdéseit az 1911. évi polgári eljárásjogi kódex valamint a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi törvény rendezte. Az anyagi jogot azonban továbbra is az 1894. évi Ht. és az 1877. évi Gyt. határozta meg. Tekintettel a kodifikált magánjog hiányára, a – Ht.-t módosítás nélkül hatályban tartó – 1928. évi Mtj. ugyancsak befolyásolta a joggyakorlat alakulását. A tartásra kötelezett tehát a házasság fennállása alatt elsősorban az apa volt, majd az anya, végül pedig a nagyszülők. Ha a szülőket ágytól és asztaltól elválasztotta a bíróság vagy *de facto* különéltek, ha a házasságot érvénytelennek nyilvánították illetve felbontották, akkor a szülők mindketten kötelesek voltak hozzájárulni a gyermek tartásához vagyoni és kereseti viszonyaikhoz mérten. A szülők a saját illendő tartásuk terhére is kötelesek voltak a gyermek tartására, míg a nagyszülők csak a saját illendő tartásuk veszélyeztetése nélkül. A nagyszülők tartási kötelezettsége egymás között nem volt sorrendhez kötve, a tartásra képes nagyszülők között egyenlő arányban oszlott meg a kötelezettség.⁵⁸

A tartási kötelezettség akkor és addig áll fenn, amíg a gyermek rászorultsága megállapítható volt. Tehát amíg a gyermek nem rendelkezett vagyonnal vagy keresettel, addig a szülők kötelesek voltak eltartani. Ha rendelkeztek valamiféle jövedelemmel és ez elegendő volt ahhoz, hogy a tartása fedezhető legyen belőle, akkor ezt a vagyont ugyan az atyai hatalommal rendelkező apa kezelte, ugyanakkor azt köteles volt a gyermek tartására és nevelésére fordítani. Ha a szülők házasságát a bíróság felbontotta, akkor közösen gondoskodtak a gyermek tartásáról, de erre csak akkor voltak kötelezhetőek, ha a gyermeknek nem volt saját jövedelme. A tartásdíjnak olyan mértékűnek kellett lennie, amely megfelelt a kiskorú társadalmi állásának, emellett fedezte nevelésének és taníttatásának költségeit. A gyermeket ún. szűkös tartás illette meg abban az esetben, ha az öröklési jog szabályai szerint kitagadásnak lett volna helye, valamint előfordulhatott olyan is, hogyha önhibájából, neki felróható ok miatt szorul tartásra. A gyermektartás módja elsősorban természetbeni tartás volt, de ha ez valamilyen okból nem volt lehetséges, akkor a tartás havonként előre fizetett járadék formájú juttatás volt.

A gyermektartásjog meghatározásáról 1930 után elsősorban az illetékes gyámhatóság döntött a kiskorú, házasságból született gyermekek vonatkozásában, amennyiben a szülők különváltak éltek és nem egyeztek meg e kérdésben, valamint ha a szülők házasságát felbontották. A gyámhatóság döntött a tartás kérdésében emellett abban az esetben is, hogyha gyámot rendelt az apa a gyermeknek, de az anya kéri, hogy a gyermeket nála helyezték el. A bíróság 1930 után a törvényes kiskorúak vonatkozásában csak akkor döntött, hogyha sürgős szükség állt fenn. Fontos azonban megjegyezni, hogy a házasságon kívül született gyermekek vonatkozásában a döntési jogkör a

⁵⁸ P. I. 209/1917., MD. XI. 116. In: MESZLÉNY, Magyar magánjog I. 716.

járásbíróóságok hatáskörébe tartozott, amelyekre nem terjedt ki a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló törvénycikk hatálya.

Felhasznált források és irodalom

- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára VII. 1. e. Nagykanizsai Királyi Törvényszék iratai, Polgári perek iratai 1913., 1919., 1942., 1943., 1944., 1945.
- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára Zalaegerszegi Királyi Törvényszék iratai, Polgári peres iratok VII. 2. f. 1938-1945.
1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről
1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról
1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról
1930. évi XXXIV. törvénycikk a törvénykezés egyszerűsítéséről
- Magyarország Magánjogi Törvénykönyve, a m. kir. igazságügyminiszter által 1928. március 1-én az Országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat. Budapest 1928
- Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetéhez I. Bevezetés. Személyjog, Családjog. Budapest: Grill Károly Cs. és Kir. udv. könyvkereskedése, 1901
- Indokolás Magyarország magánjogi törvénykönyvének a m. kir. igazságügyminiszter által 1928. március 1-én az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatához. Budapest 1929
- CSORNA Kálmán: Rokonság. In: SZLADITS Károly (szerk.): Magyar magánjog II. Budapest 1940, 294–369.
- HERGER Csabáné: A házassági kötelék védelmét szolgáló eszközök az 1911. évi I. tc-ben különös tekintettel a békéltetésre. In: HOMOKI-NAGY, Mária (szerk.): A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon. Szeged 2013, 71–94.
- HERGER Csabáné: A nőtartás a magánjogi törvénykönyvben (1928) a 19. századi előzmények tükrében. Jura 2011/2. sz. 70–83.
- HERGER Csabáné: Alimony in Hungarian Family Law in the 19th Century. Journal on European History of Law 2011/2. sz. 43–50.
- HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Budapest – Pécs 2006
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau 2007
- JANCSÓ György: A magyar házassági és háztartási öröklési jog. Budapest 1901
- LÁBADY Tamás: A magánjog általános tana. Budapest 2014
- MESZLÉNY Artur: Magyar magánjog I. Budapest 1931

HERKE-FÁBOS Barbara Katalin
tanársegéd
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.03

A gyermekvédelmi rendszer prevenció szerepe a bűnmegelőzésben a Csemegi-kódextől napjainkig

Preventive Role of the Child Protection in Crime Prevention from the Code Csemegi until Today

The delinquency of children of tender age and juveniles is a social phenomenon of specific concern. This is the group of offenders concerning which jurisprudence, jurisdiction, social services and any other organizations coming into contact with juvenile offenders are able to do the most in order to have the youth become law-abiding citizens as adults. The authority measures that are performed in the frame of the administrative procedure provide a part in the Hungarian child protection system. The authority measures of the Hungarian child protection care system can be grouped according to its reason and system of instrument as a kind of protecting-safeguarding action furthermore as measures that result in the removal of the child from his family. Preventive patronage has been of legal force since the 1st of January 201. In Hungarian areas of law this new legal institution has roots in criminal law and it got placed into the system of child protection based on the authorization of the 1430/2011 (XII. 13.) governmental decision despite the fact that the reasons of its creation were first and foremost the reduction of child- and juvenal criminality and the effective reintegration of the perpetrators.

Keywords: *child protection system, authority measures, crime prevention, risk assessment*

1. A családjog és a büntetőjog kapcsolódási pontjairól

A gyermekvédelem feladat- és eszköztára tekintetében számos jogterülethez kapcsolódik, ezért a célkitűzések megfogalmazásához és a következtetések levonásához a jogterületek komplex vizsgálata és értelmezése szükséges.

A bűnmegelőzés preventív eszköztárába tartozó megelőző pártfogás jogintézménye a jogágak metszéspontjában áll. A jogpolitikai cél a kriminológia és a büntetés végrehajtás területét érinti. A büntetőjogi kapcsolat a büntethetőség objektív és szubjektív kategóriájából vezethető le. Az életkor és a belátás vizsgálata jelöli ki a gyermek- illetve fiatalkorúval szemben alkalmazható felelősségrevonási eljárás színterét. Amennyiben a hivatkozott feltételek hiányoznak, úgy a gyermekvédelem rendszere közigazgatási hatósági eljárás keretében lép fel a gyermek érdekében. Ebben az esetben csak tényállásszerűség valósul meg, a büntetőjogi felelősségre vonás alapja hiányzik. Azonban annak teljessége esetén a fiatalkorú a büntető igazságszolgáltatás rendszerébe kerül. A gyermekvédelmi hatósági intézkedések két típusát különböztethetjük meg. A védő-óvó típusú intézkedések képezik az első csoportot, ide tartozik a megelőző pártfogás intézménye is. A

második kategória a gyermek családjából történő kiemelésével járó beavatkozások. A különbségtétel alapja a szülői felügyeleti jog – alaptörvényi felhatalmazásból eredő – sérelme a gyermek- illetve fiatalkorú érdekében. A megelőző pártfogás elrendelése esetén nem kerül sor a gyermek családból való kiemelésére. Ugyanakkor a védelembe vétel mint ugyancsak védő-óvó típusú hatósági intézkedés minden egyes esetben kapcsolódik a megelőző pártfogás elrendeléséhez. A védelembe vétel felülvizsgálata már eredményezheti a gyermek családjából történő kiemelését.

2. Az életkor

2.1. Az életkor bűnmegelőzési szempontú megközelítése

Az életkor kérdése kitüntetett fontosságú a büntető felelősségre vonás és az alkalmazható jogkövetkezmények szempontjából. Az életkorhoz rendelt felelősség megállapításakor tekintettel kell lenni a gyermek személyiségét alakító tényezőkre és szocializációs hátterére. Bűnmegelőzési szempontból az életkorral kapcsolatban három releváns kérdés merül fel: 1, Mikor kerül kapcsolatba a gyermek vagy fiatalkorú személy a büntető igazságszolgáltatás rendszerével? 2, A gyermekvédelem vagy a büntető igazságszolgáltatás hatáskörébe tartozik-e felelősségének megállapítása? 3, Milyen közigazgatási hatósági intézkedés vagy büntető anyagi- illetve eljárásjogi intézkedés elrendelésére kerül sor, és az eléri-e célját? A három kérdésre adott együttes válasz alakítja egy-egy ország – nemzetközi jogharmonizációs kötelezettségeknek megfelelő – gyermek- és fiatalkorúakra vonatkozó bűnmegelőzési politikáját.

A vétőképesség függvénye, hogy a felelősség megállapítása és a jogkövetkezmény meghatározása a gyermekvédelem vagy a büntető igazságszolgáltatás hatáskörébe tartozik-e. A gyermekvédelmi rendszer prevenciós hálózata elsősorban a veszélyeztetett gyermekekre összpontosít. A büntető igazságszolgáltatás rendszerében kevésbé van lehetőség az egyéniesítő szempontok figyelembe vételére.

A tanulmány kiemelten foglalkozik a gyermekvédelmi hatósági intézkedések körébe tartozó, 2015. január 1. napjától hatályos megelőző pártfogás intézményével. Az intézkedés bevezetésére a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők bűnözésének visszaszorítása, további bűnelkövetéstől való visszatartása érdekében került sor. A jogalkotó – a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjainak véleményét becsatornázza – felismerve azt, hogy a gyermekvédelmi rendszer keretében foglalkoztatott szakemberek nem rendelkeztek a bűnözéssel kapcsolatba kerülő gyermek- és fiatalkorúak kezeléséhez szükséges ismeretekkel. Ezért a jelzett problémára adott megoldásként a pártfogó felügyelők – büntető igazságszolgáltatás keretében szerzett – tapasztalataival kívánta a gyermekvédelem eszköztárát bővíteni. Az intézkedés bemutatása során életkori és fogalmi anomáliák tisztázására hívom fel a figyelmet, továbbá a gyermekvédelem bűnmegelőzési lehetőségeit szemléltetem.

A gyermek- és fiatalkorúak bűnmegelőzésével foglalkozó kriminológiai tanulmányok többsége szerint a hivatkozott személyek büntető igazságszolgáltatással történő minél fiatalabb korban való kapcsolatba kerülése „stigmaként” hathat a jövőbeni viselkedésükre. A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (továbbiakban Gyvt.) 68/D. § (1) bekezdése szerint a bűncselekmény vagy az elzárással is sújtható szabálysértés

elkövetése miatt indult védelembe vétel iránti eljárásban, vagy a már fennálló védelembe vétel mellett a nyomozó hatóságnak a bűncselekmény vagy a szabálysértési hatóságnak a szabálysértés elkövetéséről tájékoztató, a gyámhatóság felé tett jelzését követően megkeresi a pártfogó felügyelői szolgálatot környezettanulmány és a gyermek veszélyeztettségének bűnmegelőzési szempontú kockázatértékelése beszerzése céljából.

A törvényi megfogalmazás ellentmondáson alapszik. Hatályos büntetőjogunk alapján ugyanis a gyermekkorú személy nem büntethető. A bűncselekmény törvényben meghatározott fogalmi elemei a büntetendőség, társadalomra veszélyesség és bűnösség. A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (továbbiakban Btk.) 15. § a) pontja alapján az elkövető büntetendőségét, illetve a cselekmény büntetendőségét kizárja vagy korlátozza a gyermekkor. Törvényi védelem alapján a gyermekkorú személyek nem rendelkeznek beszámítási képességgel, így nem lehetnek alanyai sem bűncselekménynek, sem szabálysértésnek. A Btk. 16. § szerint nem büntethető, aki a büntetendő cselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét nem töltötte be, kivéve az emberölés,¹ az erős felindulásban elkövetett emberölés,² a testi sértés,³ a terrorcselekmény⁴ a rablás⁵ és a kifosztás⁶ elkövetőjét, ha a bűncselekmény elkövetésekor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással, mert ekkor tizenkét éves kortól büntethető. Márpedig a Gyvt. a megelőző pártfogás kapcsán beszél bűncselekményről és szabálysértésről, a meghatározás utolsó fordulatában pedig életkor szempontjából a gyermeket (és nem a gyermekkorút) említi.

A Gyvt. értelmező rendelkezései között a következő fogalom meghatározások találhatók. Gyermek a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 2:10. § (1) bekezdése szerinti kiskorú. Kiskorú az, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be. A kiskorú a házasságkötéssel nagykorúvá válik.⁷ Fiatalkorú az, aki szabálysértés elkövetésekor 14. életévét, 2013. július 1-jét megelőzően elkövetett bűncselekmény elkövetésekor a 14. életévét, 2013. július 1-jét követően elkövetett bűncselekmény elkövetésekor a 12. életévét betöltötte, azonban a 18. – javítóintézetben történő nevelése esetében a 21. – életévét még nem töltötte be.⁸ Végezetül fiatal felnőtt az a nagykorú személy, aki a 24. életévét nem töltötte be.⁹

A Btk. értelmezésében fiatalkorú és felnőtt elkövetőkről beszélhetünk. A Btk. 105. § (1) bekezdése szerint fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor a tizenkettedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat nem. Tehát a Gyvt. és a hatályos Btk. a bűncselekmény elkövetése szempontjából ugyanazon életkorú csoportot tekinti fiatalkorúnak, ugyanakkor a gyermekkorú elkövetők életkorának rögzítése különbözik a két jogág meghatározásában. Míg a Gyvt. szóhasználatában¹⁰ gyermek szerepel, addig a Btk. gyermekkorút említi. A Gyvt. értelmező

¹ Btk. 160. § (1)-(2) bek.

² Btk. 161. §

³ Btk. 164. § (8) bek.

⁴ Btk. 314. § (1)-(4) bek.

⁵ Btk. 365. § (1)-(4) bek.

⁶ Btk. 366. § (2)-(3) bek.

⁷ Gyvt. 5. § a)

⁸ Gyvt. 5. § b)

⁹ Gyvt. 5. § c)

¹⁰ A kategória tisztán életkori skálát jelöl ki anélkül, hogy leszűkíthető lenne tényállásszerű cselekményt elkövetőkre vagy a gyermekek bármilyen jellegű minőségére.

rendelkezése olyan tág halmazként határozza meg a gyermek fogalmát, amelynek részét képezi a fiatakorúak csoportja is, tekintettel arra, hogy a Gyvt. visszautal a Ptk. szerinti kiskorú fogalmára, amely szerint kiskorú az, aki a tizenharmadik életévét nem töltötte be. A Btk. szerint ezzel szemben az a terhelt gyermekkorú, aki a 14. életévét a bűncselekmény elkövetésekor nem töltötte be, illetőleg az, aki az emberölés, erős felindulásban elkövetett emberölés, testi sértés, rablás, kifosztás bűncselekményének elkövetésekor a tizenkettedik életévét nem töltötte be, vagy a tizenkettedik életévét betöltötte, de a tizenegyediket még nem, és ezen bűncselekmények elkövetésekor a következmények felismeréshez szükséges belátással nem rendelkezett.

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről szóló 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet (továbbiakban Pfr.) mind a gyermekkorú, mind a fiatakorú kifejezést használja. A Pfr. 19/D. § (1) bekezdése alapján a gyámhatóság által a megelőző pártfogás elrendelése iránt tartott tárgyaláson az illetékes fővárosi és megyei igazságügyi szolgálat vezetője által kijelölt pártfogó felügyelő a gyermekkorú, illetve a fiatakorú bűnmegelőzési szempontú veszélyeztetettségének magas foka esetén részt vesz, közepes foka esetén részt vehet.

A megelőző pártfogás a járási gyámhivatalok által meghozott közigazgatási hatósági intézkedés a nyomozó hatóságok jelzésére indított esetekben, amelybe bekapcsolódik a pártfogó felügyelői szolgálat is. A közigazgatási eljárásban a Gyvt. személyi hatálya, míg a nyomozó hatóságok és a pártfogó felügyelői szolgálat szempontjából a Btk. személyi hatálya irányadó. A fent hivatkozott normaszöveg alapján megelőző pártfogás elrendelésére kizárólag tizenkettedik életévüket betöltött személyek vonatkozásában kerülhet sor, tekintettel arra, hogy az bűncselekmény vagy elzárással sújtható szabálysértés elkövetéséhez kapcsolódik. Amennyiben a jogszabály nem bűncselekményt, hanem büntetendő cselekmény kifejezést tartalmazna, elhárulna a jogértelmezési probléma, mivel tényállásszerű cselekményt a gyermekkorú személy is megvalósíthat, azzal, hogy nem büntethető, így büntetőeljárás lefolytatására nem kerül sor.

2.2. A büntethetőség objektív és szubjektív kategóriájának jogtörténeti változásai a Csemegi-kódextől

A magyar szuverenitás részleges helyreállítása után, az 1861. január 23-tól március 4-ig ülésező Országbírói Értekezleten újra megfogalmazódott az igény a magyar büntetőjog kodifikálására. Az európai természetjogi kodifikációs hullámba illeszkedő magyar büntetőtörvény-tervezet (1795)¹¹ és az 1843. évi törvényjavaslat¹² nem lépett törvényerőre, az 1848-49. évi szabadságharc bukása után pedig a neoabszolutista jogexport eredményeként 1852-ben bevezették az osztrák büntetőtörvénykönyvet¹³ hazánkban, amelyet mintegy kilenc évvel később az Országbírói Értekezlet határozata (ITSZ) értelmében a tradicionális magyar büntetőjog helyreállítása követett. A kor követelményeihez igazodó és tudományos szempontból is érett magyar büntető törvénykönyv kidolgozásával az Igazságügyi Minisztérium *Csemegi Károlyt* bízta meg.¹⁴ A

¹¹ BALOGH, Büntetőjog-történeti dogmatikai alapkérdések 6–7.

¹² FINKEY, Az 1843-i büntetőjogi javaslatok 16.

¹³ Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Ubertretungen. Österreichische Nationalbibliothek Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich.

¹⁴ FINKEY, Az 1843-i büntetőjogi javaslatok 48.

tudományos felkészültségű ügyvéd és politikus a megbízásnak eleget téve elkészítette a büntető törvénykönyv tervezetét, amelyet az Országgyűlés az 1878. évi V. törvénycikként hosszas vita után elfogadott.

A Csemegi-kódex a hazai jogban mérőföldkőnek volt tekinthető a gyermek- és fiatalkorúak bűnmegelőzése szempontjából az életkori kategóriák megállapításával és az ahhoz kapcsolódó preventív intézkedések alkalmazásának lehetőségével. Megalkotására és bevezetésére az a körülmény adott okot, hogy a bűnisméltés és a visszaesés jelentős emelkedését jelentették. A háttérbe szoruló klasszikus tanok szerint kiépített büntetőjog már nem volt képes válaszokat adni a jelentkező bűnmegelőzési problémákra. Így többek között nem volt alkalmas arra, hogy a bűnözés okaival foglalkozzon, különösképpen nem az egyes bűnelkövetők motivációjával.¹⁵ Jellegzetes példája volt ennek a gyermekkorúakkal szembeni bánásmód. A gyermekkorút mint belátásra képtelen személyt kivonta a felelősségre vonhatók köréből és nem foglalkozott a reszocializációs szempontú nevelésükkel. Figyelmen kívül hagyta azt a körülményt, hogy a fiatalkorúak utánpótlását jelentő gyermekbűnözést kezelje.¹⁶ A fiatalkorúakra vonatkozó szabályok „*a beszámítást kizáró vagy enyhítő okok*” című fejezetben kerültek elhelyezésre. Ehhez kapcsolódóan háromféle korhatárt jelölt ki *Csemegi*. Az első korhatár a gyermekkor volt. A kódex gyermekkorúnak azt a személyt tekintette, „*aki a büntett vagy vétség elkövetésekor életkorának tizenkettedik évét meg nem haladta*”.¹⁷ A törvény értelmében a gyermekkorú személyt bűnvád alá nem vonhatták, így büntethetőségét kizárták.¹⁸

A második életkori kategóriát a tizenkettő és tizenhat év közötti büntethető fiatalkorúak képezték, amennyiben a kriminális cselekményt elkövető fiatal az elkövetés idején a tizenkettedik évét már betöltötte, de a tizenhatodikát még nem, ha a cselekménye bűnösségének felismerésére szükséges belátással bírt. Tehát a törvénykönyv a cselekményhez kapcsolódó belátási képességet rendelte a büntethetőséghez. A preventív bűnmegelőzési szemlélet az életkori kategóriához kapcsolódóan abban jelent meg, hogy a belátással nem rendelkező fiatalkorú mentesült a büntetőjogi felelősségre vonás alól, azonban a cselekmény elkövetése nem maradt értékelés nélkül. A büntetőjogi felelősségre vonás alól mentesülő fiatalkorú nem került be a büntető igazságszolgáltatás rendszerébe, hanem – lehetőséget kapva életének korrigálására – javítóintézetben történő elhelyezésére került sor.¹⁹ E felfogás tehát a javítóintézetet²⁰ nem tekintette büntetésnek, hanem olyan preventív beavatkozásnak, amely alkalmas volt a fiatalkorú életpályájának idejekorán történő kiigazítására, így nemcsak a bűncselekményt elkövető, hanem az elhagyott, csavargó vagy a szülők kérelmére beutalt fiatalkorúak befogadását is ellátta.²¹ A harmadik életkori kategóriát a 20 éven aluliak alkották. A velük kapcsolatban megfogalmazott enyhítés, hogy sem halálra, sem életfogytiglani fegyházra nem ítélték őket.²²

¹⁵ MEZEY, A kor kérdése 28.

¹⁶ ANGYAL, A magyar büntetőjog tankönyve 387., idézi MEZEY, A kor kérdése 29.

¹⁷ 1878. évi V. tc. 83. §

¹⁸ ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 78.

¹⁹ ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 79–80.

²⁰ Az első javítóintézet létesítésére 1884-ben került sor Aszódon, ezt követte 1886-ban a kolozsvári, 1890-ben a rákospalotai (lányok részére), 1895-ben a székesfehérvári, végül 1903-ban a kassai javítóintézet felállítása.

²¹ LŐRINCZ, A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása 58.

²² ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 81.

Az 1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntetőtörvények és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról a Csemegi-kódexhez képest két nagy előrelépést mutatott a fiatalkorúak ügyeiben. Megteremtette a felnőttekétől különböző elbánás lehetőségét és a fiatalkorúak teljes körű önálló büntetőjogi kezelését az esetükben alkalmazható intézkedések bővítésével. A fiatalkorúakra vonatkozó szabályrendszert egészítette ki a fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. törvény (továbbiakban Fb.).

Az I. Büntetőnovella a gyermekkor életkori kategóriáját nem változtatta meg. Esetükben az egyéniesítés alkalmazása és a védelemre szorulás jogszabályi rögzítése adott alapot újabb intézkedések bevezetésére.²³ A fiatalkor felső határát²⁴ ugyanakkor két évvel kitolta a büntethetőség szubjektív feltételrendszerének átalakításával. A belátási képességet felváltó terminológia az értelmi és erkölcsi fejlettség lett. Ennek meglétéről előzetes eljárás keretében a bíró tájékozódott. A bírónak már nem csak a fiatalkorú értelmi fejlettségét, hanem az erkölcs szabályainak ismeretét is vizsgálnia kellett, így azt is, hogy a gyermekes vágyak, ösztönök, s mások csábításával szemben bírt-e némi ellenállási erővel.²⁵ A gyakorlatban ún. külön kérdés feltevése útján döntöttek az értelmi és erkölcsi fejlettség létéről. Amennyiben a fiatalkorú ismerte a Tízparancsolatot, úgy a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettség fokát elérte, amennyiben nem, akkor büntetőjogilag sem felelt. Kivételes esetben a büntetőjogi felelősségre vonás alól is mentesülhetett a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettség szintjén álló fiatalkorú, amennyiben a bíróság a fiatalkorú egyéniségének, életviszonyainak és az eset összes körülményeinek megismerése után úgy döntött, hogy a bírói megdorgálás a fiatalkorú jövőbeni magaviselete és erkölcsi fejlődése szempontjából nem mutatkozik kívánatosnak.²⁶

Az 1950-es évekre a fiatalkorúak vonatkozásában a termékeny jogalkotás volt jellemző. Az időszakot jellemző jogalkotási folyamat első állomása volt az 1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről (továbbiakban Btá.), valamint az azt hatályba léptető 1950. évi 39. tvr. a büntetőtörvénykönyv általános részének hatályba léptetéséről (továbbiakban Ér.). A Btá. a fiatalkorúakra vonatkozóan szűken fogalmazott, mindössze a büntethetőség alsó korhatárát állapított meg.²⁷ Eljárásjogi szempontból megjelent a büntetőeljárás mellőzésének, megszüntetésének vagy felmentő ítélet hozatalának a lehetősége, amennyiben a fiatalkorú értelmi fejletlensége okán nem ismerhette fel cselekménye társadalomra veszélyességét.²⁸ Az Ér. a fiatalkorúak vonatkozásában az I. Büntetőnovella rendelkezéseit hatályban tartotta, amennyiben az Ér. a fiatalkorúakra vonatkozóan nem tartalmazott eltérő szabályokat. Így továbbra is alkalmazhatóak voltak az I. Büntetőnovella szerinti nevelő- és óvóintézkedések és az Fb. anyagi jogi és bűnvádi eljárásjogi rendelkezései.²⁹

²³ Megdorgálás és iskolai elzárás. Kriminogén szocializációs környezet a gyermek állami gyermekmenhelyre történő szállítását vonhatta maga után.

²⁴ Orvostudományi és lélektani kutatások eredményeinek és fiatalkorúak ügyeivel foglalkozó jogász konferenciák tapasztalatainak köszönhetően.

²⁵ BALÁZS, A belátási képesség 372.

²⁶ ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 81–86.

²⁷ A Btá. 9. §-a szerint nem büntethető az, aki nem érte el a 12. életévét.

²⁸ BALÁZS, A belátási képesség 372.

²⁹ ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 86.

A termékeny jogalkotás következő eleme az 1951. évi 34. számú törvényerejű rendelet volt a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi és büntető eljárási rendelkezésekről (továbbiakban Ftvr.). Az Ftvr. fiatalkorúak büntetőjogi felelősségre vonásával kapcsolatban valamennyi szabályt egy jogszabályban rögzítette. Így a fiatalkorúak büntetőjoga látszólagosan különvált a Btá-tól és a Büntető perrendtartástól (továbbiakban II. Bp.).³⁰ Ez azt jelentette, hogy az eljárás alapját a büntető anyagi és eljárási szabályok adták, az Ftvr. csak az eltéréseket rögzítette. A fiatalkorú életkori határán nem változtatott, az életkorhoz kapcsolódó szubjektív kategória kikerült a büntetőjogi felelősségre vonás feltételei közül. A büntetőeljárás mellőzésére, megszüntetésére, felmentő ítélet meghozatalára azonban lehetőséget biztosított az Ftvr. abban az esetben, ha a fiatalkorú nem ismerhette fel cselekménye társadalomra veszélyességét, továbbá ha a csekélyebb súlyú cselekményt jobbra más személy befolyása alatt követte el, és nem volt szükség vele szemben nevelő intézkedésre sem.³¹ A joganyag céljának meghatározásakor a bűnmegelőzési szemlélet került előtérbe. Leszögezte ugyanis, hogy a cél olyan intézkedések meghozatala, amelyek alkalmasak a fiatal megfelelő fejlődésének, illetve társadalmi beilleszkedésének előmozdítására.³²

Újabb jogalkotási állomásnak számított az 1954. évi 23. számú törvényerejű rendelet a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezések módosításáról, amely átalakította az Ftvr. életkori kategóriáit. A 12-14 évesekkel szemben bírói megrovás, próbára bocsátás, javító-nevelés és gyógypedagógiai nevelés elrendelésének volt helye. A 14-18 évesek vonatkozásában főszabály szerint büntetést kellett kiszabni, és csak a nevelés érdekében dönthetett a bíró a nevelő intézkedés elrendelése mellett. A büntetés kiszabásakor került értékelésre a fiatalkorú azzal, hogy velük szemben kisebb mértékű büntetés kiszabásának volt helye.³³

Az Ftvr. alig 10 évig volt hatályban, ugyanis a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény és az azt életbe léptető 1962. évi 10. törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezte. A fiatalkorúak büntetőjogának elhelyezésére a büntető törvénykönyv önálló – az általános szabályokat megelőzve – VII. fejezetében került sor. A büntetőjogi felelősségre vonás feltétele továbbra is az életkor maradt és szubjektív kategóriaként megjelent az elkövetés időpontjában fennálló beszámítási képesség. A büntető törvénykönyv alapján a fiatalkorú akkor rendelkezett beszámítási képességgel, ha felismeri magatartásának társadalomra veszélyes jellegét és ennek megfelelően cselekszik. A gyermekkor felső korhatára a 14. életév lett. A fiatalkorúaknál eltörölte az Ftvr. kettős felosztását. Két évvel emelkedett a büntetőjogi felelősségre vonás alsó korhatára, így a törvény értelmében fiatalkorúnak számított a tizenharmadik életévét betöltött, de a tizenharmadik életévét még nem betöltött személy.³⁴

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (továbbiakban Btk.) a szocialista jogalkotáshoz hasonlóan önálló fejezetben szabályozta a fiatalkorúakra vonatkozó külön rendelkezéseket. A törvény értelmében a felnőttek és fiatalkorúak feleltek a büntetőtörvénykönyvben meghatározott bűncselekmények elkövetéséért, amennyiben beszámítási képességgel rendelkeztek. Nem változtatott a törvény a gyermekkorúakhoz kapcsolódó életkori

³⁰ Az 1951. évi III. tv.

³¹ Ftvr. 22. §

³² ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 87.

³³ ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 87.

³⁴ ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 88–89.

kategórián. A 14 év alatti személyeket nevezte gyermekkorúnak, akiknél a büntető igazságszolgáltatás alkalmazása ki volt zárva. A fiatalkor alsó határának a 14. életévet tekintette, amelynek jogpolitikai indoka a beszámítási képesség kezdetéhez köthető. Az általános iskolai tanulmányok lezárása a 14. életévben várható. Ettől a kortól kezdődően feltételezhető, hogy a gyermek eljutott a testi és szellemi fejlettség olyan fokára, amely megalapozza a büntetőjogi felelősségre vonást.³⁵

A gyermekkorú és fiatalkorú életkori kategóriájának megállapítása vonatkozásában változást hozott a jelenleg is hatályos új Btk. A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések továbbra is a törvénykönyv Általános Részében, külön fejezetben (XI. fejezet) találhatóak.

A fiatalkor alsó határának leszállítása mögött politikai és közrendvédelmi megfontolások álltak. A jogalkotó a szektorális leszállítás mellett döntött, azaz a gyermekkor – mint büntethetőséget kizáró vagy korlátozó ok – meghatározása során tételesen felsorolta azokat a bűncselekményeket³⁶, amelyek megvalósulása esetén fiatalkorúként értékeli az elkövetőt. Ami maga után vonta az említett vagyon elleni erőszakos és személy elleni erőszakos cselekmények elkövetőinek büntetőjogi felelősségre vonásának lehetőségét. A törvény szerint fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor a tizenkettedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat nem.³⁷ Gyermekkorú pedig az, aki a tizennegyedik életévét nem töltötte be, nem büntethető.³⁸ A meghatározásból kitűnik, hogy a fiatalkor és gyermekkor életkori meghatározása átfedést mutat, amit azzal oldott fel a jogalkotó, hogy felsorolta azokat a bűncselekményeket, amelynek elkövetése esetén a tizenkettedik életévét betöltött, de tizennegyedik életévét még nem betöltött személy fiatalkorúnak minősül, és ebből adódóan fiatal kora ellenére nem áll fenn vele szemben büntethetőséget kizáró ok. A büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából megjelent egy újabb, az életkorhoz kapcsolódó szubjektív kategória, a belátási képesség. Csak az a cselekmény elkövetésekor tizenkettedik életévét betöltött, tizennegyedik életévét még be nem töltött fiatalkorú büntethető, aki a cselekmény elkövetésekor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással. Így ennek a korosztálynak a büntetőjogi felelőssége feltételes felelősség, mivel a bíróságnak minden egyes esetben vizsgálni kell, hogy az illető a bűncselekmény elkövetésekor rendelkezett-e a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással. A jogalkotó a fiatalkorúak két kategóriáját az alkalmazható jogkövetkezmények szerint osztotta fel. A tizenkettedik életévét betöltött, de tizennegyedik életévét még nem betöltött fiatalkorúval szemben nincs helye büntetés kiszabásának, csak intézkedések alkalmazhatóak. A tizennegyedik életévét betöltött, tizennyolcadik életévét még nem betöltött fiatalkorú vonatkozásában a törvénykönyv önálló fejezetében megállapított büntetések és intézkedések kiszabásának van helye.³⁹

A fiatalkorúak életkorának szektorális leszállítása számos kritikát vont maga után. Preventív és bűnmegelőzési szempontból fontos rendelkezés, hogy velük szemben csak intézkedés alkalmazható. Azonban figyelembe véve a korosztályt érintő testi és mentális változásokat, a

³⁵ ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 89–90.

³⁶ Emberölés, az erős felindulásban elkövetett emberölés, a testi sértés, a terrorcselekmény, a rablás és a kifosztás.

³⁷ Új Btk. 105.§

³⁸ Új Btk. 16. §

³⁹ ROSTA, A fiatalkorú bűnözés 91–93.

választható intézkedések tára nem volt elég széles. A kritikai észrevételek miatt 2015. január elsejétől az intézkedések sora kibővült a megelőző pártfogás lehetőségével. De nem a fiatalokúakkal szemben büntetőeljárás keretében kiszabható intézkedések közé került, hanem a közigazgatási eljárás keretében elrendelhető hatósági intézkedések palettája bővült.

3. A gyermekvédelem szerepe a bűnmegelőzésben

Tekintettel arra, hogy ma már tendenciaként beszélhetünk a bűnözői karrier minél fiatalabb korban való megkezdéséről, elengedhetetlen, hogy gyermekvédelmi rendszerünk preventív és konkrét bűnmegelőzési mechanizmusokat működtessen.

A gyermek- és fiatalokú személyek leggyakrabban vagyon elleni bűncselekményeket követnek el, sajnálatos módon az erőszakos bűncselekmények elkövetésétől sem riadnak vissza. A vagyon elleni bűncselekmények kiemelkedően magas számából arra lehet következtetni, hogy az elkövető gyermek- és/vagy fiatalokú személyek maguk is lehetnek veszélyeztetett élethelyzetben. Ebben a vonatkozásban a gyermekvédelem által ellátott bűnmegelőzési funkció támogató, szociális jellegének erősítése indokolt. Abban az esetben, amikor a kriminogén magatartás nem az anyagi vagy a családi veszélyeztető körülményekből fakad, a gyermekvédelem büntető igazságszolgáltatási elemekkel való bővítése nem vitatható. Fontos lenne azonban a támogató és kontroll funkció egyensúlyának a megteremtése. Ennek egyik lehetséges módja a gyermekvédelmi szereplők együttműködési feltételeinek protokollba foglalása és a párbeszéd lehetőségének széleskörű megteremtése. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a bűnözés társadalmi jelenség. Ennél fogva a gyermek- és fiatalokú bűnözés kezelési módszereinek hatékonysága is komplexitást igényel.

A probléma kezelésében fontos, hogy megfelelő kezelő rendszeri válaszok együtt, egy időben hatva érvényesüljenek: egyszerre kezelve a család anyagi problémáit, a gyerek iskolai előmenetelének kérdését, támogató eszközökkel fellépve a deviáns gyermekek érdekében.⁴⁰ A jog által nehezen kezelhető problémák az egyéni fejlődési eltérésekben, körülményekben és az érettség meghatározásában rejlenek.⁴¹ Éppen ezért is kavart port hazánkban a büntethetőségi korhatár⁴² leszállítása egyes, a korábban már említett bűncselekmények vonatkozásában.

Hatályos büntetőjogunk a fiatalokú nevelését és védelmét tartja szem előtt, hangsúlyozva a szabadságelvonással járó intézkedés vagy büntetés ultima ratio jellegét.⁴³ A jogalkalmazás és a szakirodalom egy része egyaránt erőteljes kritikával illeti a büntethetőségi korhatár leszállítását. A szerzők többnyire azzal érvelnek, hogy helyesebb lett volna a gyermekvédelmi intézményrendszer megelőző és válaszütemekének kiépítése, további kritikaként említik, hogy a büntető igazságszolgáltatás rendszerével túl fiatalon megismerkedő személy számára az állam nem a védő-óvó arcát mutatja, hanem stigmákat aggat rájuk.

⁴⁰ KEREZSI – KOVÁCS – PÁRKÁNYI – SZABÓ, A pártfogó felügyelet szerepe 162.

⁴¹ HERZOG, Gyerek elkövetők 8.

⁴² A belátási képesség megléte mellett, amelyhez igazságügyi elmeorvoszakértői véleményt és pszichológus szakértői véleményt is be kell szerezni. Indokolt lehet gyermekpszichiáter szakkonzulens bevonása is.

⁴³ A Btk. 105. §

A magyar gyermekvédelem – a javítóintézeti nevelés és ellátás integrálásával⁴⁴ – immár négy pilléren nyugszik. Az állami beavatkozás a veszélyeztetettség mértékéhez igazodik. Ennek megfelelően a pénzbeli és természetbeni ellátások nyújtása elsősorban a család életében feltárt anyagi problémákat igyekszik megoldani. A személyes gondoskodást nyújtó ellátások rendszerén belül az önkéntesség elvén működő gyermekjóléti ellátások a családban élő gyermekek „jólétét” hivatott szolgálni, míg a gyermekvédelmi szakellátás már kifejezetten a veszélyeztetett gyermekek számára nyújt alternatívákat. A szakellátáshoz szervesen kötődik a gyermekvédelmi gondoskodás keretében elrendelhető hatósági intézkedések köre. A hatósági intézkedések elrendelési oka alapozza meg a családból történő kiemelés lehetőségét.

Egyetértve a büntethetőségi korhatár leszállításának elhibázottságával, azt gondolom, hogy a megelőző pártfogás éppen egy lépés a gyermekvédelmi intézményrendszer korszerűsítése felé. A motivációs különbségekből kiindulva, úgy vélem, hogy a gyermekvédelem bűnmegelőzési funkciójának egyfajta Janus arcúságot kellene hordozni azzal, hogy a szociálisan nehéz helyzetből jövő bűnelkövetők vonatkozásában e terület védő-óvó jellegét erősítik, míg a társadalmi elvárások szempontjából deviáns magatartású gyermek- és fiatalkorúak vonatkozásában a gyermekvédelem büntető igazságszolgáltatási elemekkel történő felruházása lehet indokolt. Mindenekelőtt preferálom a helyreállító igazságszolgáltatás elemeinek gyermekvédelem rendszerébe történő telepítését, amelynek megvalósulási színtere a hatályos szabályozás alapján a megelőző pártfogás hatálya alatt állók⁴⁵ számára előírt magatartási szabályoknak⁴⁶ – helyreállító konferenciamódszerek, mediáció, közösségi konfliktuskezelési technikák – a Pártfogó Felügyelői Szolgálat keretében működtetett közösségi foglalkoztatásban történő végrehajtása lehet.

4. A bűnmegelőzés fázisai

A megelőzési-megszüntetési eszközök foka a veszélyeztetettség mértékének függvénye. A gyermek veszélyeztetettségének fogalmát a Gyvt. az értelmező rendelkezések között határozza meg. A veszélyeztetettség fogalmához hasonló, mégis a jogalkalmazói gyakorlatban attól mereven elhatárolt fogalom a gyermek hátrányos helyzete.

A szakirodalom a bűnmegelőzés első fázisába sorolja a pénzbeli- és természetbeni ellátásokat, valamint a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások közül a gyermekjóléti szolgáltatást. A rendőrség szerepvállalása különböző foglalkozások, programok szervezése kapcsán jelenik meg, amelynek célja kettős. Egyrészt, ha értelmes szabadidő-eltöltési lehetőséget biztosítanak a fiatalok számára, akkor a fiatalok tartózkodnak a negatív magatartástól, a bűncselekmények elkövetésétől. Másodlagos cél a rendőrség és fiatalok közötti jó kapcsolat kiépítése, hogy a rendőrség képes legyen pozitív társadalmi értékeket közvetíteni, és segítséget tudjon nyújtani, hogy a fiatalok pozitív célkitűzésű társadalmi csoportokba integrálódjanak.

A szolgáltatást nyújtó gyermekjóléti szolgálat az információáramlás központja (járászhely településen a Család- és Gyermekjóléti Központ), hozzá futnak be a jelzések az egészségügy, a közoktatás, a civil szféra és az állampolgárok, valamint szerencsés esetben a

⁴⁴ Gyvt. 66/M. §

⁴⁵ Gyvt 68/D. § (7) bekezdés

⁴⁶ Pfr. 19/K. § (2) bekezdés b) pont

rendőrség részéről. A szolgálat közvetíti a gyámhatóság és a gyermek krízisállapotát észlelő szervek között.

Az elsődleges és másodlagos prevenció körében olyan társadalmi feltételeket és infrastrukturális háttérrel kell kialakítani, amely képes biztosítani a fiatalok anyagi és szellemi jólétét. Meg kell teremteni a szocializációs helyszínek működési feltételeit is, mert leginkább ebben az életszakaszban fogékonyak a fiatalok a viselkedésminták eltanulására. A megfelelő szocializáció és a bűnmegelőzési szempontokat is figyelembe vevő szociálpolitika a minimumra szoríthatja a bűnelkövetést és a fiatalok igazságszolgáltatási rendszerének beavatkozását, így csökkentve az ártalmat, amit az intervenció okozhat.⁴⁷

A másodlagos megelőzés a speciális gyermekvédelem szférájába tartozik, a cél immár a veszélyhelyzet megszüntetése.⁴⁸ A gyermekvédelmi rendszer a védelemben vétel és részben a megelőző pártfogás hatósági intézkedés révén kapcsolódik a másodlagos bűnmegelőzéshez. Ebben a fázisban már nem a veszélyeztetettség megelőzésén, hanem a megszüntetésén van a hangsúly. A cél az, hogy az a gyermek- vagy fiatalok személy, aki már védelemben vétel hatálya alatt áll vagy a megelőző pártfogás elrendelésével védelemben vételére kerül sor, ne kövessen el a jövőben további kriminális cselekményeket. Ezt hivatott szolgálni a magatartási szabályok előírása-betartatása, valamint a gondozási-nevelési terv.

Ebben a fázisban kellene helyet kapnia egy intézményes konfliktus-kezelő szolgáltatásnak. A gyermek- és fiatalok által elkövetett szabálysértések és bűncselekmények jelentős részét azok a cselekmények képezik, amelyek alapját valamely konfliktushelyzet generálja. A kommunikáció nem megfelelő ismerete miatt olykor banális félreértésekből adódnak az ún. „balesetek”. A védelemben vétel és megelőző pártfogás körében előírt magatartási szabályok között eseti jelleggel szerepel az iskola-pszichológusi vizsgálaton, illetve konfliktuskezelést-segítő szolgáltatáson való részvétel.⁴⁹ Meggyőződésem, hogy a bűnmegelőzés hatékonyságát szolgálná, ha az oktatási rendszerbe integráltan, az általános iskola felső tagozatától lehetőség lenne – akár konkrét konfliktus kapcsán, akár eseti jelleggel – igénybe venni konfliktuskezelő-kommunikációt fejlesztő szolgáltatást.⁵⁰ Kétségtelen, hogy a sport, mint feszültség levezető és tanulási képességeket generáló tevékenység és a sportközösségek, mint szocializációs csoportok hatása a másodlagos bűnmegelőzés körében kiemelkedő.⁵¹

A harmadlagos megelőzés a már megtörtént bűncselekményekre való intézményes reakciókat tartalmazza olyan intézkedésekkel és beavatkozásokkal, amelyek az ismételt bűnelkövetés és áldozattá válás elkerülését célozzák.⁵²

A büntető anyagi- és eljárásjog körében számos jogintézmény (diverzió, alternatív szankciók, gyermek meghallgatásának intézménye, pártfogó felügyelet, javító intézeti nevelés stb.)

⁴⁷ KOVÁCS, *Fiatalok bűnelkövetők* 3.

⁴⁸ SÁRIK, *A gyermek- és fiatalok bűnözése* 6.

⁴⁹ Baranya megyei információk alapján a konfliktuskezelést-segítő szolgáltatáson való kötelező részvétel nem szerepel az előírt magatartási szabályok között.

⁵⁰ Lásd a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 1. számú mellékletének a „Konfliktusok és az erőszak megelőzése, kezelése” 8.2.3. pontját és az ahhoz fűzött intézkedések köréből a módszertan készítését az iskolai erőszak hatékony megelőzése érdekében, valamint az iskolai mediátor képzése.

⁵¹ Lásd a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 1. számú mellékletének a „Hasznos szabadidő-eltöltés” 8.2.2. pontját és az ehhez fűzött intézkedés a testnevelő tanárok és edzők bűnmegelőzési továbbképzésének bevezetése.

⁵² GÖNCZÖL, *A bűnözés társadalmi reprodukciója* 320.

hivatott a harmadlagos megelőzés érdekeit, hatékonyságát szolgálni. Véleményem szerint ezt egészíti ki a gyermekvédelmi rendszerben megjelent megelőző pártfogás jogintézménye, tekintettel arra, hogy az elrendelés jogalapja a megelőző pártfogó által elkészített kockázatértékelés bünmegelőzés szempontjából releváns foka. Amennyiben a gyermek- vagy fiatalkorú vonatkozásában elvégzett kockázatértékelés magas, az illetékes gyámhatóságnak kötelezően el kell rendelnie az intézkedést. Amennyiben a kockázatértékelés közepes fokú, a gyámhatóság mérlegelési körébe tartozik a megelőző pártfogás elrendelése. Tovább erősíti a megelőző jelleget, hogy a gyámhatóság által meghozott, megelőző pártfogás elrendelésére irányuló határozatban alapul veszik a megelőző pártfogó véleményében foglalt magatartási szabályokat, és a magatartási szabályok ellenőrzésében a pártfogó felügyelői szolgálat is részt vesz. Amennyiben nemcsak tényállásszerűen kerül sor bűncselekmény megvalósítására, hanem a fiatalkorú életkora és beszámítási képessége alapján bűncselekmény elkövetője lehet, a megelőző pártfogás gyermekvédelmi hatósági intézkedéssel párhuzamosan büntetőeljárás is folyik. Ez további kontrollfunkciót is betölthet a bünmegelőzés körében, ugyanakkor a prevenció elvével ellentétben állhat.

5. A Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága által elrendelhető patronázstól a modern megelőző pártfogásig

A gyermekvédelmi rendszerben elhelyezésre került fiatalkorú elkövetőkkel foglalkozó pártfogói szolgálatot 1970-ben állították fel.⁵³ Ezt megelőzően ilyen integrált, bünmegelőzési célzatú jogintézménnyel a Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága⁵⁴ (továbbiakban: Hatóság⁵⁵) által elrendelhető intézkedések kapcsán találkozunk. A Hatóság által elrendelt intézkedések azonban történetileg nem tekinthetőek a megelőző pártfogás jogelődjének. Tartalmukban⁵⁶, eszköztárukban (kiemelve a kriminálpolitikai célzatú patronázs fogalmát) túlmutatnak a napjaink hatósági intézkedésén, végrehajtási lehetőségein – amely a bizalom megnyerésében és a meggyőzés útjának kialakításában nyilvánult meg⁵⁷ – meglehetősen korlátozottak voltak. A fiatalkorúak pártfogó felügyelete a fiatalkorúak ügyeiben eljáró bíróságok tevékenységéhez kapcsolódtak elsősorban.⁵⁸

Az önálló fiatalkorúak bíróságának felállítása⁵⁹ a fiatalkorúakkal szembeni bánásmód megváltozását jelezte. A Fiatalkorúak Hatósága által rendezett, 1942 december 10-én tartott előadáson *Alföldy Dezső* leszögezte, hogy „*a fiatalkorúak bírójának feladata nemcsak az, hogy azzal a fiatalkorúval szemben, aki már bűncselekményt elkövetett, annak javítása érdekében a törvényben meghatározott intézkedéseket alkalmazza, hanem a fiatalkorúak bíróságának hivatása az is, hogy az erkölcsi veszedelemnek kitett és zűllésnek indult, de bűncselekményt még el nem követett gyermekkel és fiatalkorúval szemben annak megmentése érdekében a célravezetőnek vélt intézkedést megtegye, nehogy a bűnözés útjára lépjen.*”⁶⁰ A gyermek-

⁵³ VÓKÓ, Elmélkedés a pártfogó felügyeletről 49–69.

⁵⁴ Az erkölcsi zűllés veszélyének kitett gyermekek és a bűnelkövető gyermekek és fiatalkorúak ügyeit első fokon intéző hatóságok segítő és felügyeletési szerve. Lásd FINKEY, Patronázs-munka 7.

⁵⁵ Az 1908. évi XXXVI. törvénycikk felhatalmazása alapján állították fel és dolgozták ki szervezetrendszerét

⁵⁶ ALFÖLDY, Bíróság és patronázs 202.

⁵⁷ ALFÖLDY, Bíróság és patronázs 206.

⁵⁸ ALFÖLDY, Bíróság és patronázs 201.

⁵⁹ A fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. törvény adott jogszabályi alapot a fiatalkorúak bíróságának felállítására.

⁶⁰ ALFÖLDY, Bíróság és patronázs 201.

és fiatalokúak megmentésének jogszabályi felhatalmazáson alapuló korabeli lehetőségének számított a patronázs munka, amely *Finkey Ferenc* – a Fiatalokúak Budapesti Felügyelő Hatóságának egykori elnöke – szerint akkor tudja betölteni a megmentő szerepet, ha a patronázs egyaránt állami és társadalmi feladat is.⁶¹ Ezt támasztja alá *Angyal Pál* véleménye is, aki szerint „a patronázs ügy fejlődése s életképessége attól függ, mily mértékben vesz abban részt a nagy társadalom”, ezért a kormány támogatása mellett a Patronage Egyesületek Országos Szövetségének kell az alapítási munkálatokat elvégeznie és irányítania.⁶²

A Bn. a pártfogó felügyelet két esetét ismerte. Az általános – a fent hivatkozott erkölcsi veszedelemnek kitett és züllés útjára lépő gyermek- és fiatalokúak vonatkozásában – és egy speciális – a javító intézetből való kísérleti kihelyezés és a feltételes szabadon bocsátáshoz kapcsolódó⁶³ – segítő, ellenőrző tevékenységet különböztetett meg. A speciális ellenőrzés tulajdonképpen az utógondozás területét érintette. A Bn. ezen rendelkezésének végrehajtására alkotott igazságügyminiszteri rendelet⁶⁴ kétféle pártfogót ismert: a társadalmi pártfogókat, akiket a gyermekvédő egyesületek tagjai közül toboroztak és hivatásos pártfogókat.⁶⁵ Fiatalokúak felügyelő hatóságát a Bn. 31. §-a alapján minden javító intézet és fiatalokúak befogadására szolgáló fogház mellett fel kellett állítani.⁶⁶ A reformtörekvések azt követelték, hogy a szabadságvesztés időtartama nyújtson lehetőséget a fiatalokú átalakítására, tartalma pedig – főképpen a munkára, életmódra szoktatás és a szakmai felkészítés hangsúlyozásával – növelje a társadalomba beilleszkedés jövőbeli esélyeit.⁶⁷ A pártfogó felügyelői tevékenység ily módon történő megkülönböztetése különböző típusú feladatellátást igényelt. Tárgyan vett értelemben ugyan, de kapcsolódik a bűnmegelőzés területéhez, amikor a gyermek- illetve fiatalokú személy a szülői-családi környezetben bekövetkezett változás miatt van veszélynek kitéve. A felügyelő hatóság állományában dolgozó pártfogó felügyelő feladata gyakran a házassági perben észlelt veszélyhelyzet feltárásához is kapcsolódott. A bontóperben eljáró bíró megbízhatta a pártfogó felügyelőt, hogy tájékozódjon a házaspár közötti viszály okairól, a vétkesség kérdéséről, a gyermekkel szemben fennálló elhanyagolás körülményeiről. Ennek során a pártfogó felügyelő környezettanulmányt vett fel. A környezettanulmányt a perbíró felhasználhatta, egyebekben a bírónak nem volt eszköze a veszélyhelyzet észlelése esetén. A környezettanulmány elkészítésén túl a pártfogó felügyelő segíthetett az anyagilag bajba jutott szülőnek munkát találni, biztosítva ezzel a család megélhetését, továbbá gondoskodott a gyermek megfelelő közoktatási intézményben történő elhelyezéséről vagy ha már nagyobb volt, segítette a munkába állásban. Feladatköre kiterjedt arra is, hogy a gyermektartás fizetésére kötelezett felet a saját otthonában felkeresse és tapintattal ugyan, de rábírja a gyermekéről történő anyagi gondoskodásra.⁶⁸ Szankcióként a bíróság a korábban már említett intézkedések bármelyikét alkalmazhatta, valamint a büntetőeljárás menetére nézve további óvó,

⁶¹ FINKEY, Patronázs-munka 6.

⁶² ANGYAL, A patronage 488-489.

⁶³ 56.000/1913. I. M. E. sz., az Fb.-hez kapcsolódó végrehajtási rendelet alapján

⁶⁴ 27.400/1909. I. M. sz. r.

⁶⁵ A patronázs tevékenység alanyainak kérdése a korabeli bűnmegelőzéssel foglalkozó szakemberek körében vitatott volt, amely vita az 1907. évi pécsi országos patronázs kongresszuson élesedett ki.

⁶⁶ DÁVID, A hazai pártfogó felügyelet 62.

⁶⁷ LÓRINCZ, A fiatalokúak 60.

⁶⁸ ALFÖLDY, Bíróság és patronázs 203–207.

nevelő célzatú egyszerűsítést vezettek be. Ilyen volt például a bíró számára biztosított lehetőség, hogy akár tárgyalás megtartása nélkül is kiválaszthatta a legmegfelelőbb javító-nevelő intézkedést vagy a tárgyalás megtartása esetén dönthetett a nyilvánosság csökkentéséről vagy annak teljes kizárását rendelhette el.⁶⁹

Az első világháború veszteségei a bűnözésre is kihatottak, így csökkent az igazságügyi értelemben vett pártfogásra szorulóknak száma. A patronázs szervezetek közreműködtek a háború következtében megnövekedett szociális feladatok ellátásában, a javító és nevelőintézetek növendékei javítási, ápolási feladatokat láttak el vagy az elmaradt mezei munkáknál segítettek. 1933-ban még megalakult a Patronázs Szövetségek Magyar Egyesülete, azonban lendületét a II. világháború megtörte.⁷⁰

A szocialista korszak célkitűzései között szerepelt az ún. teljes körű foglalkoztatottság, amelynek előtérbe helyezésével az utógondozás gondolata háttérbe szorult a szabadulást követő beszélgetések formájával és az élelmiszer- és ruhatámogatással. Az 1951. évi 34. tvr. a helyi tanácsok végrehajtó bizottságainak kezébe adta a fiatalok ellenőrzésének és gondozásának feladatát. A patronázs eszme feléledésének tekinthető, hogy a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve szabályozta a pártfogó felügyeletet és bővítette annak alkalmazási lehetőségeit. A fiatalok elkövetőkkel foglalkozó pártfogó szolgálat felállítására 1970-ben került sor a 131/1970. (M.K. 15.) MM utasítással a gyermekvédelem rendszerében azzal a céllal, hogy a gyámhivatali védő-óvó intézkedések, valamint az utógondozás hatékonyságát növeljék.⁷¹ A gyámhatósági eljárásról szóló 1/1974. (VI. 27.) OM rendelet 73. §-a szerint a gyámhatóság védő- és óvóintézkedést rendelhetett el a büntetőeljárás keretein kívül abban az esetben, ha a kiskorú erkölcsi fejlődése, nevelése, gondozása nem volt biztosított, valamint kötelező magatartási szabályai felállítása során a szülőt is felszólíthatta. Az eljárás lefolytatása során a gyámhatóság a kiskorú részére pártfogót rendelhetett. A pártfogó feladata a felügyeletére bízott kiskorú magatartásának figyelemmel kísérése volt, szükség esetén a szülőt is segíthette nevelési feladataiban. Ezt követően az oktatási miniszter által kiadott 6/1980. (VI. 24.) OM rendelet szabályozta a gyámhivatalok és a hivatásos pártfogók feladatait.

A Gyvt. 1997-ben a pártfogók helyzetét generálisan átalakította azzal, hogy a hivatásos pártfogói csoportot a másodfokú gyámhivatalokként működő, akkori nevén megyei közigazgatási hivatal gyermekvédelmi és gyámügyi igazgatási szervéhez telepítette. 2003. július 1. napjától⁷² a fiatalok és felnőtt terheltekkel foglalkozó pártfogó felügyelőket egy szervezetbe integrálták Pártfogó Felügyelői Szolgálat elnevezés alatt. A bűnisméltés kockázatának mérséklésén dolgozó szociális munkás és pártfogó segítséget nyújt a fiatalok életvezetési gondjainak megoldásában és a konfliktuskezelésben egyaránt. Feladatkörüket a korábban már hivatkozott PFSZ. szabályozza.

Az ismertett hatósági megoldások azonban nem feleltek meg sem a kormányzat, sem a társadalom által megfogalmazott kriminálpolitikai elvárásoknak. Tendenciaként volt kimutatható az elkövetői kör egyre alacsonyabb életkora. Az alacsony életkorhoz sok esetben társult erőszakos magatartás. A büntethetőségi korhatár leszállítása széleskörű társadalmi és szakmai vitát generált. A jogalkotó által, a társadalmi igények felmérését követően megfogalmazott cél egy olyan

⁶⁹ LŐRINCZ, A fiatalok 65–66.

⁷⁰ FINKEY, A patronage a háború alatt és a háború után 387. Idézi DÁVID, A hazai pártfogó felügyelet 66–67.

⁷¹ DÁVID, A hazai pártfogó felügyelet 68–69.

⁷² A pártfogókra vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2003. évi XIV. törvény alapján

jogintézmény megalkotása volt, amely alkalmas a gyermek- és fiatalkorúak bűnmegelőzésére, és egyúttal a terheltek társadalomba történő visszailleszkedésére. A büntetőjog fiatalkorúak vonatkozásában ismert olyan eszközöket, amelyek a megfogalmazott jogpolitikai cél kiváltására alkalmasak lehetnek, ugyanakkor a gyermekek vonatkozásában a megelőző pártfogás bevezetését megelőzően kizárólag a védelembé vételi eljárás elrendelése során kerülhetett „fokozottabb figyelem- és ellenőrzés” alá az a gyermek, aki hajlandóságot mutatott a kriminalizálódásra, akár személyében felmerült körülmények miatt, akár a családon belüli veszélyeztető körülményeknek köszönhetően.

A 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről, és az egyes törvényeknek a gyermekek védelme érdekében történő módosításáról szóló T/13091. számú törvényjavaslat indokolás a gyermek-és fiatalkorú elítéltek visszaesésének megakadályozása és a társadalomba való hatékonyabb visszailleszkedése érdekében fogalmazta meg a jogpolitikai igényt egy új jogintézmény bevezetésére a gyermekvédelem rendszerében.

Az intézkedés rendszertani elhelyezése kezdetektől fogva vitatott volt. Ez a vita elsősorban a megfogalmazott jogpolitikai célkitűzésből eredt. A rendszertani elhelyezést ellenzők véleménye szerint bűnmegelőzés és bűnisméltés fogalma és eszközrendszere büntetőpolitikai megközelítést és fellépést igényel, így az új jogintézménynek a célja alapján a büntető anyagi- vagy eljárásjogi eszközök sorát kellene bővítenie. A megalkotott mechanizmus kriminológiai tárgyú kutatások szerint eredményét tekintve a kijelölt feladat megvalósítása az igazságszolgáltatási reakció gyermekvédelembé integrálásával.⁷³

További vitatott kérdés az intézkedés megelőző jellege illetve elnevezése. Az elnevezés büntető anyagi- és eljárásjogi értelemben utal arra, hogy az intézkedés megelőzi vagy kiegészíti a büntetőeljárást. Amennyiben gyermek a gyermekvédelmi törvény tényállási elemeit megvalósító személy, közigazgatási hatósági eljárás indul és a megelőző pártfogó által elkészített kockázatértékelés fokától függően védelembé vételi eljárás keretében a gyámhatóság elrendelheti a tárgyalt intézkedést. Ha a terhelt életkora vagy beszámítási képessége alapján bűncselekményt vagy elzárással is sújtható szabálysértést követ el, nemcsak közigazgatási hatósági eljárás, hanem büntetőeljárás is folyik vele szemben. Ebben az esetben a megelőző elnevezés használata értelmezhetetlen. Hiszen a büntetőeljárást nem megelőzi a gyermekvédelmi hatósági intézkedés, hanem párhuzamosan zajlik, ad absurdum tovább is tarthat, amennyiben a büntetőeljárás ügyészi megrovással, feltételes ügyészi felfüggesztéssel⁷⁴ vagy közvetítői eljárással lezárul a bírósági szakra terelés előtt.

Kriminológiai vonatkozású értelmezése egy lehetőség a bűnözői karrier útjára lépés megakadályozására, illetve a kriminalizálódott személyek társadalmilag helyes irányba terelésére. Az intézkedés kriminológiai szempontból a harmadlagos prevenció területén történő beavatkozás a

⁷³ KEREZSI – KOVÁCS – PÁRKÁNYI – SZABÓ, A pártfogó felügyelet szerepe 154.

⁷⁴ Az új Be. a korábbi vádelhalasztásnak megfelelő jogintézményként szabályozza a feltételes ügyészi felfüggesztést. Ez az intézkedés azonban nemcsak elnevezésében új, hanem jóval tágabb körben is alkalmazható (elég csak arra utalni, hogy fiatalkorú esetén akár 8 évi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén is sor kerülhet feltételes ügyészi felfüggesztésre, míg a vádemelés elhalasztásánál 5 év volt a felső határ).

bűnismétlés kockázatának kitett gyermek és fiatalkorú érdekében, amelyhez az eszközrendszert az elsődleges és másodlagos bűnmegelőzési szintterrel bíró gyermekvédelemből meríti a jogalkotó.⁷⁵ A gyermek segítségével foglalkozó szakmák szempontjából a megelőzés kérdése nem elsősorban a bűnmegelőzés, hanem a veszélyeztetettség fogalmához kapcsolódik. A két terület természetesen számos átfedést mutat és nyilvánvalóan okozati összefüggések is kimutathatóak.

6. Következtetések

Alföldy Dezső 20. század közepén megfogalmazott gondolatai mai is helytállóak: „*A gyermekvédelem szempontjából különös jelentősége van azoknak az állami és társadalmi intézkedéseknek, amelyek a bűnöző, vagy a züllésnek induló, vagy még csak erkölcsileg veszélyeztetett gyermekek és fiatalkorúak megmentésére irányulnak.*”⁷⁶ A megelőző pártfogás fejlődését – különös tekintettel Baranya megyére – hatályba lépésétől kezdve nyomon követtem. 2015 nyarán, a jogintézmény bevezetését követő fél év elteltével, írásban kerestem meg a Baranya megyei, megelőző pártfogással kapcsolatba kerülő jogalkalmazó szerveket. Megkeresésem a jogintézmény elrendelésére, alkalmazásának gyakoriságára és hatékonyságára vonatkozó kérdőív kitöltésére irányult. Egy évvel később ismételt felkerestem az érintett szerveket a hatékonyság vonatkozásában leszűrhető következtetések megállapítása érdekében. 2018 nyarán valamennyi, a Baranya Megyei Kormányhivatal Hatósági Főosztályának Igazságügyi Osztályán fellelhető, az elrendelt megelőző pártfogásban történő közreműködésük kapcsán keletkezett ügyiratot átvizsgáltam. Az empirikus módszer alkalmazása mellett a téma értelmezéséhez szükséges történeti és leíró jellegű megközelítést alkalmaztam.

Elképzelésem szerint új utat mutathatna a megelőző pártfogás hatékonysága terén a családi csoport konferencia vagy közösségi csoportkonferencia bevezetése.⁷⁷ A hazai szakirodalom elsősorban a büntető igazságszolgáltatás rendszerében látja létjogosultságát a modellnek. Ugyanakkor láthatjuk, hogy a jelenlegi magyarországi gyermekvédelmi és igazságügyi rendszer tehetetlen a tizenégy (egy-egy bűncselekmények esetén tizenkét) év alatti, bűncselekményt vagy tényállásszerű cselekményt elkövető gyermekekkel szemben. A családi csoportkonferencia módszere megköveteli az interdiszciplináris és interszektorális megközelítést, sikeres alkalmazásának így elsődleges feltétele a segítő szakmák és hatóságok közötti hatékony együttműködés.⁷⁸ A helyreállító igazságszolgáltatás olyan megközelítést jelent, amelyben a sértett, az elkövető és a közösség közösen keres megoldást a bűncselekmény által okozott konfliktus következményeire. Célja az okozott kár helyreállításának szorgalmazása, a felek közötti helyzet rendezése, a kollektív biztonságérzet erősítése. Megbélyegző hatása elenyésző, pedagógiai értéke magas és kevésbé büntető jellegű.⁷⁹

⁷⁵ KEREZSI – KOVÁCS – PÁRKÁNYI – SZABÓ, A pártfogó felügyelet szerepe 154.

⁷⁶ ALFÖLDY, Bíróság és patronázs 200.

⁷⁷ A helyreállító igazságszolgáltatás körében alkalmazható modell. Gyökerei Új-Zélandról származnak, 1989-ben a gyermekek, fiatalkorúak és családjaik védelméről szóló törvény forradalmasította a fiatalkorúak igazságszolgáltatási eljárását Új-Zélandon. Magyarországon a konferenciamodel alkalmazását a Közösségi Szolgáltatások Alapítványa és a Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület kezdte meg 2006-ban.

⁷⁸ FELLEGI, Út a megbékéléshez 191.

⁷⁹ Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2006/C 110/13 számú véleményének 4.3-4-4 pontjai

Felhasznált források és irodalom

1878. évi V. tc. a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és büntetésekről = Csemegi-kódex
1908. évi XXXVI. tc. a büntető törvények és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról
1913. évi VII. tc. a fiatalkorúak bíróságáról szóló = Fb.
1950. évi II. tv. a büntető törvénykönyv általános részéről = Btá.
1950. évi 39. tvr. a büntető törvénykönyv általános részének hatályba léptetéséről = Ér.
1951. évi 34. tvr. a fiatalkorúakra vonatkozó büntető jogi és büntető eljárási rendelkezésekről = Ftvr.
1951. évi III. tv. a büntető perrendtartástól = II. Bp.
1954. évi 23. tvr. a fiatalkorúakra vonatkozó büntető jogi rendelkezések módosításáról
1961. évi V. tv. a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről
1962. évi 10. tvr. a Büntető Törvénykönyv hatálybaléptetéséről, végrehajtásáról és egyes szabálysértésekről
- 1/1974. (VI.27.) OM rend. a gyámhatósági eljárásról szóló
1978. évi IV. tv. a Büntető Törvénykönyvről = régi Btk.
- 6/1980. (VI. 24.) OM rend. a fiatalkorúak pártfogó felügyeletéről, a javítóintézeti nevelésről és egyes eljárási rendelkezésekről
1996. évi I. tv. a rádiózásról és televíziózásról szóló
1997. évi XXXI. tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról = Gyvt.
2003. évi XIV. tv. a pártfogókra vonatkozó egyes törvények módosításáról
- 1430/2011. (XII.13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről
2013. évi V. tv. a Polgári Törvénykönyvről = Ptk.
2012. évi C. tv. a Büntető Törvénykönyvről = új Btk.
- 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről = Pfr.
2013. évi CCXLV. tv. az egyes törvényeknek a gyermekek érdekében történő módosításáról s
- 1744/2013 (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013-2023)
2017. évi XC. tv. a büntető eljárásról
- ALFÖLDY Dezső: Bíróság és patronázs. Magyar Jogi Szemle 1943/7. sz. 200–209.
- ANGYAL Pál: A patronage. Jogállam 1909/7. sz. 481–490.
- BALÁZS Beáta: A belátási képesség büntető jogi fogalmának történeti és elvi alapjairól. Magyar Jog 2018/6. sz. 370–377.
- BALOGH Elemér: Büntető jog – történeti dogmatikai alapkérdések. Rendszertani kísérletek a korai magyar büntető jogi kodifikációban. Jogtörténeti Szemle 2016/3 sz. 3–12.
- CSEMÁNÉ VÁRADI Erika: A gyermek és fiatalkori bűnözés – tendenciák, elméletek, okok. Kriminológiai Közlemények, 2001, 55–91.
- DÁVID Lilla: A hazai pártfogó felügyelet intézkedésének szerepe a fiatalkorúak bűnelkövetésének megelőzésében. Msc. 2013.
- DÁVID Lilla: Megelőző pártfogás vagy védelembe vétel? Állam és Jogtudomány 2013/3–4. sz. 41–54

- FELLEGI Borbála: Út a megbékéléshez. Budapest 2009
- FINKEY Ferenc: A patronage a háború alatt és a háború után. Bűnügyi Szemle 1915/9. sz. 385–397.
- FINKEY Ferenc: Az 1843-i büntetőjogi javaslatok száz év távlatából. Budapest 1943
- FINKEY Ferenc: Patronázs-munka és a Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága. Magyar Jogi Szemle 1943/1. sz. 1–16.
- GÖNCZÖL Katalin: A bűnözés társadalmi reprodukciója. Kriminológia-Szakkriminológia. Budapest 2006
- HERCZOG Mária: Gyerek elkövetők, felnőtt bűnök. Családi jog 2008/3. sz. 4–10.
- HERCZOG Mária: Családi Csoportkonferencia: A konfliktuskezelés egy konstruktív módszere. In: Szeibert Orsolya (szerk.): Család, gyermek, vagyon. A joggyakorlat kihívásai. Családjogi tanulmánykötet. Budapest 2012, 409–425.
- HORNYÁK Szabolcs: A gyermekkorúak bűnözése és megelőzésének lehetőségei. Határőrség és bűnmegelőzés 2003/12. sz. 41–48.
- KEREZSI Klára – KOVÁCS Krisztina – PÁRKÁNYI Eszter – SZABÓ Judit: A pártfogó felügyelet szerepe a bűnmegelőzésben, különös tekintettel a jogintézmény tervezett változásaira. In: VÓKÓ György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 52. Budapest 2015, 148–191.
- KIRÁLY Réka Zsuzsa: A gyermekbűnözés kriminológiai ismérvei. Belügyi Szemle 2000/12. sz. 41–48.
- KOVÁCS Krisztina: Fiatalkorú bűnelkövetők reszocializációs nevelése. Speciálprevenatív beavatkozások a szabadságvesztés alatt és azt követően. De iurisprudentia et iure publico 2013/2. <http://mjat.hu/aktualis/449-megjelent-a-de-iurisprudentia-et-iure-publico-jog-es-politikatudomanyi-folyoirat-2013-2-szama>
- LŐRINCZ József: A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása a XX. század első felében. Börtönügyi Szemle 2002/2. sz. 57–66.
- MEZEY Barna: A kor kérdése a magyar büntetőjog történetében. A fiatalkorú bűnelkövetők történetéhez. Rendészeti Szemle 2008/7–8. sz. 21–30.
- PÁLVÖLGYI Ákos: A megelőző pártfogás, mint a bűnmegelőzés egyik lehetséges eszköze. Büntetőjogi Szemle 2012/2. sz. 29–34.
- ROSTA Andrea: A fiatalkorú bűnözés kriminológiája és szociológiája. Budapest 2014
- SÁRIK Eszter: A gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzési lehetőségei. Család, Gyermek, Ifjúság 2000/2. sz. 4–13.
- VAVRÓ István: Fiatalkorú elítéltek 2000. Belügyi Szemle 2002/1. sz. 52–58.
- VÓKÓ György: Elmélkedés a pártfogó felügyeletről. Börtönügyi Szemle 2003/1. sz. 49–69.

NIKLAJ Patrícia Dominika

PhD-hallgató

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.04

Szülők jogai és kötelességei az iskolalátogatással kapcsolatban a 20. század elején

Parents' Rights and Obligations Regarding School Attendance at the Beginning of the 20th Century

The parents' rights and obligations can be interpreted in two approaches according to the participation of children in public education. On the one hand, it is necessary to examine, that parents have the right to choose the appropriate educational institution for their child, on the other hand they have the obligation to ensure the compulsory schooling or education for their child. In the following I show these two eras regarding the beginning of the 20th century. My research is based on the Act XXXVIII of 1868 on public education, Act XXX of 1921 on ensuring the fulfillment of the schooling obligation, and the documents of the National Archives of Hungary Baranya County Archives. The choice of school could have been influenced by several factors, such as religious affiliation, residence, financial situation. The parents' right to choose a school was wide, so they could find the appropriate institutional or private school for their children. There were problematic situations in those cases, when the parents did not want to use the existing confessional school, but the municipality did not have the opportunity to establish public school and the parents also did not have the opportunity to educate their child at home. Formerly there were only confessional schools in Hungary, but in the middle of the 19th century it became evident that the churches can not maintain schools alone, so the role of the state is necessary. Based on the Act XXXVIII of 1868 on public education „Public education institutes can be established and maintained by confessions, associations and individuals, communities and the state.” After choosing a school parents were obligated to ensure the school attendance of their child. The Act XXXVIII of 1868 on public education declared the general obligation of education or compulsory schooling. Children had to attend in everyday elementary school for 6 years and then in repeating school for 3 more years. The broad determination of the maintainers of the school supported the idea to extend the obligation of education. This meant that there was a need for more schools, regardless of the maintainers (confession, municipality, state, etc.) in order to ensure education for most of the children. The public and ecclesiastical authorities were obliged to take action in order to ensure compulsory schooling, and there were gradually sanctions against parents. However, it did not always go smoothly, and it was not necessarily the fault of the parents or the children, but for example epidemics, world war. There were some misunderstanding regarding the attendance on religious education.

Keywords: *Parents' rights and obligations, choice of school, obligation of education*

1. Bevezető

1867 után az Osztrák-Magyar Monarchia keleti felében a szülői felügyeleti jog kérdése sajátos módon nem a magánjog körében, hanem az állam és az egyházak közötti viszony modernizálása

kapcsán került elő. A vegyes házasságból született gyermekek vallásának meghatározása a reformáció korától konfliktusok sorát gerjesztette a felekezetek között, és ez a küzdelem hazánkban a polgári modernizáció első (reformkori és '48-as) illetve második (az 1867. évi osztrák-magyar közjogi kiegyezést követő) hullámában nem megoldódott, hanem elmélyült. Az ún. magyar kultúrharc – melynek egyik fontos eleme a szülői jogok terjedelme, ezen belül pedig a gyermek vallásának meghatározása és ezzel kapcsolatosan az iskolaválasztás (vallásoktatás) szabadsága volt – az 1890-es években tetőzött. Eredménye az lett, hogy a szabadelvű kormányzat kénytelen volt felvállalni az állam és az egyházak közötti viszony modernizálását, amely – a tervbe vett családjogi kódex helyett – a polgári házasságról (1894. évi XXXI. tc.), a gyermekek vallásáról (1894. évi XXXII. tc.), az állami anyakönyvekről (1894. évi XXXIII. tc.), az izraelita vallásról (1895. évi XLII. tc.) és a vallás szabad gyakorlásáról (1895. évi XLIII. tc.) szóló törvénycikkek elfogadásához vezetett. A kodifikálatlan magyar magánjog testéből formálisan kiszakítva a házassági köteléki jog egésze, a házassági vagyonjog egy kis része, a szülői felügyeleti jog tartalmának jelentős része és az anyakönyvvezetés kérdése ezzel törvényi szabályozást nyert, és hozzájárult ahhoz, hogy a szülői felügyeleti jog terjedelmét pontosítsák, ahogy azt a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikk megkezdte az iskolaválasztás szabadságának biztosításával.¹

A gyermekek közoktatásban való részvétele szempontjából a szülők jogai illetve kötelességei két megközelítésben értelmezhetők. Egyrészt vizsgálandó, hogy a szülőnek milyen jogai vannak arra nézve, hogy gyermeke számára megválassza a megfelelő oktatási intézményt, másrészt figyelmet érdemel az is, hogy milyen kötelességei vannak a tankötelesség megvalósításával kapcsolatban. Jelen tanulmányban e két területet mutatom be a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeire vonatkozóan a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. és az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikkek, továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai alapján.

2. Iskolaválasztás

Az iskolaválasztás mint szülői jog több körülménytől függött. Egyrészt felekezeti iskola választását természetesen befolyásolta a vallási hovatartozás, egész pontosan a szülők vonatkozásában. Ezzel kapcsolatban utalást kell tennünk a fent említett, gyermekek vallásáról szóló 1894. évi XXXII. törvénycikkre, amely alapján a bevett vagy törvényesen elismert felekezethez, és csakis ahhoz tartozó szülők megállapodhattak abban, hogy minden gyermekük az atya vagy az anya vallását követi (1.§). Annak érdekében, hogy a rendszer szabadelvű legyen, elméletileg minden bevett vagy törvényesen elismert felekezet számára megadta a jogalkotó ezt a kedvezményt. Lényegében azonban nem tett mást, mint az egyházi reverzálisok helyett egy az állami jog által intézményesített megegyezést hozott létre.² A vegyes vallású jegyespárok előtt a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvénycikk egy másik utat is megnyitott. Lehetőségük volt arra, hogy saját felekezetüket elhagyva

¹ A magyar kultúrharc értelmezéséhez valamint az állam és az egyházak közötti viszony modernizálásának kérdéséhez Magyarországon lásd HERGER, Polgári állam és egyházi autonómia 230–301.

² A törvénycikk elemzését lásd HERGER, Polgári állam és egyházi autonómia 280–301.

a másikba átlépjenek³, és immár azonos vallásúak lévén, ne legyen szükségük a megegyezés megkötésére. A megegyezést utólag csak abban az esetben lehetett megváltoztatni, ha az egyik fél házastársa vallására tért át. A változtatás azonban – ugyanazon alakosságok mellett – csak az áttérést követően születendő, illetve a 7. életévét még be nem töltött gyermekekre vonatkozhatott. A 7 évnél idősebb gyermekek a gyámhatóság beleegyezése mellett térhettek csak át szüleik vallására (3.§). A gyermekek vallásáról szóló törvénycikk ezt követően az 1868. évi LIII. törvénycikk rendelkezését ismételte meg. Ha a szülők nem éltek a megegyezés lehetőségével, a gyermekeknek nemük szerint kellett szüleik vallását követni, ha azok bevett vagy törvényesen elismert felekezethez tartoztak (2.§). Ettől való eltérésnek csak akkor volt helye, ha az egyik házastárs a másik vallására tért át (4.§), azaz a házasság utólag vált nem vegyessé. A születendő vagy 7. életévét még be nem töltött, illetve a 7 évesnél idősebb gyermekekre vonatkozó szabályozás a fentivel azonos módon történt.

Mivel a tankötelesség a 6. életévtől kezdődött, így felekezeti oktatás választása esetén a gyermeknek már abban az intézményben kellett megkezdeni e kötelessége teljesítését, amelybe szülei beírták. A felekezeti iskolát ők választották ki, így ebben az esetben befolyásoló tényező lehetett, hogy a szülők melyik felekezethez tartoztak. Az iskolaválasztásnak sokszor praktikusabb okai is voltak, hiszen, ha egy kisebb község csupán egyetlen iskolával rendelkezett, amelyet valamely felekezet tartott fenn, a szülők számára jelentős nehézségeket okozott volna, ha más községbe kell elvinniük gyermeküket azért, mert saját felekezetük nem tart fenn iskolát. Az ehhez hasonló problémák kiküszöbölését is jelenthette a községi vagy állami oktatási intézmények létesítése, amelyekben egyházi befolyástól mentesen folyt a tanítás, és a felekezetek csupán a hittanoktatás kapcsán jutottak szerephez.

3. Iskolaalapítás és fenntartás

Az iskolaválasztás kérdésének vizsgálata előtt elengedhetetlen az iskolaalapításra és iskolafenntartásra vonatkozó rendelkezések ismertetése, hiszen ez alapján kaphatunk képet arról, hogy a szülők milyen intézmények közül választhattak.

A 20. század kezdetén is hatályban lévő 1868. évi XXXVIII. törvénycikk részletesen szabályozta az iskolák típusait, különbséget téve közöttük fenntartók illetve alapítók szerint. A korábbi magyar gyakorlatban a felekezeti iskolák voltak jellemzőek, azonban a 19. század második felére nyilvánvalóvá vált, hogy az egyházak egyedül nem képesek ellátni a feladatot, így állami szerepvállalás is szükséges, de a felekezetekkel való kompromisszum szem előtt tartásával.⁴ Az *Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződő népoktatási törvény alapján lehetősége volt a felekezeteknek iskoláikat továbbra is fenntartani és újakat alapítani, mellettük azonban már az állam, községek, társulatok és magánszemélyek is élhettek ezzel a joggal: „*Népoktatási nyilvános tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak a házában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek, és az állam*” (10.§). E jog gyakorlását azonban feltételekhez kötötték, amelyeket a törvény tételesen előírt. Ilyen feltétel volt például a kötelező tantárgyak megállapítása, a tanító által tanított gyermekek maximális számának meghatározása, a

³ 1895. évi XLIII. tc. 5.§.

⁴ Lásd FENYŐ, Eötvös József, Kultúra és nevelés 401–406.

fiúk és a leányok elkülönített oktatása, a tanító képezésére vonatkozó előírások és az iskolai épületekre vonatkozó biztonsági szabályok betartása.⁵

A törvény 14. §-a kimondta, hogy minden felekezeti iskola az állam felügyelete alatt áll. Ennek megvalósítása érdekében a királyi tanfelügyelők, akik állami tisztviselők voltak, ellenőrizték a törvényi feltételek betartását a felekezeti iskolákban is. A református felekezet részéről az állami felügyelettel kapcsolatos rendelkezést tartalmaztak az 1904. november 10. napján megnyílt budapesti Országos Református Zsinat által alkotott cikkelyek, amelyek közül a VI. kifejezetten a református köznevelésről és közoktatásról rendelkezett. A népnevelési és népoktatási intézetekről szóló részben az 1868. évi XXXVIII. törvénycikkre való hivatkozással kimondták, hogy a felekezet által felállított iskolák az egyházközség felügyelete alá helyezhetők, azonban felsőbb szinten ezek is az állam felügyelete alatt állnak, tehát az egyházi felügyelet nem csorbíthatja az államit (4. §).⁶

Az állami felügyelet kimondása mellett az iskolafenntartók körét tágan határozták meg, így a szülők választási szabadsága szélesnek tekinthető: az 1868. évi népoktatási törvény 6. §-a alapján választhattak nyilvános vagy magán, ezeken belül is állami, községi, felekezeti, társulati, magánfenntartású iskolát, továbbá elméletben más községbe is elvihették gyermeküket iskolába; a gyakorlatban ez utóbbi lehetőség – ahogyan arról korábban szó volt – korlátozódhatott, ha a szülők ideje, anyagi ereje nem engedte, hogy távolabb fekvő iskolába vigyék gyermeküket. Nyilvános intézmény volt alapvetően az állami és községi iskola, de a magánszemélyek, társulatok, és felekezetek által alapított és fenntartott iskolák is nyilvános jellegűvé válhattak a törvényben meghatározottak szerint.

A jogpolitikai cél a községi iskolák elsődlegessé tétele volt; ezek létesülhettek új iskolákként, vagy úgy, hogy a felekezeti iskolák ilyen jellegüket elvesztették és községivé alakultak át. Ezen utóbbi esetekben is igyekeztek a felekezetekkel való együttműködést szem előtt tartani, így elsődlegesen ott volt köteles a község iskolát állítani, ahol nem állt fenn felekezeti iskola; az így felállított községi iskolák közös tanintézetek lettek, amelyek hitfelekezeti különbség nélkül nyitva álltak a községi lakosok gyermekei részére (23–24. §§). A községi vagyomból fenntartott felekezeti iskolákat is közös iskolává minősítették, azonban a község döntése alapján meghagyhatta a támogatásával fennálló felekezeti iskolák ilyen jellegét is, de ha így tett, hozzájárulását a továbbiakban a község iskolafenntartó felekezetei között igazságos arányban kellett megosztania vagy mindegyik irányába a támogatást megszüntetnie (25. §). A község felekezeteinek döntése alapján is alakulhatott közös iskola, amely akkor valósult meg, ha a község felekezetei ugyan képesek lettek volna fenntartani iskolájukat, mégis úgy döntöttek, hogy közös erővel megfelelőbb körülményeket tudnak biztosítani; ennek előnye az volt, hogy ilyenkor igénybe vehettek állami támogatást is (26. §). Az állam csak ebben az esetben nyújtott ekkor még támogatást a felekezeteknek, akik eddig saját erejükből, híveik támogatásával gazdálkodhattak az oktatásügy tekintetében. A negyedik eset egyfajta szankcióként volt szabályozva: az állam a felekezeti iskolák feletti felügyeleti joga keretében őrködött a korábban felsorolt törvényi feltételek betartása felett, azok be nem tartása esetén meginthezte a fenntartó felekezetet; ezt követően ha a feltételeket „a hitfelekezetek főhatóságai a kormány által félevenként történt három ízbeli megintés után sem teljesítenék: a kormány

⁵ 1868. évi XXXVIII. tc. 11–13, 27–29, 55. §§

⁶ TÉRFI - OTTLIK, Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása, 264–265.

közös községi iskola felállítását rendelheti el; a község felhatalmaztatik azon hitfelekezetekre is kivetni a törvényben megállapított iskolai adót, a melyek a fennebb érintett szakaszokban foglalt föltételeket, a mondott háromszori megintés után sem akarják, vagy nem képesek, saját felekezeti iskoláikra nézve teljesíteni” (15. §). Ahogy az idézett szakaszból láthatjuk, a község iskolai költségeinek fedezésére adót is jogosult volt kivetni azokra a felekezetekre, akik háromszori megintés után sem teljesítették a feltételeket.

A községi és egyéb iskolák mellett kiegészítő lehetőségként hozták létre az állami iskolákat a törvény 80. §-a alapján. Eszerint „*a közoktatási miniszternek jogában és tisztében áll, bárhol, ha szükségesnek látja, tisztán államköltségen, a helyi körülmények által igényelt népoktatási tanintézeteket állítani*”. Az állami iskolákra a községi iskolák szervezési és felügyeleti szabályait kellett alkalmazni.

A községi iskolák kialakításában a szülők is szerepet vállalhattak, mivel a törvény 44-45. §-a ezt számukra lehetővé tette: „*Oly községben, a hol a törvény kellékeinek megfelelő tanintézettel bíró egyház vagy egyházak hivein kívül más hitfelekezethez tartozó, legalább 30 tanköteles gyermek is van, a kiknek szülői a fennálló felekezeti iskolákat használni nem akarják: köteles a község közös népiskolát állítani*”. Ebben az esetben tehát a községet kötelezte a szülők akaratának figyelembe vételére és az eszerint való cselekvésre. Ennek két feltételeként került meghatározásra, hogy az iskolával rendelkező felekezeten kívül más felekezet legyen megtalálható a községben és hozzá legalább 30 tanköteles gyermek tartozzon, valamint, hogy az ő szülei a meglévő felekezeti iskolát nem akarják használni. A következő szakasz ez alól engedett eltérést: „*Ott pedig, a hol a más hitfelekezetekhez tartozó gyermekek száma a 30-at el nem éri, ezen gyermekek is, a mennyiben szülőik oktatásukról más úton nem gondoskodnának, a létező felekezeti iskolába fognak járni, s szülei ezen iskola költségeihez ugyanazon módon és arányban fognak járulni, mint azon hitfelekezet tagjai, mely az iskolát fentartja*”. Ha az iskolával nem rendelkező felekezethez tartozó gyermekek 30-nál kevesebben voltak, a község nem volt köteles számukra iskolát felállítani, viszont a szülők még ekkor is dönthettek úgy, hogy más felekezet iskolája helyett magánúton gondoskodnak gyermekük taníttatásáról. A szülők tehát alapesetben rendelkezhetek úgy, hogy más felekezet iskolájába nem járatják gyermeküket. Akik a magánoktatást nem akarták vagy nem tudták igénybe venni, kénytelenek voltak gyermeküket más felekezet iskolájába járatni.⁷

Összességében a községek néhány kivétellel nem jeleskedtek mint iskolafenntartók, továbbá az egyházak is ragaszkodtak a felekezeti iskolákhoz még azok rossz viszonyok közötti fennállása esetén is, így egyrészt ezek az intézmények maradtak túlsúlyban, másrészt a minőségük sem nőtt állami támogatás folytán, mivel nem hajlottak az összefogásra a jobb körülmények biztosítása érdekében. Az 1868-as népoktatási törvény rendelkezései a 20. század kezdetén még mindig meghatározták az iskolák helyzetét. A törvénnyel kapcsolatos reform munkálatok között kiemelkedő helyen állt az iskola építések területe, amelyet *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdett meg az 1890-es években. Baranyai vonatkozásban a századfordulón két iskolaépítési akcióra irányuló lépéseket dokumentáltak, 1896-ban és 1906-ban. Utóbbi munkálatok során a Baranyavári Járás főszolgabírója Albertfalu községgel kapcsolatban említést tett a szülők tiltakozásáról az állami iskolákkal szemben: „*Albertfalu községben (...) a hitfelekezet iskoláját semmi szín alatt át nem adja – sőt, az is bizonyos, hogy ha az állam mégis állítana fel állami iskolát, a szülők nem fogják gyermekeiket az állami iskolába járatni*”.⁸ Ebből is láthatjuk, hogy a felekezeti iskolák olyan mélyen

⁷ 1868. évi XXXVIII. tc. 44–45. §§

⁸ MNL BaML IV. 401. b) Bvm. főisp. ált. ir. 14/1907, Főszolgabírói jelentések

gyökereztek a társadalomban, hogy hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a szülők bizalmukat más intézmények felé is fordítsák.

4. Tankötelesség

Az iskola és annak típusa megválasztása után a szülőnek kötelessége volt gondoskodni arról, hogy gyermeke megfelelően is látogassa az iskolát. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közköztartás tárgyában - hazánkban először - előírta az általános tankötelezettséget, amelyet fiúkra és lányokra egyaránt alkalmazni kellett. A tanköteles kor 6-tól 12 éves korig tartott, ezt mindennapi elemi iskolában kellett teljesíteni, ezt követően a gyermekeknek 15 éves korukig ismétlődő iskolába kellett járni. A korábban bemutatott iskolafenntartók körének széles meghatározása is azt az elképzelést támogatta, hogy a tanköteleiséget minél tágabb réteg számára biztosíthassák. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy lényegtelen volt, ki a fenntartó (egyház, község, állam, egyesület, magánszemély), de legyen minél több iskola, ahova a gyermekeket el tudják helyezni anélkül, hogy azok túlzásfolttá válnának. Az elgondolás azonban nem feltétlenül valósult meg mindenhol, így például Pécs polgármestere 1898. február 20-án kelt levelében arról számolt be, hogy a város iskoláiban egy osztályba 80-100 gyermek jut, és a bővítést (akár tanterem, akár tanerő tekintetében) nem engedhetik meg maguknak.⁹

A tankötelesség betartása érdekében mind az állami, mind az egyházi tanügyi igazgatás szervei kötelesek voltak fellépni. A jogalkotói szándék arra irányult, hogy a szülők ne azért írássak gyermeküket felekezeti iskolába, vagy döntsenek a házi tanító alkalmazása mellett, hogy ezzel bújjanak ki a tankötelesség tényleges teljesítése alól. Így a népoktatási törvény 6. §-a előírta, hogy az „iskolai hatóságok is kötelesek ügyelni, hogy az ily gyermekek (értsd: minden gyermek, függetlenül attól, hol teljesíti a tankötelezettséget) legalább is oly oktatásban részesüljenek, minőt a törvény szerint berendezett nyilvános elemi népiskolában nyerhetnének, és a kötelezett évek tartamáig taníttassanak”. Ezzel megerősítették a tankötelesség időtartamának fontosságát és hangsúlyt helyeztek az oktatás minőségének biztosítására, amelyet megerősített a következő szakasz azon rendelkezése, miszerint „A háznál tanult növendékek kötelesek évenként vizsgát tenni le valamely megfelelő nyilvános tanintézet tanítói előtt”. A népoktatási intézetekre vonatkozó szabályok kialakítása során igyekeztek biztosítani a kereteit annak, hogy a megfelelő tartalmú és időtartamú oktatás biztosítva legyen minden tanköteles gyermek számára, bármely intézményi formát veszik is igénybe szülei, továbbá akkor is, ha úgy döntenek, hogy magánúton gondoskodnak a gyermekük oktatásáról. Ez utóbbi esetben a gyermekek kötelesek voltak vizsgát tenni nyilvános tanintézet tanítói előtt, a szülők kötelessége pedig „erről a helybeli iskolai székeknek bélyegmentes bizonyítványt előmutatni” (6. §).

A hatóságok mellett természetesen a szülőknél is tevékenyen közre kellett működni. A törvény 1. §-a meghatározta, hogy a tanköteles kor idejére „Minden szülő vagy gyám, ide értve azokat is, kiknek házában gyermekek mint mestertanítványok vagy házi szolgálók tartatnak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha – ahogyan a korábban megfogalmazottak szerint arra lehetőségük volt – nevelésükről a háznál vagy magán tanintézetben nem gondoskodtak) nyilvános iskolába járattatni”. Ez deklarálta a szülők

⁹ MNL BaML IV. 401. a) Bvm. főisp. biz. ir.. 290/1898, Majorossy polgármester 1898. február 20.-i levele

mellett a gyámok kötelességét is, továbbá említést tett azokról, akik iparostanoncképzésben mesterként működtek.

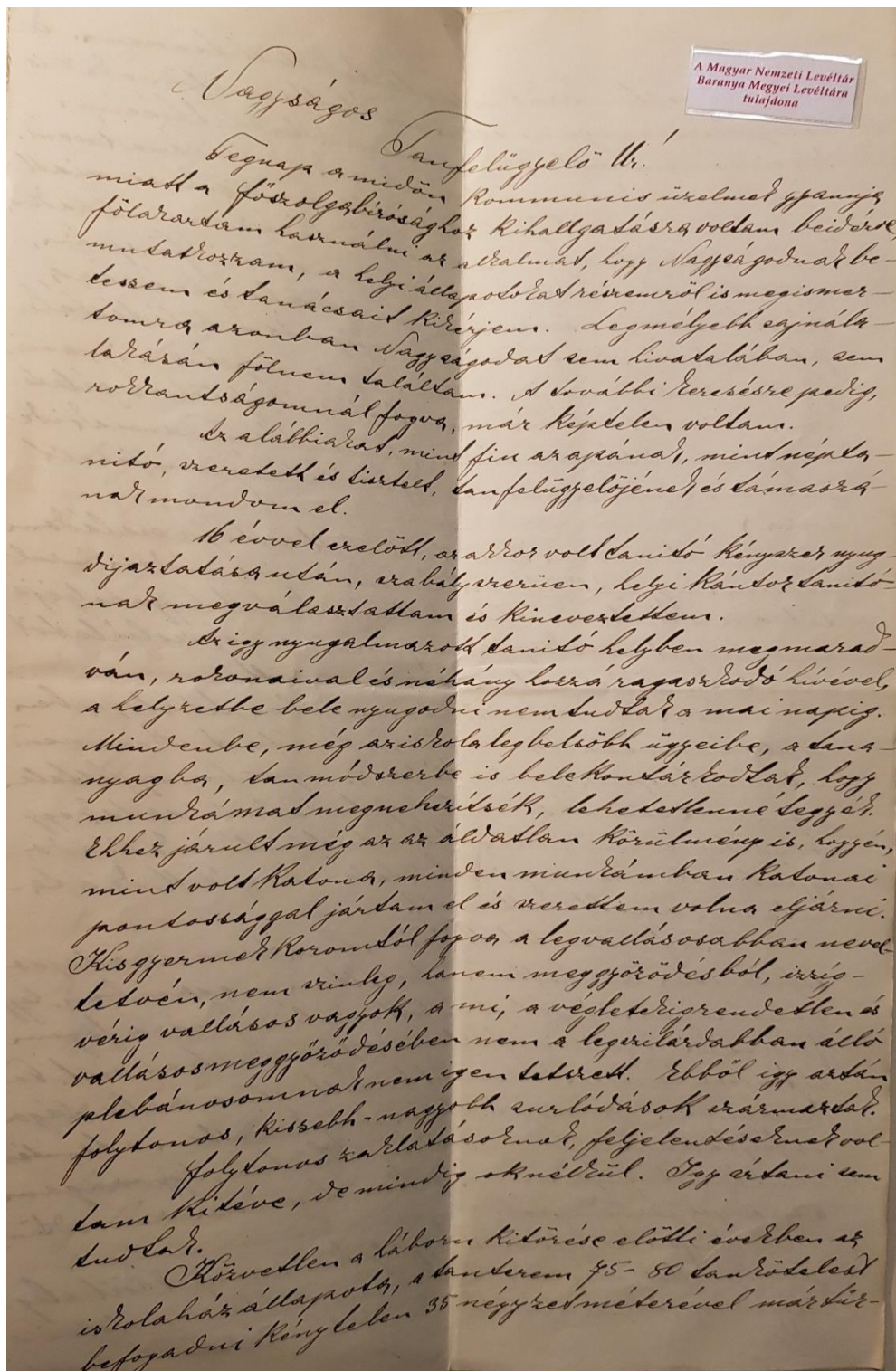
A tankötelezettség elmulasztása esetére kilátásba helyezett szankciókat fokozatosan kellett alkalmazni a szülőkkel szemben, annak érdekében, hogy gyermekeiket iskolába járassák. Ennek indoka az lehetett, hogy nagyobb érdek fűződött a gyermek oktatásban való részvételének előmozdításához, mint a szülő megbüntetéséhez. Ennek értelmében „*Ha a szülő (gyám vagy gazda) a tankötelezett növendéket az iskolától visszatartja: ebbeli kötelességének teljesítésére komolyan figyelmeztetendő*”. Tehát elsőként egy erkölcsi célzatú intést alkalmaztak, ha ez nem volt elegendő, további következményként pénzbüntetések következtek: „*És ha az e célra szolgálható erkölcsi eszközök felhasználása sikertelennek bizonyulna be, s a tankötelezett növendék az iskolától továbbra is visszatartatnék: a kötelességét ekként teljesíteni nem akaró szülő (gyám vagy gazda) első ízben 50 kerra, második ízben 1 forintra, harmadik ízben 2 frtra, negyedik ízben 4 frtra büntetessék, az iskolai pénztár javára*”. Amennyiben az anyagi szankciók sem érték el a kívánt hatást, akkor az iskolaszék feljelentésére a hatóság gyám kirendelését kezdeményezhette gyermek számára: „*Sőt ha még ezen négyeszeri büntetés sem tértené a szülőt (gazdát vagy gyámot) kötelességének teljesítésére: akkor az illető iskolai szék erről a felsőbb iskolai hatóságnál jelentést tesz, mely aztán az iskolától visszatartott tanköteles gyermek számára a községi hatóságnál külön gyám rendelését is szorgalmazhatja*” (4. §).¹⁰

Bár az 1868. évi népoktatási törvény már elég széleskörűen rendezte a tankötelesség teljesítésének részleteit és elmulasztásának következményeit, az elkövetkező évtizedekben nem feltétlenül jutott érvényre mindenhol hatása. A gyermekek kimaradása az iskolából több körülményre volt visszavezethető, így például a mezőgazdasággal foglalkozó területeken a munkálatokban való részvételre. Az első világháború idején az iskolák helyzete is nehéz volt, a tanítók bevonultak, több esetben épületeikben katonákat szállásoltak el.

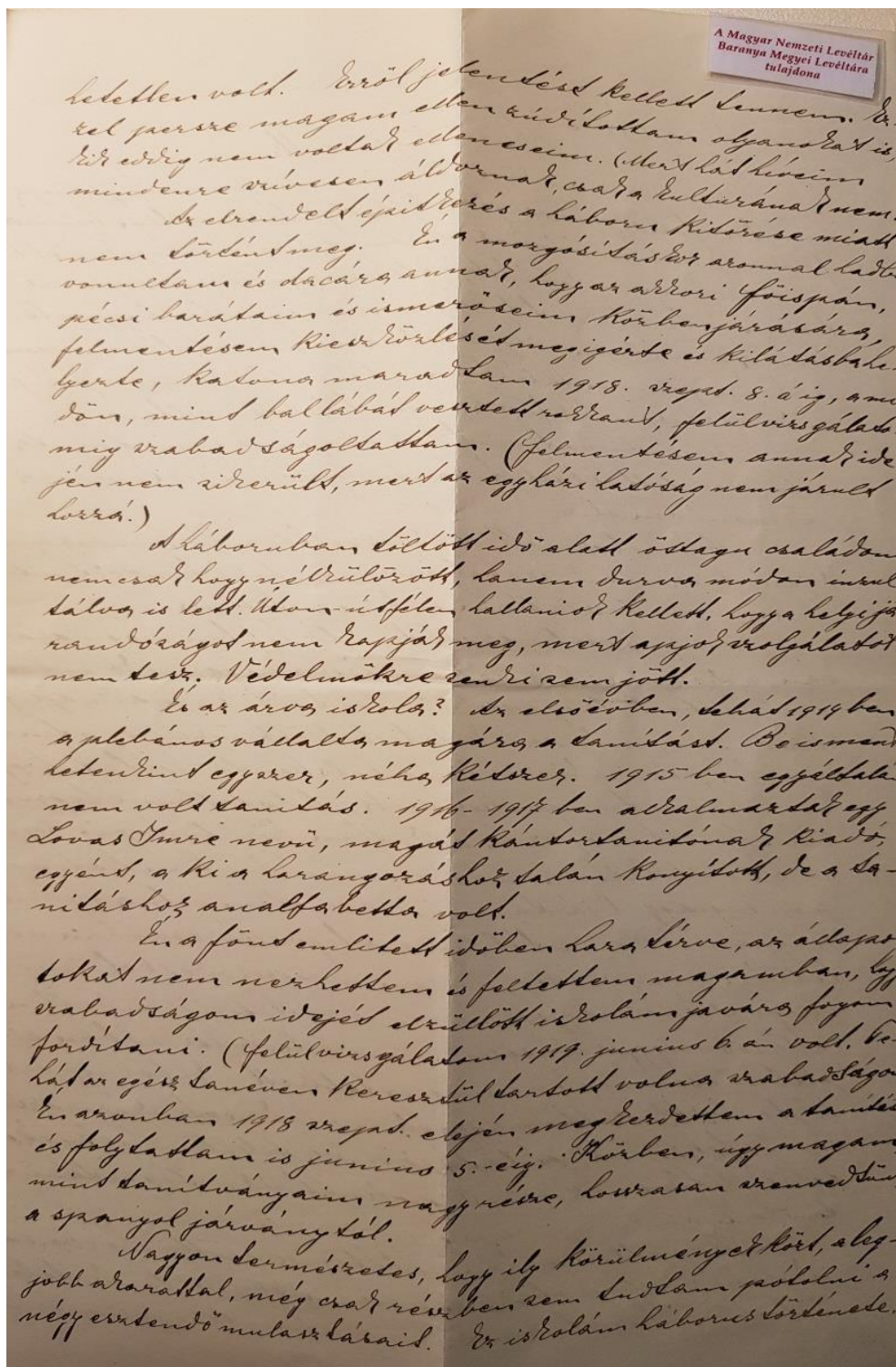
A levéltári források alapján tudjuk, hogy Sásd római katolikus elemi iskolájában hátráltatta az iskola munkáját, hogy az iskolaépületet a katonaság igénybe vette. A sásdi plébániáról a tanfelügyelőnek érkezett 1919. október 11-i levelében Szűcs József plébános arról számolt be, hogy az iskola két tantermét a katonai hatóság rendelete folytán katonák foglalták be, ezért az oktatás már egy hónapja szünetel. A plébános intézkedések meghozatalára kérte a tanfelügyelőt, és felhívta figyelmét, hogy ha a katonák tovább maradhatnak, akkor Sásdon a tanítás teljesen szünetelni fog. Hozzátette azt is, hogy „*Már egyes szülők zúgolódnak s nagyon sürgetik nálam a tanítás mielőbbi megkezdését, annál is inkább mert a tantermek már a háborús idők alatt is nagyon sokszor igénybe vétettek tartalék kórházaknak, s a tankötelesek csak felváltva lettek oktatva más helyiségben lévő terem szűk mérete miatt*”. Sándor Lajos tanfelügyelő a kérést azonnal továbbította, hozzátéve, hogy „*a szülők aggodalma méltányolandó, ha azt látják, hogy gyermekeik az iskolázás teljes hiányában szellemi és erkölcsi elvadásznak vannak kitéve*”, valamint a tanfelügyelő javasolta, hogy „*legalább az egyik tantermet a beszállásolás alul mentesítsék, hogy a tanítás váltakozó rendszer mellett megkezdhető legyen*”.¹¹

¹⁰ 1868. évi XXXVIII. tc. 4. §

¹¹ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 18/1919, Szűcs József plébános 1919. október 11-i levele

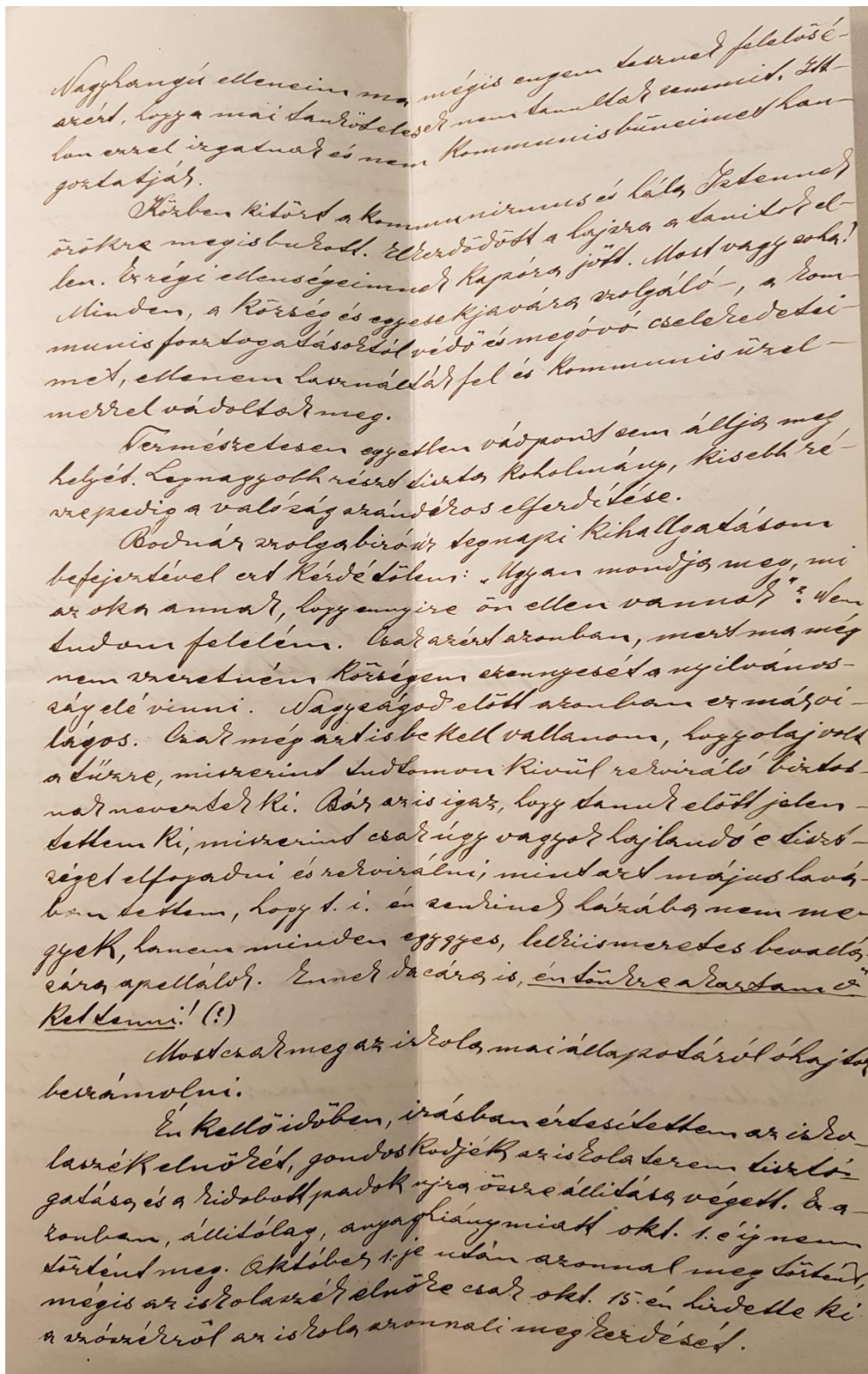

1. kép: Hering József tanító 1919. november 27-i levele, 1. oldal, MNL BaML VI. 502.
Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai

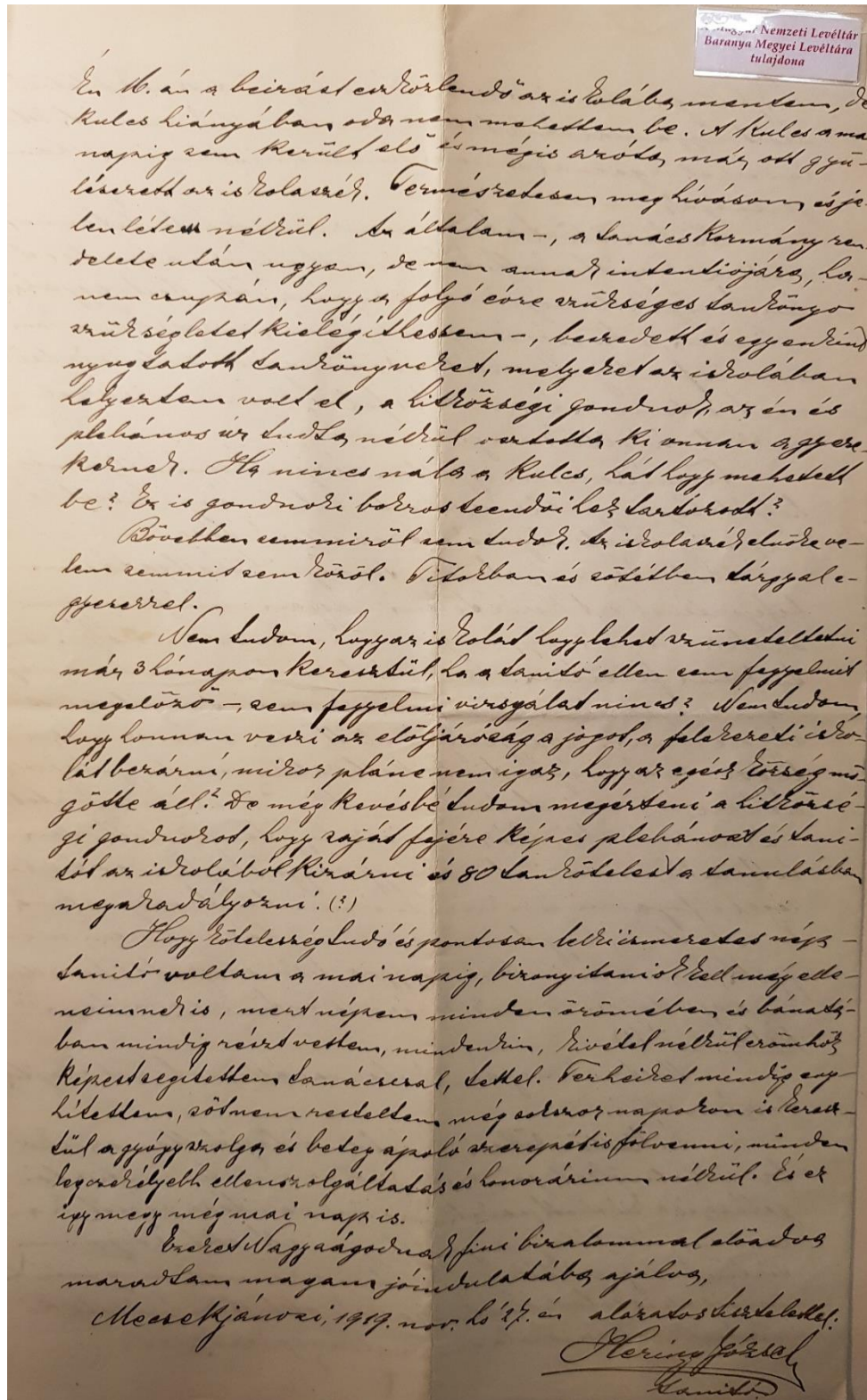
2. kép: Hering József tanító 1919. november 27-i levele, 2. oldal, MNL BaML VI. 502.

Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai

3. kép: Hering József tanító 1919. november 27-i levele, 3. oldal, MNL BaML VI. 502.

Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai

4. kép: Hering József tanító 1919. november 27-i levele, 4. oldal, MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai

A háború okozta nehéz helyzetről számolt be *Hering József* mecsekjánosi római katolikus felekezeti tanító is a tanfelügyelőhöz intézett panaszában. A tanító elmondása szerint a háború kitörésekor azonnal bevonult, majd 1918 szeptemberéig nem is tért haza. Az iskola az első évben a plébánosra lett bízva, aki hetente egyszer, legfeljebb kétszer tanította a gyermekeket, majd 1915-ben egyáltalán nem volt tanítás. Ezt követően „1916-1917-ben alkalmaztak egy *Lovas Imre* nevű, magát kántortanítónak kiadó egyént, aki a harangozáshoz talán konyított, de a tanításához analfabéta volt”. A tanító 1918-ban hazatért hadirokkantként, így szabadságolták további kivizsgálásig, amelyre 1919 júniusában került sor, tehát egy teljes tanévig szabadságon lett volna, de elmondása szerint ezt az időt arra fordította, hogy az iskola helyzetén javítson és a tanítást folytatta, bár ebben hosszú időn át akadályozta az ún. spanyol járvány, amelyet ő is és a gyermekek is elkaptak. Így négy évnyi lemaradást kellett behoznia a tanítónak, hogy a tankötelesek megtanuljanak írni-olvasni.¹² Láthatjuk, hogy ilyen időkben nem feltétlenül csak a szülőn vagy a gyermekén múlt, ha nem járt iskolába, hanem több körülmény (háború, járvány) együttes következménye volt.

A háborút követően a vallás- és közoktatásügyi miniszterek az iskolarendszer helyreállítása érdekében is intézkedéseket tettek. *Vass József* miniszter nevéhez kötődik az 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról, amely részletesebben szabályozta a tankötelezettség nemteljesítését. A törvény 1. §-a megerősítette és részletezte a tankötelezettség tartamát azzal, hogy „Minden gyermek gondviselője (szülő, gyám, gazda) - amennyiben ezen törvény kivételt nem tesz - köteles a gondviselése alatt álló gyermeket a gyermek hatodik életévének betöltését követő kilenc tanéven át nyilvános iskolai oktatásban, még pedig 1. hat tanéven át elemi népiskolai, 2. továbbá három tanéven át továbbképző (ismétlő) népiskolai oktatásban részesíttetni”. Ekkor a tankötelezettség időtartamában és felosztásában nem történt változás. Hasonlóan változatlan maradt a tankötelezettséghez kapcsolódó iskolaválasztás: a 4. § alapján „Mindenki (szülő, gondviselő), akinek gondviselésében iskoláztatási köteleesség alatt álló gyermek van, köteles a gyermeket népiskolába, illetőleg más nyilvános iskolába beírni és gondoskodni arról, hogy a gyermek az iskolába rendszeresen járjon; jogában van azonban a gyermeket akár lakóhelyén, akár más községben levő és bármilyen jellegű nyilvános iskolába beírni és járni”.

A törvény lehetővé tette, hogy a gondviselő által be nem íratott gyermekeket az illetékes iskolai hatóság hivatalból beírassa az iskolába. Ennek első esete az volt, ha az otthon vagy magánintézetben tanuló gyermek – aki számára továbbra is elő volt írva, hogy köteles nyilvános intézet tanítói előtt vizsgát tenni – az éves vizsgán alacsonyabban teljesített, mint a nyilvános iskolába járók számára előírt szint. A második esete, ha a szülő vagy gondviselő nem íratta be gyermekét nyilvános iskolába és nem is igazolta, hogy más módon gondoskodik gyermeke tanításáról; ekkor a szülőt először határidő tűzésével felhívták ennek teljesítésére, majd amennyiben a megadott határidőn belül a gondviselő nem intézkedett, őt a hatóság pénzbüntetéssel, illetve behajthatatlansága esetén elzárással büntette, ezt követően a községi előjáróság megkeresésére az illetékes elsőfokú iskolai hatóság hivatalból beírta a gyermeket az iskolába. Ha a hivatalból beírt gyermek a tanév folyamán igazolatlanul mulasztott, gondviselőjével szemben alkalmazható volt a pénzbírság, illetve elzárás, azzal, hogy ekkor intésnek nem volt helye (8. §).

¹² MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 114/1919, Hering József tanító 1919. november 27-i levele

A törvény rendelkezései előre lépésnek tekinthetők abban az értelemben, hogy már rendelkeztek arról is, mi történjen a tankötelezettség elmulasztása okán behajtott bírságokkal. A 14. § szerint azok „teljes egészükben az iskolába járó szegény gyermekek segélyezésére fordítandók, még pedig azon község szegény tanulói javára, amely községből azok behajtottak. A befolyt összegek felhasználásáról kötelesek az elsőfokú iskolai hatóságok minden tanítási év végén szabályszerű számadásban a közigazgatási bizottságnak elszámolni. A segélyezés szükségét és mértékét a rendelkezésre álló anyagi eszközökhöz képest az elsőfokú iskolai hatóság a tanítóval, illetőleg tanítói testülettel egyetértőleg állapítja meg, de a segélyezés csakis természetben (tankönyvek és taneszközök, ruházat, cipő, beteg gyermekeknek gyógyszer stb.) történhetik”.¹³ A kutatás jelenlegi állása szerint nem áll rendelkezésre arról levéltári forrás, hogy a bírságok segélyként történő felhasználását végrehajtották-e, valamint ha igen, milyen módon valósították ezt meg.

Község tankötelesei összes kimutatása
az 1893/94 tanévre. 2. évfolyam

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára tulajdona

Tanköteles gyermek van			A 6-12 és 13-15 évesek főösszege			A 6-12 éves tankötelesek közül			A 13-15 éves tankötelesek közül			A 6-12 évesek közül a nyelvtan szertart			A 13-15 évesek közül a nyelvtan szertart			Van-e és hány házasos?															
6-12 éves			13-15 éves			A 6-12 évesek között			A 13-15 évesek között			A 6-12 évesek között			A 13-15 évesek között																		
fiú	leány	összesen	fiú	leány	összesen	rom. katb.	gör. katb.	gör. kel.	hely. hitv. e.	ag. hitv. e.	unióterem	mások hitv. együttesen	rom. katb.	gör. katb.	gör. kel.	hely. hitv. e.	ag. hitv. e.	unióterem	mások hitv. együttesen	magyar nyelv	román nyelv	latin nyelv	szlovák nyelv	horvát nyelv	rubin	összesen	magyar nyelv	román nyelv	latin nyelv	szlovák nyelv	horvát nyelv	rubin	összesen
335	302	637	116	116	231	86	8	2	10	5	62	23								231	231					43	35	21	95			231	
425	436	861	144	74	218	15	42	1	5	11	46	243	1							9	215	464				264	214					218	
255	225	480	204	53	257	2	37	2	10	2	63	302	1							302	302					100	100	2				257	
774	679	1453	175	88	263	17	16	12	27	77	193	276	2							12	263	193	20			142	160	3				263	
236	241	477	255	61	316	7	93	29			174	177	199							187	316	190	37			177	191	15		2		316	
2025	1583	3911	893	392	1285	51	96	3	56	56	57	101	1							1	121	1044	231			811	1044	121	95	2		1285	

Nyom. Tóth J. és Péterik.

5. kép: Pécs tanköteleseinek kimutatása, MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 319/1893

A tanköteleességhez kapcsolódik az iskolai hitoktatás és az azon való részvétel kérdése. Már az 1868. évi népoktatási törvény alapján a felekezeti iskolák mellett a többi iskolában is kötelező tárgyként szerepelt a hittanóra, amelyről a felekezetek gondoskodtak a hozzájuk tartozó gyermekek számára. Megvalósítása érdekében többször készítettek összeírást a tanulókról, hogy mindenki a vallásának megfelelő vallásoktatásban részesülhessen. Ezt a reformátusok oly módon szabályozták, hogy előírták, a tanév megkezdését megelőző két hónappal össze kell írni a tanköteleseket, szükség

¹³ 1921. évi XXX. tc. 1, 4, 8, 14. §§

esetén a világi hatóság segítségével (16.§). Erről az iskolaszék köteles nyilvántartást vezetni, amelyben feltünteti, hogy kik a református vallású tanköteles gyermekek és ők mely iskolába járnak.¹⁴ De nem csupán a református, hanem a többi felekezet vonatkozásában is fontos volt elkészíteni az összeírásokat a tanulókról a hittanórák megfelelő lefolytatása érdekében. A levéltári iratok között megtalálhatjuk ezeket az iratokat, amelyekben név szerint felsorolták, mely iskola mely osztályában milyen vallású gyermekek tanulnak.¹⁵ A római katolikus vallásúakról ilyen összeírás külön nem készült, csupán összesítetten az egész községre vonatkozóan, ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy mindenki más, aki nem szerepelt a névsorokban, ide tartozott, hiszen a vizsgált korszakban Baranyában ez volt többségi vallás.

A tanköteles gyermekek hitoktatásával kapcsolatban a baranyai tanfelügyelő, ekkor *Schneider István* egyeztetett az illetékes egyháziakkal (tehát minden felekezettel, amely Pécsen tanköteles korú hívekkel rendelkezett), részletesen megtárgyalva minden pécsi iskolára vonatkozóan a hitoktató személyét, fizetését és az órák időpontját, valamint értesítették egymást azon tanulókról, akik a hittanórákat nem látogatták rendszeresen.¹⁶ A vallásoktatásról a törvény alapján a felekezet feladata volt gondoskodni, ennek megfelelően hozzájárulásuk nélkül nem is volt kinevezhető a hitoktató. Ezek ellenére természetesen nem volt zökkenőmentes a megvalósítás, erről számolt be egy evangélikus lelkész 1912-ben, *Schneider István* baranyai tanfelügyelő igazgatónak írt levelében: „Az ágostontéri iskolai, különösen alsóbb osztályu tanítványaim, sőt szüleik is gyakran panaszkodnak, hogy gyermekeiket a róm. kath. hittanórákon bentfoglalják, vagy mondjuk úgy a dolgot, a gyermekek kénytelenek bent maradni a róm. kath. hittanórákon, mert a hittanórák a délelőtt vagy délután közepén tartatnak, s nincsen terem, hol a nem róm. kath. tanulók egész idő alatt meghúzódhatnának. A róm. kath. hittanórákon bentmaradó ev. gyermekeket azután – nem mondom hogy tudatosan vagy rosszhiszeműleg – az illető hitoktató úr felszólítja s feleletet velük, s ha – ami természetes is – felelni nem tudnak, megbünteti őket. Mondom, lehetséges, hogy az illető hitoktató úr egész jóhiszeműleg jár el, azt gondolván, hogy az előtte levő gyermekcsereg mind róm. kath. vallású?”¹⁷

5. Összegzés

Az iskolaválasztást több körülmény befolyásolhatta, így például vallási hovatartozás, lakóhely, anyagi helyzet. Ezt figyelembe véve a szülők iskolaválasztáshoz való joga széles körben lett kialakítva, így mindenki megtalálhatta a számára leginkább megfelelő intézményi formát, vagy magántanítót is alkalmazhatott. Problémák ezzel kapcsolatban leggyakrabban ott merültek fel, ahol a meglévő felekezeti iskolát a szülők nem kívánták igénybe venni, ugyanakkor a községnek nem volt lehetősége közös iskolát felállítani, és más módon nem tudtak gondoskodni gyermekük tankötelességének biztosításáról.

Az általános tankötelességet hazánkban az 1868. évi népoktatási törvény vezette be. Teljesítésének biztosítása érdekében állami és egyházi hatóságok is felléphettek, a szülőkkel

¹⁴ TÉRFI - OTTLIK, Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása, 266-267.

¹⁵ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 319/1893, 448/1894, 449/1894, 510/1894, 522/1894, 523/1894, 531/1898, 532/1898

¹⁶ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 43/1893, 413/1894, 563/1894, 547/1897, 506/1898, 534/1898, 3/1912, 4/1912, 32/1912, 40/1912

¹⁷ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 175/1912

szemben fokozatos szankciókat alkalmazhattak. Ennek ellenére a folyamat nem ment mindig gördülékenyen, nem feltétlenül a szülők hibájából, így például járványok, háborús állapotok nehezítették az iskolalátogatást, valamint a hittanórákon való részvétellel kapcsolatban is akadtak félreértések.

Felhasznált források és irodalom

MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 43/1893, 413/1894, 563/1894, 547/1897, 506/1898, 534/1898, 3/1912, 4/1912, 32/1912, 40/1912, 175/1912, 319/1893, 448/1894, 449/1894, 510/1894, 522/1894, 523/1894, 531/1898, 532/1898, 114/1919, 18/1919
MNL BaML IV. 401. a) Főisp. biz. iratai, 290/1898
MNL BaML IV. 401. b) Bvm. főisp. ált. iratai, 14/1907
1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatásról
1894. évi XXXII. törvénycikk a gyermekek vallásáról
1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról
HERGER Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Budapest 2010
TÉRFI Gyula – OTTLIK Géza: Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása. Budapest 1911
FENYŐ István: Eötvös József, Kultúra és nevelés. Budapest 1976

NGUYỄN THỊ MY, Linh
PhD-hallgató, PTE ÁJK
tanársegéd, Can Tho Egyetem, Vietnám

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.05

The Development of Matrimonial Property Law in Vietnam

This article analyzes the development of the law on matrimonial property from ancient to modern times in Vietnam. It is clear that the development of the marriage law on property changes in each period of history. The article is not merely an analysis of marital property law in Vietnam but also a comparison with the laws of some countries such as China, France and Hungary. By reviewing and comparing, the article draws on legislative experiences on the regulations of the matrimonial property regime in Vietnam.

Keywords: *matrimonial property law, Vietnam, European impact*

It can be said that the regulations on matrimonial property law between husband and wife are subject to change from time to time. In particular, from a historical point of view, Vietnam was a nation invaded and colonized by many empires. Thus, more or less Vietnamese laws are influenced by the laws of the imperial countries that invaded Vietnam. Specifically, the development of the matrimonial property law can be divided into three main stages to study.

1. The matrimonial property law from the formation of the state to the feudal period in Vietnam (around 258 BC¹ to 1858)

Since the sources of information in the early stages of state formation were sought, the search for the origin of family organization was mainly based on legends, folklore stories passed on from Vietnam's ancestors to descendants. The descendants later reproduced the narratives through archaeological evidence, both domestically and internationally (mainly from China).

So far, researchers have not found traces to confirm that the *Hung Vuong* era has written and the source of law was mostly customary.² In terms of family origins, “*Van Lang was referred to as a first institution in Vietnam. Although the organizational model was still simple, Van Lang was divided into 15 sets*”.³ In general, the patriarchal traditions have been established in the period of the *Hung Kings*. A typical example was the King *Hung's* succession of the king to the son for the country after marriage.

¹ This time is taken by VÃN, Thời đại Hùng Vương 53.

² ĐINH GIA, Sơ thảo lịch sử nhà nước và pháp quyền Việt Nam 36.

³ PHAN HUY, Lịch triều hiến chương đại chí 23

Society recognized the monogamous marriage and the patriarchal form of marriage through wife moving to her husband's home after marriage.⁴ However, there was still the equality between husband and wife, because private ownership, though born, was not strong enough to impact family and society. “*In fact, the land in this period remained in the public domain.*”⁵ Thus, this shows that the wife was still equal to her husband rather than in the feudal period.

From 179 BC to 1858⁶, Vietnam was invaded and colonized by Chinese feudal dynasties. Thus, Vietnamese law at this time was greatly affected by Chinese feudal law through the dynasties they ruled and colonized. The Hong Duc Code (1470 – 1497) and the Gia Long Code (1812) were the two most frequently mentioned laws in this period. It can be said that the Hong Duc Code⁷ was the first law to set the law of Vietnam in general, as well as the matrimonial property relationship between husband and wife. Although there were many limitations, the Hong Duc Code was still appreciated for the progressive ideals of the matrimonial property relationship between spouses. For instance, Article 374 of the Hong Duc Code started that when a husband dies, he would leave two types of property: the husband's separate property and the common property of the husband and wife. The husband's separate property would be left to the husband's family management. For the common property of the husband and wife, the wife was entitled to a part of it and the part of the husband who died in the common property shall be divided into 3 parts. Indeed, one part was assigned to the husband's family to worship the husband, the two others were assigned to the wife. Generally, this law stipulated the composition of the common property of husband and wife, which consists of three types: husband's property inherited from the family of the husband, property of the wife inherited from the wife's family and the property of spouses that they gathered together during the marriage period. All these assets are under the control of the husband and the head of the family.⁸

The Gia Long Code⁹, however, was supposed to have a setback in terms of the matrimonial property relationship between spouses, which “*almost copied the full text of the Manchu Law of China*”.¹⁰ By the time Vietnam was measured by the Chinese, Vietnam had to apply the feudal laws of the Chinese dynasties. The Chinese dynasty at that time promoted the patriarchalism and Confucianism as a precept for behaviour in social and family relations.¹¹ The Gia Long Code as well as the Chinese law at that time did not regulate the marriage property relation, because marriage' only job was to bring the wife into the husband's family. In addition, the Gia Long Code tended to implement the complete dependence of the wife on her husband's family.

⁴ VŨ VĂN, *Cổ luật Việt Nam lược khảo* 82–83.

⁵ VĂN, *Thời đại Hùng Vương* 121.

⁶ PHAN ĐĂNG – TRƯƠNG THỊ, *Các chế độ hôn nhân và gia đình Việt Nam xưa và nay* 8–12.

⁷ The Hong Duc Code (also known as the Penal Code of the Le Dynasty) was compiled several times in the years 1470 – 1497 under King *Le Thanh Tong* of the *Le* dynasty. See VŨ VĂN, *Cổ luật Việt Nam và Tư pháp sử* 195

⁸ HÀ NHƯ, *Chế độ hôn sản pháp định trong luật Việt Nam* 3.

⁹ Gia Long Code (also known as Hoang Viet Luat Code) was issued in 1812 under King *Gia Long* of *Nguyen* Dynasty. See VŨ VĂN, *Cổ luật Việt Nam và Tư pháp sử* 205

¹⁰ See HÀ NHƯ, *Chế độ hôn sản pháp định trong luật Việt Nam* 35.

¹¹ From the time of *Van Lang* state formation to The Feudal period, religion and belief in Vietnam was not formed clearly. Mostly Vietnamese people worship animals such as To-Tem birds to pray for good agricultural activities. See VĂN, *Thời đại Hùng Vương* 229.

Thus, regardless of the point of view, the nature of the Feudalism reflects the nature and structure of the feudal society, where the law is too backward, with customs and practices. Poorly developed from centuries ago, it was gradually ingrained into the subconscious of each and every person, and the legal documents promulgated by the State were based on that customs. Therefore, the law of Marriage and Family under the Feudalism was a protection tool for the feudal landlord and always protected the interests of the husband. Ownership of the common property of husband and wife, first focusing on the husband and the head of husband's family. There was not a real equality between wife and husband in the personal relations and property of the wife.

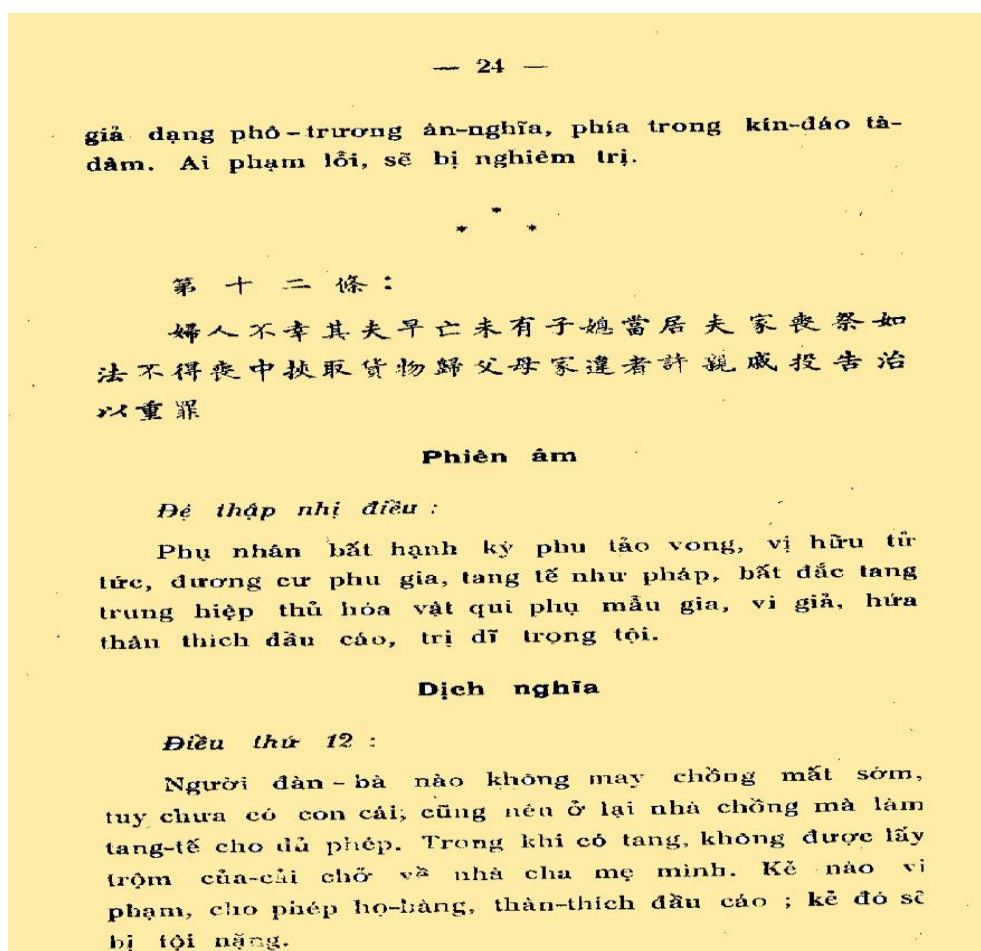

Figure 1. Le 'Trieu' the Law - 47 Regulations of Laws educating residents under The Le Dynasty

Specifically, that figure 1 is taken from Article 12 of the 47 Regulations of Laws educating residents under the *Le* Dynasty and the period of application of these laws was July 1663 to 1760.¹² Based on Article 12, Article 13 of the 47 Regulations of Laws educating residents under the *Le* Dynasty, we find that a women depended almost entirely on her husband's family. For example, even when the husband died, they should have stay with their husband's family, took care of their

¹² TRẦN VĂN, Lê Triều giáo hóa Điều Luật 21.

children (including the husband's own children) and should not have brought any husband's property to their parents' home. This law shows that women at this stage had no property of their own. The property that they had during the marriage period belonged to the husband. When the husband died, the property belonged to the husband's family.

2. The matrimonial property regime during the French colonial period (from 1858 to 1945)

When the French invaded Vietnam, they applied the provisions of the Civil Code of France - Napoleonic Code of 1804 to Vietnam to manage and easily govern as their own. In fact, France divided Vietnam into three regions for easy governance and management. So, at that moment, Vietnam had three sets of laws: in the north, in the middle and in the south. France introduced the Civil Code in 1883 (as known as Précis de 1883) applied in the south and the three big cities of Hanoi, Hai Phong and Da Nang. In addition, France issued the Northern Civil Code in 1931¹³ in the North and the Civil Code in 1936¹⁴ applied in the Middle.

Property regimes between spouses were defined in the Civil Code of the North and the Civil Code of the Middle were community property regimes, but the patriarchal authority was assigned to the husband in the family. In addition, according to the Civil Code of the North in 1931, there had been a progressive regulation on contractual property between husband and wife. *"In terms of property, the law only interfered with the property of husband and wife when husband and wife had no marriage contract. If the marriage contract was not contrary to the fine customs and not contrary to the interests of the husband was advocated in the union"*.¹⁵ These regulations had many similarities with the French Civil Code 1804. Specifically, the French matrimonial property law¹⁶ was defined from Articles 1389 to 1421 in Title V of the contract of marriage and the respective rights of spouses. Accordingly, the couple had two property regimes to choose from: a community property (including movable and immovable properties which were acquired during the marriage – Article 1401) or dowry property (can be understood as a separate property regime). However, the dowry property only applied when the couple had an agreement before marriage. Thus, the community property law would automatically apply if the couple had no property agreement. In addition, Articles 1421 and 1428 of the French Civil Code stipulated that only the husband had the right to manage the community property of the spouses and even the separate property of the wife.

Under the Civil Code 1936 in the Middle of Vietnam stated: *"If the husband and the wife had no agreement, the property of the husband and wife was incorporated into the community of property, that is, the gains from the property of the husband and wife united into one"*.¹⁷ Although spouses may have their separate properties from before marriage and during the marriage period, those properties including both

¹³ This law was issued on 30 March 1931 and applied from 1 July 1931 in the North of Vietnam. See HÀ NHƯ, Chế độ hôn nhân pháp định trong luật Việt Nam 39.

¹⁴ This law was issued on 13 July 1936 and applied to the Middle of Vietnam.

¹⁵ Article 104 of the Northern Civil Law of 1931. In addition, *Bùi Minh Hong* also mentioned in detail the marriage contract in the law at this time. At the same time, the author compared French law. View source: BÙI MINH, Chế độ tài sản theo thỏa thuận của vợ chồng liên hệ từ pháp luật nước ngoài đến pháp luật Việt Nam Source from <https://thongtinphapluatdansu.edu.vn/2010/01/05/4322-2/> [accessed 2018/10/10].

¹⁶ Decree dated 10 February 1804 and promulgated the 20th of the same Month in France.

¹⁷ Article 105 Civil Code in Middle 1936.

movable and immovable properties were merged into community property of husband and wife. However, those were a temporary union during the marriage. Only the property created by the couple during the marriage was the official community property. When the marriage was terminated, the separate properties of the spouses which had been temporarily merged into the common properties would set back into separate properties. Then, the husband and wife were entitled to take back their separate properties.

In the South, Civil Code in 1883 did not provide specific information on the property regime between husband and wife. This Civil Code only analyzed the effect of marriage on the parties to the marriage without mentioning the property between them. There was a complete lack of regulations on matrimonial property until the Family Law dated 2 January 1959 by the Democratic Republic of South Vietnam¹⁸. Thus, in order to resolve property conflicts between spouses during this period, *“the judges relied entirely on the provisions of the Gia Long Code and the case law”*.¹⁹

Although the Civil Code in the North and the Civil Code in the Middle had some new advances in regulating property regimes between spouses, the property regime between husband and wife shows inequality between men and women, as well as between husband and wife in the family.

Again, at this stage, the law of marriage and family in Vietnam was heavily influenced by the French law and conceded the regime of property under the marriage (agreement). However, at this point, people were poor, underdeveloped, and under the oppression and exploitation of French colonialism. The idea of taking out the property to agree before the end was not of interest to couples. There might have been some Frenchmen who married Vietnamese women to think of the property regime under the agreement, to protect their interests when they divorced. In general, the property regime between husband and wife under the agreement in this period had not been the lawmaker's interest, so there were no specific regulations or guidelines, but only a general way. Husband was still legally protected in family property.

In general, matrimonial property regime in this period was a mixture of feudal law and French law. By combining paternal legal thinking with the ideas of Western jurisprudence, colonial lawmakers built the concept of the couple's property regime using terms borrowed from French law namely community property, separate property and asset management. It should be noted that property relations between spouses were governed by French legal norms in the legal systems in the North and the Middle of Vietnam. In the South of Vietnam, there was no system of rules governing the relations of matrimonial property between husband and wife.

3. Property regime between wife and husband from the August Revolution in 1945 succeeded to date (from 1945 to present)

In the period of 1945, Vietnam was divided into northern and southern parts. In the North, the success of the August Revolution in 1945 enabled the north of Vietnam to achieve independence

¹⁸ See part 3 of this article.

¹⁹ NGUYỄN NGỌC, Giáo trình Luật Hôn nhân và gia đình Việt Nam 4.

and socialist development under the influence of Marxism-Leninism²⁰. In the North, the Family Law Act of 1959 regulated the matrimonial relationship of property between husband and wife. In contrast, in the south of Vietnam, laws developed under the influence of the Democratic Republic and Family Law dated in January, 1959²¹ were applied in the South to regulate matrimonial property relations between husband and wife.

In the North, the Law of Marriage and Family in 1959²² issued by the State had confirmed the nature of socialist law. Remarkably, on 10 July 1959 the Supreme Court issued a Directive No.772 /TACD to suspend the application of colonial and feudal law. From that point on, the North lacked a Civil Code. Therefore, the regulation of property relations between husband and wife were only recognized in the Family Law 1959. In 1995, Vietnam promulgated a new Civil Code after the independence and unification of the nation since 1975. The Marriage and Family Law 1959 only provided for common property between husband and wife, which was the statutory property law. The law stipulated that spouses had the right to own, enjoy, and use the same property before and after marriage.²³ This stipulated that all the property of husband and wife before or after marriage was in the community property. Whenever a spouse had a personal or inherited estate, all the properties were in the property of both spouses, irrespective of the source of the property and the contribution. The law did not recognize spouses having separate property. Specifically, Article 28 on the Family Law 1959 provided that *“when a husband and wife divorced, they forbade the reclaim of their private property”*. It could be said that legislative level in this period was sketchy due to the wars and the idea of abolishing regulations built by the French and Feudal colonies. Therefore, it was not possible to find the concept of marriage property regime that was used to regulating in the Civil Code in the North and in the Middle previously.

In the South, after 1954, the USA replaced the French colonialists in the war of aggression. During this period, legal issues regulating marriage and family relations under the Democratic Republic politics were reflected in three legal documents: Family Law (dated 2 January 1959), Law No. 15/1964 (dated 23 July 1964)²⁴ and the Civil Code 1972, envisaged that the community of movable and immovable property would be the legal property regime applicable to spouses. Specifically, the Civil Code of 1972²⁵ stipulated: spouses can freely make marriage contracts at their will, but not against the public order and fine customs.²⁶ In addition, the law

²⁰ The Marxism-Leninism point of view generally promotes the role of the monogamous family, highlights the role of equality and protects the legitimate interests of women. See HÀ HOÀNG, Quan điểm của chủ nghĩa Mác - Lênin về gia đình và vận dụng xây dựng gia đình văn hóa ở Việt Nam 168. Source from <http://tapchidantoc.ubdt.gov.vn/2015-06-09/744df70048ada0fdb53beeac721bf3-cema.htm> [accessed dated 2018/10/30].

²¹ Family Law No. 1/59 dated 1 January 1959 enacted by The President (*Ngô Đình Diệm*) of Democratic Republic in the South of Vietnam.

²² Law No. 2/1959/QH, dated 29 December 1959 of The National Assembly on Marriage and Family which was applied to The North of Vietnam.

²³ Article 15 in The Marriage and Family Law 1959 (Law No. 2/1959/QH, dated 29 December 1959 of The National Assembly on Marriage and Family which was applied to The North of Vietnam).

²⁴ This law was replaced Family Law dated 2 January 1959 in the South.

²⁵ Pursuant to Law No. 028 TT / SLU dated 20 December 1972 by the president of the Democratic Republic of Vietnam.

²⁶ Article 144 the Civil Code of 1972.

provided that statutory property regimes were applicable only when spouses have no agreement to establish a marriage contract.²⁷

Thus, under the socialist regime in the North Vietnam, the husband and wife only existed in common property and they had equal share in this community property. Under the Democratic Republic in the South Vietnam, there were two models of property regime namely the community property regime and the contract of marriage. In April 1975, South Vietnam was completely liberated, and the country was united from North to South.²⁸ The political system from this time onwards was the Socialist Republic of Vietnam. From 1975 to 2018, Vietnam has been undergoing three major regulations on property regime between husband and wife. Specifically, the Law on Marriage and Family in 1986,²⁹ the Marriage and Family Law in 2000³⁰ and the Law on Marriage and Family in 2014.

However, there was a major limitation in the 1959,³¹ 1986 and 2000 Family Marriage Law, namely, that they did not regulate the property regime under the marriage contract. Specifically, these laws only recognized the statutory property regime. In the statutory property regimes, spouses have both common property and separate property. According to Article 27 of Marriage and Family Law 2000, common properties of husband and wife were as followed. 1, property created by husband and wife, incomes generated from labor, production and business activities and other lawful incomes of husband and wife during the marriage period; property jointly inherited or given to both, and other property agreed upon by husband and wife as common property. 2, the land use right obtained by husband and wife after their marriage is their common property. The land use right obtained before the marriage or personally inherited by husband or wife shall be common property only if so agreed upon by husband and wife. 3, where there was no evidence proving that a property being in dispute between husband and wife is his/her personal property, such property was common property. According to Article 32 of Marriage and Family Law 2000, separate properties of husband and wife were the following: property owned by each person before their marriage; property inherited/or given separately during the marriage period; property separately divided to husband or wife under division of common property during the marriage period; personal belongings and jewelry.

Then, the Law on Marriage and Family in 2014 came into force in Vietnam³² and has now overcame this limitation. Indeed, the Marriage and Family Law of 2014³³ stipulates that spouses have the right to choose a statutory property regime or agreed property regime (also known as a marriage contract) at the time of their marriage. *“If married couples do not have an agreement on marriage contract, the statutory property regime will automatically be applied.”*³⁴ However, the establishment of a marriage contract must be established prior to marriage and shall not be established after

²⁷ Article 45 The Family Law in the south and Article 145 the Civil Code of 1972.

²⁸ The Democratic Republic in the South Vietnam was collapsed completely.

²⁹ Law No. No. 21-LCT/HDNN7, dated 29 December 1986 of The National Assembly on Marriage and Family.

³⁰ Law No. 22/2000/QH10, dated 19 June 2000 of The National Assembly on Marriage and Family.

³¹ The Family Law in the North was issued and recognized by Socialist Republic of Vietnam.

³² This law takes effect on 1 January 2015 in Vietnam.

³³ Law No. 52/2014/QH13, dated 19 June 2014 of The National Assembly on Marriage and Family, gazette number 52/2014/QH13.

³⁴ Article 7 of Decree No. 126/2014/ND-CP dated 31 December 2014 by The Vietnam’s Government. This Decree is detailing a number of Articles and Measures for implementation of the law on Marriage and Family 2014.

marriage. During the marriage period, couples are entitled to switch from a marriage contract to a statutory marriage. Conversely, couples who are applying a statutory property regime can not be transferred to a marriage contract after marriage. Explaining this rule, lawmakers argued that the choice of the statutory property regime was that spouses could still agree to split their common property and convert it into their separate property. In contrast, they may agree to merge separate property into common property during the marriage. In addition, this contributes to the difference from the contract of marriage, the agreement model must be established before marriage and can not be established after marriage.

Compared with the Hungarian legislation on marriage, there are two property regimes that couples are allowed to choose when establishing a cohabitation relationship: the statutory property regime and the property regime as agreed (also known as a marriage contract). With respect to the statutory property regime, there are two main types of property that are community property and separate property. As for the marriage contract, couples can agree at any time during the marriage process and the validity of the marriage contract is calculated from the time they are established agreements.³⁵ This is considered a progressive difference compared to Vietnamese law. Unlike the law of Vietnam, Hungarian law does not limit the time of establishing a marriage contract to prior to marriage. The limitation of the time of establishing a marriage contract in Vietnamese law limits the will to establish ownership of the couple. This is considered to be the regulation that Vietnamese law should learn from Hungarian law. In general, Marriage and Family Law of Vietnam has had a great deal of regulations which have improved considerably until now. However, there are still some limited rules that should be learned from other countries' legislation and Hungary is an excellent model.

Bibliography

BÙI MINH HỒNG: Chế độ tài sản theo thỏa thuận của vợ chồng liên hệ từ pháp luật nước ngoài đến pháp luật Việt Nam (Property regime as agreed between husband and wife related from foreign law to Vietnamese law): Journal of Law No. 11/2009 Source from <https://thongtinphapluatdansu.edu.vn/2010/01/05/4322-2/> [accessed dated 2018/10/10].

ĐINH GIA TRINH: Sơ thảo lịch sử nhà nước và pháp quyền Việt Nam (A brief history of the state and rule of law in Vietnam). Volume 1, Hanoi 1988

HÀ HOÀNG GIANG: Quan điểm của chủ nghĩa Mác - Lênin về gia đình và vận dụng xây dựng gia đình văn hóa ở Việt Nam (The Marxism-Leninism view of family and the use of cultural families in Vietnam). Ethnographic Journal 12/2014, No. 168. Source from <http://tapchidantoc.ubdt.gov.vn/2015-06-09/744df70048ada0fdb53beeac721bf3-cema.htm> [accessed dated 2018/10/30].

HÀ NHƯ VINH: Chế độ hôn nhân pháp định trong luật Việt Nam (The legal marriage regime in Vietnamese law). Saigon 1967

NGUYỄN NGỌC ĐIỆN: Bình luận khoa học Luật hôn nhân và gia đình Việt Nam (Science commentary Law of marriage and family in Vietnam). Young Publishers 2004

³⁵ § 4:63, Clause 1 in Hungarian Civil Code 2013 – Book Four (Family Law) prescribes that: “(1) The function of the marriage contract is to permit the parties to the marriage or the spouses to define a property regime - in lieu of marital community of property - with a view to governing their property relationships during the marriage from the time specified in the agreement (...)”.

NGUYỄN NGỌC Điện: Giáo trình Luật Hôn nhân và gia đình Việt Nam (Course Book- Law on Marriage and Family Vietnam). Volume 2, Cantho 2006

PHAN ĐĂNG Thanh – TRƯƠNG THỊ Hòa: Các chế độ hôn nhân và gia đình Việt Nam xưa và nay (The old and new Vietnamese marriage and family regimes). Ho Chi Minh City 2012

PHAN HUY Chú: Lịch triều hiến chương đại chí (The encyclopedia in Vietnam). Book One, Vietnamese Historical Institute 1960

VAN Tan (Editor): Thời đại Hùng Vương (Hung Vuong Age). Hanoi 1976

VŨ VĂN MẪU: Cổ luật Việt Nam lược khảo (Vietnam Law Review). Book One, Saigon 1971

VŨ VĂN MẪU: Cổ luật Việt Nam và Tư pháp sử (Vietnamese Law and Judicial History). Book One, Saigon 1973

CSÁSZÁR Kinga

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.06

Doktorjelölt, PTE ÁJK

bíró, Budapesti IV. és XV. Kerületi Bíróság

A magyar nőmozgalmak erőfeszítései a leány és nőkereskedelem visszaszorítása érdekében a 20. század elején

Efforts of the Hungarian Women's Movements to Reduce Woman and Child Trade at the Beginning of the 20th Century

By the middle of the 19th century, the social conflicts related to women's status became intense since female rights remained unsettled. Concomitant phenomena, such as the hopeless situation of the servants and the phenomenon of prostitution increased to an alarming extent. Although, people already realized in the 18th Century that venereal diseases affected the health negatively, the number of the prostitutes increased significantly in the second part of the 19th Century. In spite of the fact that the regulation concerning the subject was prohibited early in the 19th Century, by the end of the Century, a whole industry developed around it. Not subject to question that white slave trade was the most dangerous crime among the ones linked with prostitution. Until 1908, the Hungarian Criminal Code did not order to punish this act at all and harlots were excluded from the protection provided by criminal law even after the modification of the law in 1908, because according to the actual public opinion, in the case of harlots, there were no values to defend. In the 20th Century, both women activists and the members of the International Agreement signed in Paris in 1910 were working hard to find a solution for the problem. It seems that the actual political power did not make any real efforts to change the situation and it stayed the same until the end of the studied era.

Keywords: *female rights, servants, prostitution, woman trade, women's movements*

1. Bevezetés

A prostitúció intézmény hazánkban erőteljesen jelen volt, különösen a 19. század második felében. A prostitúció, illetve annak kísérő jelenségei, amelyek közé a leány és nőkereskedelem tartozott, a részleges szabályozást kihasználva, sőt hosszú ideig a szabályozás teljes hiányában, megélhetési bűnözésként virágzott. A kapcsolódó bűncselekmények közül egyértelműen a leánykereskedelem bizonyult a legveszélyesebbnek a kiszolgáltatott helyzetben lévő, sokszor szegény sorsú nőkre nézve, amely a korlátozott hatékonyságú állami bűnüldözés következtében elképesztő méreteket öltött. Erre a problémára igyekezett megoldást találni az 1910. évi Párizsi Egyezmény, ahogy a magyar nőmozgalmi aktivisták is.¹

¹ Lásd bővebben a szerzőnek a prostitúcióra, illetve annak kísérő jelenségeire vonatkozó dualizmus-kori magyar szabályozását bemutató tanulmányában. In: CSÁSZÁR, A kéjelgésügy 15–28.

A kéjlegésügy szabályozása kapcsán kiemelendő, hogy a dualizmuskori Magyarországon a korszak nagy részében működött ún. reglementációs rendszer a prostitúciót szükséges rossznak tekintette, azt megpróbálta korlátok közé szorítani. Elismerte ugyanakkor a létezését, hiszen a prostituált tevékenységének speciális zónákban szorításával egy lépést tett a legalitás felé. A szabályozás vagy éppen annak hiánya a Budapesten és az egyes megyékben megjelent szabályrendeletekben és a büntetőjogi kodifikáció eredményeiben (az 1795. évi és az 1843. évi tervezetben, az 1803. évi és 1852. évi osztrák büntető törvénykönyvben, valamint az 1878. évi V. tc-ben, az ún. Csemegi-kódexben), a prostitúció intézményével összefüggő törvényi tényállásokban megfigyelhető. Meg kell jegyezni, hogy a tárgykörben hatályos jogi normák gyakorlati érvényesülése sem volt egyértelmű.²

A prostitúció széles körű üldözése, bár a tradicionális keresztény értékekkel élesen szemben állt, csak a 16. században, az első nagy szifiliszjárvány dühöngése idején indult Európa-szerte. A 19. század elején ismét toleránsabb lett a megítélése, azonban korlátok közé szorítását közegészségügyi és közérkölcsei szempontból ekkor is elengedhetetlennek ítélték. Miután a 18. században megjelent reglementációs szabályok és a bordélyházak nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, a nőmozgalmak tüzték zászlajukra a prostitúcióban érintett nők hathatós támogatását, majd a 20. században nemzetközi egyezmények sora számolta fel ezt a megengedő, de egyben korlátozó rendszert.³

2. A prostitúció fogalma és megjelenése

Lényegét tekintve megfelel a mai fogalomnak *Ulpianus* meghatározása, mely szerint a prostitúció a nemi kapcsolatnak az a módja, amelyet az üzletszerűség, az alkalmi jelleg és az érzelmi közömbösség jellemez.⁴ Az üzletszerű kéjlegés Babilonból vándorolt Szíriába, majd onnan Föníciába, Egyiptomba és Karthágóba. Állami bordélyházat először *Szolón* arkhon létesített i.e. 600 körül. Rómában a prostituáltak létszáma *Traianus* császár uralkodása idején (98–117) érte el csúcspontját, szintúgy a nemi betegségeké.⁵ A zsidó vallásjog a házasságon kívüli szexualitás minden formáját elítélte, így a prostitúciót tűzhalállal és megkövezéssel üldözte.⁶ A prostitúciót diadalútjában a keresztény világnézet átmenetileg megakasztotta ugyan⁷, azonban a 13. század első felétől ismét a toleráns felfogás került előtérbe, az üzletszerű kéjlegés problémáját sokkal inkább közegészségügyi, mint erkölcsi kérdésként értékelték. Az évszázados büntetőjogi szigor enyhülése leginkább a büntető praxisban nyilvánult meg: a közvélemény által el nem ítélt magatartásokat a bírúk a törvénykezés során enyhébben büntették, elnéző ítélkezési gyakorlatuk pedig előkészítette a racionális polgári szabályozást.⁸

² A levéltári forrásközlést megköszönöm Récsei Balázs főlevéltárosnak. In: RÉCSEI, A kéjlegésügy (...) a dualizmus első felében 311–342., valamint RÉCSEI, A kéjlegésügy (...) a dualizmus második felében 177–210.

³ A tanulmány időkeretein túlmutató szabályozás-történethez lásd: MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 6–8.

⁴ A római jog tehát nem tekintette prostituáltk az egy vagy csak kevés számú férfival viszonyt folytató nőket, akik a nemi érintkezést nem nyilvánosan és nem válogatás nélkül üzték, még akkor sem, ha tettüket esetleg pénzszerzési szándék is motiválta.

⁵ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 9–12.

⁶ Mózes II. 20.

⁷ PAULER, Büntetőjogtan 124–126.

⁸ MEZEY, Büntetőjog és szexualitás 1.

Mint említettük, a 16. században dühöngött az első szifiliszjárvány Európában. A felfedezés, hogy a betegség első számú terjesztője a prostitúció, hozzájárult nagyobb arányú üldözéséhez, azonban csak a 18. század második felében tudatosodott, először francia területen, hogy a hatóságok elsődleges feladata a szervezett egészségügyi ellenőrzés és gyógykezelés. Ezért vélték megoldásnak a bordélyházak kiépítését Európa szerte.⁹

3. A leánykereskedelemhez kapcsolódó büntetőjogi szabályozás hazánkban a Csemegi-kódex hatálybalépése előtt

A 19. századi szabályozás megértéséhez nem tekinthetünk el az e cselekményre vonatkozó előzmények ismeretétől. II. József 1787. január 13-án kihirdetett Santio Criminalis Josephina nevű kódexe már tartalmazta azt a tételt, hogy csak az olyan jogellenes cselekmény minősült büntettnak, amelyet ez a kódex ennek nyilvánított és a perben a bíró csak az előírt törvényi büntetést szabhatta ki, bár a modern büntetőjog e két alapvető elve nem *Beccariának*, hanem sokkal inkább *Joseph von Sonnenfelsnek* volt köszönhető a *Habsburg* dinasztia uralmi területén.¹⁰ Ebben a rendszerben a nemes már semmi privilégiumot nem élvezett.¹¹ Más hatása is volt azonban II. József büntetőjogi kódexének: a korábbi jogfelfogás szerint a legsúlyosabb deliktumok az isteni felség megsértéséhez kapcsolódtak. Ezzel ellentétben a Santio Criminalis Josephina, a kor szellemének megfelelően, egészen más módon ítélte meg a vallási törvényekkel összefüggő jogsértéseket, így a házasságtörést is.¹² Mint koraszülött jogszabály, e kódex életképtelennek bizonyult, 1804-ben Ausztriában hatályon kívül helyezték, Magyarországon pedig már II. Lipót uralkodása alatt visszatértünk a Praxis Criminalishoz. A szabadságharc bukása után felállított császári bíróságok eleinte az 1803-as osztrák büntetőtörvénykönyvet használták. 1852-ben pátenis léptette hatályba nálunk is az új általános ausztriai büntető törvénykönyvet, amelynek érvényét a szorosabb értelemben vett Magyarországon az Országbírói Értekezlet megszüntette és módosításokkal ugyan, de behozta ismét a régi törvényeket és gyakorlatot. Így ismét meghonosította azon állapotot, amelyben a bíró bölcs belátása szerint ítél, tehát bizonyos tekintetben a bíró és törvényhozó szerepét egyesítette.¹³

Az európai törvényhozások kezdettől fogva büntették a kerítést, vagyis mások törvényellenes nemi közönségének szándékos elősegítését. A római jogban egyes szerzők szerint csak az üzletszerű eseteit büntették.¹⁴ A középkorban megkülönböztették az üzletként (*lenocinium vulgare publ.*) vagy csak egyes esetekben (*lenocinium privatum*), nyereségyéből vagy más indokokból (*lenocinium quaestuarium*) illetve egyszerűen vagy minősítve (*lenocinium simplex, qualificatum*) elkövetett eseteit. A minősítést az érintettek személyes viszonyaiból, vagy a fajtalanság súlyából vonták le. A kor jogtudósai szerint a cselekmény súlyossága abból adódott, hogy általában a kerítő volt az elkövetés értelmi szerzője. A 18. században megjelent újabb törvényhozások, habár a

⁹ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 9–14.

¹⁰ Lásd bővebben OGRIS, Joseph von Sonnenfels 143–180.

¹¹ HAJDU, Az első magyar büntetőkódex-tervezet 29–38.

¹² HAJDU, Az első magyar büntetőkódex-tervezet 39.

¹³ LÖW, A magyar büntetőtörvénykönyv 7–12.

¹⁴ A római jog még arra az esetre is kiterjesztette a kerítés tényállását, amikor utólagos pártolás esete merült fel (a férj a házasságtörésen tetten ért feleségét megtartja, vagy ilyen nőt feleségül vesz, ilyen cselekmény elítéléséből nyereséget húz).

házasságon kívüli nemi közösülésnek nem minden fajtáját büntették és ehhez képest a kerítés fogalmát hol tágabban, hol szűken értelmezték, nagyrészt mégis kriminalizálták e cselekményt. Természetesen, ha súlyosabb bűncselekmény is megvalósult, a cselekmény az utóbbi tényállás szerint volt büntetendő.¹⁵

A kerítés büntetéről a hazai törvényeink a Csemegi-kódex hatálybalépése előtt nem intézkedtek, a gyakorlatban a büntetése a bíró belátására volt bízva. Ugyan a legtöbb európai törvényhozás szerint a cselekményt férfiak és nők egyaránt elkövethették, azt a Sacrum Romanum Imperium szubszidiárius joghatállyal rendelkező első büntető törvénykönyve, a Constitutio Criminalis Carolina (1532) után a mi gyakorlatunk is csak a nőszemélyekre szorította. A bűncselekmény tárgyát csak „*kiválólag nők*” képezhették és az elkövetési magatartás – amely lehetett tett vagy mulasztás – másoknak tilos nemi közösülésére alkalomszerzés, annak más nemű segélynyújtás által történő előmozdítása vagy könnyítése, akár történjen ez önhaszonlesésből, vagy más okból (barátság, bosszú). A Carolina és annak nyomán nyilvánvalóan a magyarországi ítélkezési gyakorlat is, az üzletszerű és minősített kerítést a bíró mérséklete szerint fenytendőnek tartotta.¹⁶

A felvilágosodás korában legjelentősebben az erkölcsi büntettek megítélése változott nagyon rövid idő alatt. Régebben, hazai törvényeink szerint a nemi ösztön tilos kielégítésének büntetése minden házasságon kívüli közösülés megbüntetését vonta maga után, és az ide tartozó büntetteket összefoglaló néven *delicta carnis* (testi bűntett) nevezték. A carnalis deliktumok egy része a „*filozófusok*” szemében az emberi gyengeségből adódott, ezért ítélték meg másképp a házasságtörést is. Így a felvilágosítók már nem tartották büntetendő cselekménynek a paráználkodást (stuprumot), sokkal inkább elítélték azonban a kerítést két okból: egyrészt nem e menthető gyengeség, szenvedély ragadta az elkövetőt a tett elkövetésére, másrészt anyagi haszonszerzés célzata vezette a tettetést más becsületének megrontására.¹⁷ Már ekkor felismerték a bűntett társadalmi okait, azt, hogy néhány társadalmi osztály nyomora, másrészt a krózsusi gazdagság mind oka ennek a deliktumnak, mint megélhetési bűnözés létének.

Az 1795. évi magyar törvénytervezet (*Codex de delictis eorumque poenis pro tribunalibus regni Hungariae partiumque eidem adnexarum per regnicolarem juridicam deputationem elaboratus*) rendelkezett a nőrablás és a kerítés cselekményéről is. A nőrablás büntette valamely nőnek, annak – vagy akiknek a nő a hatalma alatt állt – akarata és tudta ellenére, buja vágy kielégítése céljából való elhurcolása. A tervezet úgy rendelkezett, hogy a bűntett minőségét az elrabolt személy „*rendi állapota és jelleme*” szabta meg, sőt súlyosító körülményként értékelte, ha az elrabolt nő az elrablójától nagyon eltérő társadalmi helyzetben volt. A korabeli jogfelfogást tükrözte azon enyhítő körülmény, amely szerint enyhébb megítélés alá esett a tett, ha az elrabolt nőszemély „*egyébként is tisztességtelen életet élt*”.¹⁸ A törvénytervezet szerint kerítés volt minden olyan cselekedet, amely által valaki szándékosan elősegítette más tisztaságának prostitúcióját. Utóbbi törvényi tényállás is tartalmazta, hogy a bírónak mérlegelnie kell többek között a megrontott személy erkölcsét és társadalmi helyzetét. A deliktum büntetése gondatlan elkövetés esetében egy naptól három hónapig terjedő börtön, szándékos esetben három hónaptól egy teljes évig terjedő börtön lett volna a tervezet szerint, a

¹⁵PAULER, Büntetőjogtan 127–128.

¹⁶PAULER, Büntetőjogtan 128–129.

¹⁷HAJDU, Az első magyar büntetőkódex-tervezet 346–348.

¹⁸XXXVI. szakasz 1–8. §, lásd BALOGH, Die ungarische Strafrechtskodifikation 51–144.

szégyenoszlopnál történő kipellengérezéssel és teljes kártalanítással együtt. Sajnálatos módon e büntető törvénytervezet nem emelkedett törvényerőre.¹⁹

A művelt Európa elismerését is kivívó magyar 1843. évi büntető törvénykönyvi javaslat három évig terjedő rabsággal fenyegette a férjet vagy szülőt, aki feleségét vagy gyermekét bujasági célokra bérért vagy haszonért másnak szándékosan átadta.²⁰

Az 1867. évi osztrák büntető törvénykönyv a kerítést rendszerint kihágásnak tekintette, illetve akkor tekintette büntettnak, ha ártatlan személyt csábított el az elkövető, vagy ha a cselekményt felügyeleti jogkörét kihasználva (szülő, gyám, nevelő, tanító) követte el. Utóbbi esetben büntetése 1-5 évig terjedő súlyos börtön volt. E törvénykönyv szerint a kerítés kihágását azok követték el, akik kéjnőknek helyt adtak tilalmas üzletük folytatására, ilyen személyek elszerzésével üzérkedtek vagy más efféle tilos szövetkezésben közreműködtek. Büntetésük 3-6 hónapig terjedő szigorú fogság volt, amely súlyosbítható, ha az üzlet hosszabb ideig folytatódott, visszaesés esetén pedig a bűnös kiutasítását is maga után vonta. A hazafiakat tartózkodási helyüktől, az idegeneket az egész birodalomból kiutasították. Ezen túlmenően kihágást követték el a vendégfogadósok és kocsmárosok is, akik a fajtalanságra alkalmat szolgáltatottak, büntetésük 25-200 forintnyi bírság, ismétlés esetén foglalkozásukból is elmozdíthatták őket. De még cselédjeik is, akik tudtuk nélkül elkövetők voltak, 8 naptól 3 hónapi fogságra számíthattak.

4. A leánykereskedelemhez kapcsolódó büntetőjogi szabályozás hazánkban a Csemegi-kódexben

A polgári büntető törvényhozás átértelmezte a nemi bűncselekmény fogalmát. Ellenben a 17. századig folytatott törvényszéki gyakorlattal,²¹ amelyben a tradicionális erkölcsfelfogásból fakadóan fontos helyet foglalt el a szexualitással kapcsolatos bűncselekmények szankcionálása, Csemegtervezete nem fektetett nagy hangsúlyt a szemérem elleni cselekményekre. Az újszerű felfogás, amely az 1878. évi V. tc-ben megjelent, a büntetendő cselekmény objektumát helyezte a középpontba és az előbbi cselekményeket, mint a szemérem megtámadásait büntette. Így az eredetileg erkölcs elleni bűncselekmények közé sorolt tényállásokat a személy elleni cselekmények közé helyezve a kódex XIV. fejezetében a szemérem elleni bűncselekmények közé sorolta az erőszakos nemi közöszlést, a szemérem elleni erőszak és a megfertőztetés büntetettét, az erőszakos fajtalanságra kényszerítést, a 14 évesnél fiatalabb lánnyal történő közöszlést, a természet elleni fajtalanságot (hasonneműek és embernek állattal elkövetett testi érintkezését), a vérfertőztetést, a férjszínlelést, a házasságtörést, a csábítást (saját gyermekének kerítését), a szeméremsértő iratok, képek terjesztését, a szeméremsértő cselekmény általi közbotrányokozást és végül – az első büntetőnovellát (1908. évi XXXVI. tc.) követően – a kerítést és a leánykereskedést.²²

Témánk szempontjából a fenti törvényi tényállások közül a csábítás majd kerítés szabályozása a legjelentősebb. A Csemegi-kódex a korábban a kerítés törvényi tényállásán belül szabályozott cselekményekre az 1908-as büntető novella hatályba lépéséig a csábítás törvényi

¹⁹ XLIX. szakasz 1–4. §, lásd BALOGH, Die ungarische Strafrechtskodifikation 51–144.

²⁰ PAULER, Büntetőjogtan 129–130.

²¹ Lásd bővebben: MEZEY, Magyar jogtörténet 246–247.

²² MEZEY, Büntetőjog és szexualitás 4.

tényállását tartalmazta, amely annak valamennyi esetét nem helyezte büntetőjogi védelem alá, kizárólag nőnemű sértett sérelmére, és kizárólag a felügyeleti hatáskörben elkövetett eseteket büntette, így az elkövető a szülő, gyám, gondok, nevelő, tanító vagy felügyelő lehetett. A Csemegi-kódex 247. §-ában a kerítés egy speciális esete, a csábítás elnevezéssel megfogalmazott tényállás első alakzata szerint öt évig terjedhető fegyházzal volt sújtható az a szülő, aki törvényes vagy természetes nőgyermekét mással nemi közösülésre, illetve törvényes vagy természetes gyermekét mással nemi, vagy természetelleni fajtalanság elkövetésére csábította. A tényállás második alakzata szerint ugyanígy volt büntetendő az is, aki a gyámságára, gondnokságára, nevelésére, tanítására vagy felügyeletére bízott személyt csábította ezen cselekményekre. *Angyal Pál* szerint a bűncselekmény jogi tárgya „a társadalom szexuális-zociális értékrendjének normalitásához, másfelől a sértett erkölcsiségéhez, testi fejlődéséhez és egészségéhez, valamint a nemi életnek önelhatározásból való lebonyolítása szabadságához fűződő érdek” volt.²³ Az elkövetési magatartás, vagyis a nemi közösülésre, illetve nemi vagy természet elleni fajtalanságra csábítás, *Angyal* szerint nem csupán rábírást jelentett, hanem minden olyan aktív magatartás beletartozott, amely a passzív alanyt az említett cselekmények végzésére motiválta.²⁴ A Curia 89. számú döntvénye kimondta, hogy nem valósítja meg a tényállást az, aki nem mással, hanem saját magával végzendő nemi cselekményre csábítja a sértettet.²⁵

Ugyan külön nem nevesítve, de tartalmazta a Csemegi-kódex a nőrablás tényállását is, mégpedig „a személyes szabadság megsértése magánszemélyek által” cím alatt szabályozott cselekmények között. Utóbbi tényállás szerint, aki fajtalanságra, vagy házasságkötésre irányzott célból valamely nőszemélyt annak akarata ellenére, erőszakkal, fenyegetéssel vagy ravaszsággal hatalmába kerített, elvitt vagy letartóztatott, öt évig terjedő fegyházzal volt büntetendő (a sértett fél indítványára amennyiben súlyos testi sértés nem valósult meg).

Az 1908-ban megjelent első büntető novella²⁶ a szemérem elleni bűncselekmények közül a csábítás büntetének meghatározásán változtatott: a továbbiakban kerítésnek nevezendő bűncselekmény törvényi tényállását jelentősen – mai meghatározását megalapozva – kibővítette, a lehetséges elkövetők körét kiszélesítette, és a felelősségre vonást szigorította. Kerítést az követett el, aki valamely, a 20. életévét be nem töltött „tisztességes nőt házasságon kívüli nemi közösülés vagy fajtalanság céljára önérdékből más részére szándékosan” megszerzett vagy erre törekedett (43. §). Ekkor a kerítés vétségi alakzata valósult meg. Amennyiben az elkövető valamely tisztességes nőt annak életkorától függetlenül szándékosan rábírt, hogy az előbbieken említett célból bordélyházban, vagy más, ahhoz hasonló intézményben folytasson tevékenységet, ha a sértett nem töltötte be a 20. életévét, az elkövető kerítés büntettét, 20. életévét betöltött passzív alany esetében kerítés vétségét valósította meg. Ha a tettes „valamely nőt bordélyházban vagy hasonló üzletben akarata ellenére bármely okból” visszatartott, a kerítés büntette valósult meg (44. §). A novella négy minősített esetet szabályozott, amelyek közül az erőszakos nemi deliktumok szempontjából azon eset fontos, amelynek értelmében a sértett korára és erkölcsiségére tekintet nélkül kerítés büntettéért kellett felelősségre vonni azt, aki a kerítést erőszakkal, fenyegetéssel vagy csalárdsággal valósította meg. A büntetés a

²³ ANGYAL, A magyar büntetőjog kézikönyve 123.

²⁴ ANGYAL, A magyar büntetőjog kézikönyve 146.

²⁵ ANGYAL, A magyar büntetőjog kézikönyve 148.

²⁶ 1908. évi XXXVI. tc.

cselekmény minősítésétől függően fogházban, börtönben vagy fegyházban letöltendő, változó időtartamú szabadságvesztés volt.

Tehát a magyar büntető törvénykönyv egészen 1908-ig egyáltalán nem büntette a valós életben virágzó megélhetési bűnözést, a leánykereskedelmet. Egyedül egy 1869. évi miniszteri rendelet nyilvánította kihágásnak a fiatal nők külföldi bordélyba csábítását.²⁷ (Talán ez is közrejátszott abban, hogy a külföldi nyilvánosházak lakói között sok ún. hungara volt).²⁸ A kerítés büntetésének elmulasztását azzal indokolták, hogy magát a cselekményt nehéz bizonyítani, továbbá az áldozat is csak károsodik az ügy által. A kéjnök még az 1908-as módosítást követően is ki volt zárva a büntetőjogi védelemből, hiszen a kor felfogása szerint a kerítéssel előidézett erkölcsi bukás csak a tisztességes nőket sérthette, hiszen a kéjnök esetében hiányzott a védeni kívánt érték.

Márkus Dezső, a korszakban ítélkező curiai bíró és jogtudós, a Nő és a társadalom című folyóirat hasábjain üdvözölte 1908 évben a büntető törvények módosításáról szóló törvényjavaslatot, amelynek a nőmozgalom szempontjából is nagy horderejű rendelkezései voltak. A szerző véleménye szerint a szentesítés alatt álló törvényjavaslat a leánykereskedés meggátolása érdekében tartott londoni és párizsi hivatalos konferencia (*Gongrés international pour la repression de la traite des Blanches*) határozatainak megfelelően szabályozta ezt a kérdést. Az első büntető novella 43. §-a csak az ún. tisztességes nőt oltalmazza, a bíróra bízva e fogalomnak esetről-esetre történő meghatározását. A curiai bíró álláspontja szerint azok, akik testükkel üzérkedtek természetesen nem vonhatók e fogalom körébe, de nem csak az tisztességes, aki nemi szempontból érintetlen. Kiemelte a szerző azt is, hogy a törvény nemcsak a húsz évnél fiatalabb leányt védte, hanem a húsz éven alul levő asszonyt is abból kiindulva, hogy a házasságkötés egymagában nem adja meg a testben és értelemben fejletlen nőnek azt az érettséget. *Márkus Dezső* megállapította, hogy a törvényhozó a büntetőjogi védelmet tágabb körre terjesztette ki, mint a hasonló tárgyú 1903. április 3-i francia törvény azzal, hogy a megszerzés szót a törvényhozó tudatosan használta. Ezzel a magyar törvény nem tartotta szükségesnek a büntethetőséghez sem a megtévesztést, sem az erőszakolást, még a nővel való közvetlen érintkezést sem kívánta meg. Üdvözölte, hogy a törvény 46. § 3. bekezdése végre büntetni rendelte a külfölddel való leánykereskedést.²⁹

5. A prostitúciós tevékenység szabályozása 1880 és 1918 között, a kéjnök tevékenységének büntetőjogi megítélése

A bujálkodás törvényi szabályozása a 19. századi törvényi jogunkból hiányzott, a Csemegi-kódex nem rendelte büntetni a prostitúciós tevékenységet. Tőlünk nyugatra az osztrák 1867. évi büntető törvénykönyv a helyi rendőrségre bízta büntetésüket, kivéve akkor, ha a kéjnök, aki a nyilvánosság számára feltűnő botrányt okozott, ifjakat csábított, vagy buja kórban tudva fajtalan üzletét folytatta. Ebben az esetben egytől három hónapig terjedő szigorú fogsággal fenyejtette.³⁰

²⁷ FINKEY, A magyar büntetőjog tankönyve 646.

²⁸ MEZEY, Magyar jogtörténet 287–288.

²⁹ MÁRKUS, A nővédelme 134–135.

³⁰ PAULER, Büntetőjogtan 126–127.

Az első prostitúciót érintő törvényünk a bujakor kezeléséről rendelkező közegészségügyi törvény volt 1876-ból,³¹ továbbá a kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyv kéjनोंkre vonatkozó passzusa.³² Az 1879. évi XL. tc., a kihágási Btk. 81. §-a úgy rendelkezett, hogy a „Kéjनोंk, a kik a reájuk vonatkozó hatósági szabályokat meg nem tartják: egy hónapig terjedhető elzárással büntetendők.” A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. tc. 91. §-a pedig kimondta, hogy „A kéjनोंgségi ügy, amennyiben a közegészségre vonatkozik, rendeleti úton szabályoztatik.” Ennek ellenére egészen 1926-ig nem született ilyen, a prostitúció rendését országosan szabályozó dokumentum.³³

A szabályozás hiánya miatt a törvényhatóságok kénytelenek voltak saját területükön szabályrendeleteket alkotni. A helyi szabályrendeletek többnyire kiutasítással, közmunkára ítéssel vagy testi fenyítéssel sújtották a tevékenységet végzőket.³⁴ *Schreiber Emil* 1917-es monográfiájában arról számolt be, hogy „Egy városi és tízennyolc megyei törvényhatóság kivételével minden törvényhatóságnak van ilyen szabályrendelet”.³⁵

A közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi XXI. tc. bevezetett egy, a prostitúcióval összefüggő új bűncselekményt, a kitarotottságot. A jogszabály 4. § 2. pontja szerint vétségként volt büntetendő, aki kéjनोंvvel vagy tiltott kéjनोंgséből élő nővel tartatta el magát.³⁶ A belügyminiszter a 120.835/1913. B. M. sz. rendeletrel felhívta a törvényhatóságokat a kor követelményeinek megfelelő szabályok alkotására. A prostitúciós tevékenység országos szintű egységes szabályozásáról végül az 60.100/1926. B. M. sz. rendelet gondoskodott, amelynek nagy jelentőségű rendelkezése volt, hogy 1928. évi május 1-jével megszüntette a bordélyházak működését, és ezt követően már csak a magán- és nyilvános találkahelyek, illetőleg kéjनोंtelepek engedélyezésére volt lehetőség.³⁷ A korszakban megjelent szabályozás nem hozott érdemi eredményeket. Ennek legfőbb oka az volt, hogy amíg a nő gazdasági önállósága nem volt biztosított, a szabályok csak tüneti kezelést jelenthettek.³⁸

6. A kéjनोंgség kezdeti szabályozása Pesten és Budán

Városaink közül először Pesten és Budán alakult ki a prostitúció hagyományos értelemben vett intézménye. Az üzletszerű kéjनोंgs tolerálásának a szifilisz 16. századi járványszerű megjelenése vetett véget, amelynek következménye volt *Mária Terézia* intézkedése, aki 1765 után bezáratta az összes bordély Ausztriában,³⁹ és ezzel együtt a hivatásos kéjनोंket egyszerűen magyar területre „hajóztatta”. A *Wasserschub* évente kétszer 150-300 főnyi rakománnyal érkezett 1752 és 1769 között. Még *II. József*, de uralkodása kezdetén *I. Ferenc* is rendészeti kérdésként kezelte a prostitúciót.⁴⁰

³¹ A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. tc. 89. §

³² Az 1879. évi XL. tc. 81. §-a szerint a kéjनोंk, akik a reájuk vonatkozó szabályokat nem tartják be, egy hónapig terjedő elzárással büntetendők.

³³ 160.100/1926. B.M. számú rendelet. In: BÍRÓ, A prostitúció 3. In: GILÁNYI, A nők elleni erőszak 128–130.

³⁴ PAULER, Büntetőjogtan 125.

³⁵ SCHEIBEL, A prostitúció 67.

³⁶ GILÁNYI, A nők elleni erőszak 136.

³⁷ A m. kir. belügyminiszter 1927. évi 160.100/1926. számú körrendelete, a prostitúció szabályozásáról. In: KÁNTÁS, Kérdőjelek a prostitúció körül 357., GILÁNYI, A nők elleni erőszak 130–132.

³⁸ ZIMMERMANN, A magyar nőmozgalom 32.

³⁹ BÍRÓ, A prostitúció 46–47.

⁴⁰ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 17–21.

Fontos megjegyezni, hogy az osztrák uralkodók a kéjnőkhöz hasonlóan büntették az erkölcstelen férfiakat is.⁴¹ 1816-ban a helytartótanács elrendelte, hogy Pesten a prostituáltakat kötelezzék munkavállalásra, visszaesés esetén pedig az idegeneket toloncolják ki, a helybelieket közmunkával büntessék. Az 1848-ban a kereskedelmi minisztérium elrendelte egészségügyi ellenőrzésüket.⁴²

A pest-budai prostitúció az 1848/49-es forradalom és szabadságharc vérbe fojtását követően fellendült, az önkényuralom 12 éve alatt virágkorát érte a korrupció és kiépült a nemzetközi szintű leánykereskedelem.⁴³ A prostituáltként megbélyegzett lányok és asszonyok jelentős része szegény volt és megélhetési problémával küzdött, amelyhez még hozzájárultak a lakásszerzés nehézségei is. A legtöbb prostituált az állástalan cselédek, munkanélküli munkáslányok és pincéernők közül került ki. A korabeli statisztikák is mutatták, hogy a szegénység sokkal inkább morális kérdésként merült fel, ha a nőkről volt szó, mint a nincstelen férfiak esetében. A fogházba zárt koldusok és csavargók csupán 20 %-a volt nő, míg a prostitúció miatt bezárt nőket is számításba véve ez az arány már 30-40 % körüli. Végzetessé akkor váltak a női és férfi szegénység közötti megítélés következményei, amikor felismervén, hogy a munkanélküliség nem minden esetben lustaság vagy bűnözői hajlam következménye, a szegényeknek támogatásokat nyújtottak, amelyből a nők kívül rekedtek, őket ugyanúgy erkölcsileg bukottak tekintették, mint korábban.⁴⁴

A 19. század második felében Budapesten is köztudott volt, hogy az egyre elterjedtebb bujakor közönség útján terjedt és annak legfőbb forrásai a kéjhölgyek voltak. Az egyre sürgetőbb szabályozás eredménye volt, hogy Pest város tanácsa 1867. október 30-án elfogadta a Bordélyházak és kéjhölgyek iránti szabályrendeletet (33.474/1867).⁴⁵ Ezt sorra követték a helyi rendeletek. A kor szelleme szerint a bordélyrendszer keretei közé kívánták szorítani a prostitúciót, azonban az ún. titkos prostitúciót meggátolni nem tudták.

Az átfogó szabályozás szerint a prostitúció egyetlen engedélyezett színtere a bordély lett, amelynek fenntartására türelmi bárcát kizárólag 30 év feletti nő kaphatott. Egy bordélyban legfeljebb 15 nő dolgozhatott, de a magánprostitúciós tevékenység kizárása érdekében a rendelet az alkalmazott kéjnők minimális számát (5 fő) is meghatározta, továbbá azt is előírta, hogy a házban az engedélyezett létszámon felül csak olyan cselédek dolgozhattak „*kikeről koruk és külsejüknél fogva feltehető, hogy testiükkel keresetet nem űznek*”. A bordélyok számának növekedését azzal igyekeztek gátolni, hogy a kávéházakban és mulatókban tiltott volt az alkohol tartalmú italok árusítása, sőt a hangos zene és multság is. Ugyan az 1867. évi rendelet szerint szigorú büntetés várt a 17. életévét be nem töltött leány alkalmazójára, 1909. évi módosítása már ezen szabály alól is kibúvót szolgáltatott azzal, hogy a fejlett és erkölcsileg már nem menthető leányok esetében kivételt tett. A prostituált minden negyedik napban köteles volt orvosi vizsgálatra jelentkezni, és csak az egészségügyi feltételeknek való megfelelés esetében kapott türelmi bárcát.

Az 1867. évi rendelet alapján összesen 40 nyilvánosház nyert működési engedélyt Budapesten, mégis nem egészen egy évtized múltán csak a VI., VII. és VIII. kerületben már jóval több volt a számuk ennél, és talán Európában nem volt egyetlen város sem, ahol a sokszor 12 év

⁴¹ SCHREIBEL, A prostitúció 39.

⁴² DOROS, A prostitúció ellenőrzésének reformjáról 66.

⁴³ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 28–37.

⁴⁴ SCHREIBEL, A prostitúció 106.

⁴⁵ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 37.

alatti prostituáltak száma nagyobb lett volna. A rendelet hibája volt, hogy a magánkéjnőkkel és az egészségügyi szempontból legnagyobb kockázatot jelentő ún. titkos prostitúcióval nem foglalkozott és nem tudott mit kezdeni az alkalmi prostitúcióval sem. Ennek is köszönhető, hogy 1877-re, tehát három év alatt 100 % mértékben nőtt a szifilisz megbetegedések nyilvántartott száma, amely nyilvánvalóan az orvosi ellenőrzéssel nem érintett titkos prostitúció eredménye volt.⁴⁶

1884-ben a prostitúcióra vonatkozó új rendelet jelent meg Szabályrendelet a bordélyügyről (837/1884) címen, amely már szabályozta a magánkéjnők működését, engedélyezve e tevékenységet. A századfordulón megjelent az egészségi lap és a magánlakásban lévő találkahely intézménye, megjelentek az ún. diszkrét kéjnők és megmaradtak a hivatásosak és bordélyok lakói is. A súlypont a szabályozásban a rendőri ellenőrzés helyett áthelyeződött a betegek szűrésére, kezelésére és a megelőzésre.⁴⁷

7. A hiányos szabályozás társadalmi hatása a dualizmus korában

A leánykereskedelem tényállásának törvényi hiánya számos sajnálatos következménnyel járt. Bár a magyarországi leányexport, mint üzlet már a török hódoltság idején nagyszabású volt és ugyanakkor Ausztria sem maradt el semmiben az ún. pogány mögött, Pest 1815 után lett a leánykereskedelem központja. A hungara kifejezés a történelmi Magyarországról érkezőt jelentette. A magyarországi leányexportnak a cári Oroszország is fontos helyszíne volt. A kibontakozott lánckereskedelem útján Temesvár és Brassó jelentették a hazai végállomást, ahonnan Szerbiába, illetve Romániába vezetett az út, később még távolabb.⁴⁸ A magyar kéjhölgyek keresettek voltak világszerte. Így a Szeziacsatorna 1870-ben történt megnyitási ünnepségére nagyobb kontingens ún. fehér rabszolga (hungara), főleg magyarországi leány került önként (vagy kevésbé önként) Egyiptom bordélyaiba, háremeibe (ún. hungara-botrány).⁴⁹ De a Közel- és Távolszele, sőt Dél-Amerikában is nagy keletje volt a magyar nőknek. A belügyminisztérium számos alkalommal küldött figyelmeztető leiratot a törvényhatóságokhoz a kerítők működésének meggátolására. Pestet az 1870-es évekre teljesen behálózta a leánykereskedők, felhajtók és kerítők serege. A rendőrségi archívumok hajmeresztő eseteket őriztek meg. A felhajtók előszeretettel álltak lesben a szülészeti klinikák előtt, hogy az elbocsátott leányanyák kiszolgáltatott helyzetét kihasználják. Hiszen őket 3-4 nappal a szülés után, legyengült állapotban az utcára tették. Ilyen helyzetben kezdeti tiltakozások ellenére legtöbbször elfogadták a külföldön felajánlott jól jövedelmező állást. Sőt, egyes források szerint, a szállítók sorában a rendőrség állt az első helyen.⁵⁰

Még századunk elején is rendre utasította el a bíróság a ravasz csellel tőrbe csalt, megbecstelenített nők keresetét, a bukott nőnek hinni nem lehet szentenciával. A *B. Berta* családnevét még a források sem említették, ugyanis egy tekintélyes egyházfejedelem unokahúga volt. A szép és művelt *Bertát* mint egyetlen gyermeküket, a birtokigazgató édesapa, a főpap testvére és édesanyja gondosan nevelték, éppen történetünk idején tért haza egy neves drezdai leánynevelő

⁴⁶ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 52–54.

⁴⁷ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 65.

⁴⁸ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 69–73.

⁴⁹ FORRAI, Részletek 83.

⁵⁰ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 77–81.

intézetből. Kiváló tanulmányi eredményeit jutalmazva, az 1870-es évek elején a család az egyik telet Pesten töltötte, hadd farsangolja ki magát eladósorba jutott gyermekük, akinek ez lett a veszte. A bájos teremtésre egy Pesten tartózkodó angol mérnök szemet vetett, azonban nem tudván a közelébe férkőzni, felkereste a város egy leghírhedtebb kerítőnőjét, *H. Jucit*. Az angol úr a kerítőnő szolgáltatásaiért 10.000 osztrák forintot fizetett és egyetlen kikötése az volt, hogy az akkori szokással ellentétben ne altassák el a kiszemelt lányt. Tíz nap sem telt el, és a mit sem sejtő hajadon már *H. Juci* lakásában tárgyalt, ördögi cseltől elcsábítottan. Hiába próbált volna menekülni a bezárt házból, ott senki sem tartózkodott. Mikor felismerte helyzetét, elájult és magához térvén nem voltak kétségei a történetek felől. Egy uszályról a Dunába ugrott, de egy rendőr kimentette. *H. Jucinak* természetesen semmi baja nem lett, hiszen ő tisztességesen fizette a rá kirótt sápot Thaisz főkapitány hitvesének és a rendőrbiztosnak, és különben is, ki tanúsítja, hogy a panaszos erőszak áldozata lett, és nem nyereségvágyból tette, amit tett, amire a kerítőnőnek tanúi voltak. *Bertát* tehát egy leánykereskedő kezére adták, aki rögtön értékesítette egy bordélyban. Amikor a szülők végre értesültek róla, mi történt gyermekükkel, már késő volt, és tekintettel az egyházfő presztízsére, egy minisztériumi főtisztviselő tanácsára, halottként siratták el a lányukat. A hivatalnok tanácsát szavatolta a korabeli joggyakorlat.⁵¹

8. A leány és nőkereskedelem és a prostitúció kapcsolata

A 19–20. század fordulóján a prostitúció szoros kapcsolatban állt az emberkereskedelemmel, ugyanis szinte kizárólag prostitúciós célra irányuló nő és gyermekkereskedelemről lehetett beszélni a korszakban.⁵² Ahogy azt a fentebb kifejtettek alapján láttuk, e korszakban Magyarországon a prostitúció szabályozása vonatkozásában a reglementációs szemlélet érvényesült, amely a tevékenység végzését nem tiltotta, hanem igyekezett azt meghatározott keretek közé szorítani a közérkölc és a közegészség védelme érdekében. A szabályozás előírta az ún. kéjnlők regisztrációját és rendszeres erkölcsrendészeti, valamint orvosi felügyeletét.⁵³ Nem volt a jelenségre vonatkozó önálló, átfogó jellegű törvény, de a rendeleti szintű szabályozás is részleges volt.⁵⁴

A kerítésnek az 1880-ban hatályba lépett Csemegi-kódexben meghatározott, szűkre szabott büntetőjogi szankcionálása nem tette lehetővé a leánykereskedelem elleni hatékony fellépést. Az első nemzetközi szerződés a témában 1904-ben kötött, ez volt az ún. fehérkereskedés elleni megállapodás, amely a leánykereskedés ellenőrzését és megakadályozását célzó rendészeti intézkedéseket tartalmazott. Az egyezmény előírta, hogy a megtevesztéssel vagy erőszakkal megvalósított cselekmény elkövetői „*kinyomoztassanak*”, hogy minden tagállamban legyen olyan hatósági szerv, mely e kérdéssel foglalkozik. A megállapodást Magyarországon csak 1912-ben hirdették ki.⁵⁵

Párizsban, 1910. május 10-én tizennégy tagállam vállalt kötelezettséget a leánykereskedelem bűncselekményként való büntetésére. A magyar országgyűlés a párizsi egyezmény rendelkezéseit az

⁵¹ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 116–118.

⁵² FEHÉR, Az emberkereskedelem 115.

⁵³ SCHREIBEL, A prostitúció 57.

⁵⁴ SCHREIBEL, A prostitúció 67.

⁵⁵ International Agreement for the suppression of the „White Slave Traffic” (Paris, 18 May 1904). In: GILÁNYI, A nők elleni erőszak 126–154.

1912. évi LXII. törvénycikkben emelte a törvény rangjára és az ún. fehér rabszolgaság ellen társadalmi téren is felvette a harcot. Ekkor alakult meg a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen is, melynek elnöke *Probászka Ottokár* püspök és *Tisza István* miniszterelnök lett. Radikális változás e téren azonban csak az első világháborút követően történt.⁵⁶

Az 1910. évi Párizsi Egyezmény már büntetőjogi jellegű rendelkezéseket tartalmazott. Az 1. cikke úgy rendelkezett, hogy „*Büntetni kell azt, a ki oly célból, hogy mások szenvedélyeit kielégítse, kiskorú asszonyt vagy leányt, bárba beleegyezésével is, kéjelgés céljára megkerít, magával visz vagy házi köréből eltávolít, még ha a bűncselekmény tényálladékának egyes elemei különböző országok területén valósultak is meg*”. Nagykorú nők esetében a büntetendő cselekmények köre szűkebb volt, csak abban az esetben kívánták kriminalizálni e magatartásokat, ha azokat az elkövető erőszakkal, fenyegetéssel, hatalommal való visszaéléssel vagy egyéb kényszer alkalmazásával tette (2. cikk). Kiskorúnak az Egyezmény alapján a huszadik életévét be nem töltött személyt kellett tekinteni. A nők bordélyház részére való értékesítését nem rendelte büntetni, és szintén nem rendelkezett arról, ha prostituáltat a bordélyházban akarata ellenére visszatartották.

1912. évi XLIX. törvénycikkhez fűzött indokolás szerint a megállapodásban és az egyezményben foglaltaknak a hazai jogszabályok teljes mértékben megfeleltek. Valójában azonban az I. büntető novellát követő rendelkezések nem teljesítették valamennyi követelményt, mivel a 20. életévüket be nem töltött személyek megszerzése alapesetben csak akkor volt büntethető, ha a nő tisztességesnek minősült, és a cselekményt önérdékből valósították meg.

1925-ben hirdették ki hazánkban a Genfben 1921-ben elfogadott, a nő- és gyermekkereskedelem tilalmáról szóló egyezményt.⁵⁷ A részes tagállamok immár – az 1910. évi Párizsi Egyezmény 1. cikkében meghatározott magatartások tekintetében – a mindkét nemhez tartozó gyermeknek biztosítani kívánták a védelmet. A kiskorúság életkori határát ugyanakkor felemelte a 21. életévre. Az egyezményt kihirdető 1925. évi XIX. törvénycikk módosította az I. büntető novella kerítésre vonatkozó rendelkezéseit a nemzetközi követelménynek való megfelelés érdekében. Ennek értelmében a büntetőjogi védelmet kiterjesztették a férfiakra is.⁵⁸

Témánk szempontjából a következő jelentős állomás 1935-ben következett, amikor kihirdetésre került Magyarországon a nagykorú nők sérelmére elkövetett emberkereskedelemmel szembeni fellépésről szóló 1933-as genfi egyezmény.⁵⁹ Az egyezmény, amely kifejezetten a felnőtt nőkre vonatkozott, a nők prostitúció céljából történő külföldre szállítását kívánta akadályozni, és büntetni rendelte a sértett beleegyezésével történő nemzetközi nőkereskedelmet is.⁶⁰

9. A nőegyletek tevékenységének hatásai

A 19–20. század fordulójára nemcsak Magyarországon, de nemzetközi szintén is egyre több nőegylet alakult. 1888-ban Londonban alakult meg az *International Council of Women*

⁵⁶ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 89.

⁵⁷ International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children (Geneva, 30 September 1921) kihirdette az 1925. évi XIX. tc.

⁵⁸ 1925. évi XIX. tc. 2. §

⁵⁹ International Convention for the Suppression of the Traffic in Women of Full Age (Geneva, 11 October 1933), kihirdette az 1935. évi XX. tc.

⁶⁰ FEHÉR, Prostitúció és emberkereskedelem 123.

(ICW)(Nemzetközi Nőtanács), 1906-ban az *International Woman Suffrage Alliance* (IWSA) (Nők Nemzetközi Választójogi Szövetsége). Ez az időszak tekinthető a magyarországi nőmozgalmak működésének legintenzívebb és legeredményesebb időszakának.⁶¹ 1907-ben alapították a *Nő és a Társadalom* című folyóiratot, amelynek működtetésében alapvető szerepe volt a korabeli feminista nőmozgalom egyik kiemelkedő alakjának, *Bédy-Schwimmer Rózsának*. A folyóiratot egészen 1913-ig két egyesület, a Feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesülete működtette.⁶²

1. kép: *Bédy-Schwimmer Róza* (1877 – 1949)⁶³

Bédy-Schwimmer Róza a *Nő és a Társadalom* című folyóiratban már 1907-ben hangsúlyozta, hogy a leánykereskedelem, az ún. hungara-export a prostitúció állami szabályozása, a kerítésről szóló törvény hiányainak, valamint annak is köszönhető, hogy a magyar szabályosan felajánlja, reklámozza a szép asszonyait a külföldi látogatók részére. „*Amíg pedig szabályozott asszonytest-árulás lesz, addig keresik az árút és amíg árút keresnek, addig lesz?*”⁶⁴

1909-ben újabb rendelet látott napvilágot a Fővárosban, melynek fő célja a „*titkos prostituáltak*” elleni védekezés és a kéjnők kizsákmányolás elleni védelme volt. Ezek az intézkedések mind a nőegyesületek tevékenységének voltak köszönhetőek. A nőmozgalmak legfőbb eredménye az volt, hogy hivatalosan is lehetővé tették a nőket védő közösségek és a rendőrség

⁶¹ KÉRI, *Hölgyek napernyővel* 78–90.

⁶² Rosa Schwimmer Collection. New York Public Library Mss Col 6398. Életéről lásd ZIMMERMANN, *A magyar nőmozgalom*; idézi KERESZTY, *A női szerepek tematizálása* 187–197.

⁶³ <https://nokert.hu/tue-20140624-1902/646/504/bedy-schwimmer-rozsa-1877-1948-ujsgiro-feminista>

⁶⁴ BÉDY-SCHWIMMER, *A magyar asszony híre* 40–41.

együttműködését. 1912-ben asszonyok pár fős csoportja kezdte meg munkáját a budapesti főkapitányság erkölcsrendészeti osztályán annak érdekében, hogy a regisztrációra jelentkezőket lebeszéljék a szándékukról. Még munkát és szállást is próbáltak szerezni nekik.

A századfordulón a nőmozgalmi aktivistákat nagymértékben foglalkoztatta a nagyvárosi prostitúció. Képviselői nem kívánták összetéveszteni a kéjelgés fölötti ellenőrzés megszüntetésének követelését a korlátlan szexuális piac létrejöttének elősegítésével, csak a prostituáltakkal, illetve az akként megbélyegzett személyekkel szembeni rendőri túlkapások ellen kívántak fellépni.⁶⁵ A *Magyar Nőegyesületek Szövetsége* 1912-ben azt javasolta, hogy a regisztráció alsó korhatárát egységesen 18 évben határozzák meg. A szakirodalomban némelyek a 20. életévhez kötötték volna, de az életkor emelésére nem került sor.⁶⁶

Hiába írtuk alá 1910-ben Párizsban a nemzetközi leánykereskedelem üldözéséről szóló egyezményt, 1914 nyaratól a prostitúció ostromozása lekerült a lapok hasábjairól, egyrészt, mert a határ őrizetét jobban megszigorították, másrészt mert a legális és illegális prostitúció az ún. megtúrt kategóriába került, ugyanis a hatalmasra duzzadt katonai létszám ezen intézmények fenntartását indokoltá tette.⁶⁷ Ezen kívül a háborúban a prostitúció hatósági ellenőrzése is lehetetlenné vált. Schreiber Emil 1917-ben megjelent könyvében 105 törvényhatósági joggal felruházott, illetve rendezett tanáccsal bíró magyarországi város kéjelgésügyi statisztikájából adott ízelítőt. Budapest, mint világváros külön kategória volt. Ebben a több mint száz városban 1915-ben hivatalosan összesen 3.491 orvos-rendőri felügyelet alatt álló nőt tartottak nyilván. Közülük 2.296 fő dolgozott a felsorolt városokban működő 261 bordélyházban, 294 fő magánkéjnéként tevékenykedett és 901-nek volt ún. tisztos munka vagy cselédkönyves foglalkozása, amely mellett folytatták az üzletszerű kéjelgést. Ezeken kívül kis és nagyközségekben további 228 bordélyházban 1.359 kéjnő állt a vendégek rendelkezésére, míg magánkéjnéként 258-an álltak nyilvántartás alatt.

Kaposvárt látta a lehetőségek városának egy szigetvári bordély tulajdonosa, mert itt akarta folytatni üzletét. *Hegedűs Lina* éveken át Szigetváron működtetett bordélyházat, de 1916-ban elhatározta, hogy Somogy székhelyvárosában próbál szerencsét, mert Pécs közelsége és az ott tapasztalt új üzletpolitika és új helyszín kialakítására serkentették. Kaposvár pénztárába üzlete nyitása előtt négyszáz forint óvadékot tett be az új bordélyos. Az engedélyt *Hegedűs Lina* hamar megkapta, mivel „fontos közegészségügyi érdeket képez, mert Kaposváron csak két kisebbszzerű bordélyház van - e két üzlet elégtelen”. Kisebb, hatóságilag elrendelt átalakítások után a Vár utca 17. szám alatt jött létre *Hegedűs Lina* saját bordélyháza, mellyel a „kényesebb ízléseknek” akart megfelelni. *Weisz József* és társai tiltakoztak az „erkölcstelenség mizériái” miatt, de miután a polgármester kiderítette, hogy az aláírásban szereplő társai mindössze két személyt takarnak, érdemben már nem is foglalkozott velük, mert az igazi közérdeknek a „titkos prostitúció minél kisebb térre” szorítását tartotta. A polgármester a jelek szerint nem igazán ismerte a prostitúció szerkezetét, ha egy elitnek szánt bordélyház megnyitásától remélte a titkos prostitúció visszaszorulását. Nyilvánvaló, hogy az építést engedélyező városi szakhatóság is tudta, hogy mi az ingatlan rendeltetése, mert a szomszédok

⁶⁵ ZIMMERMANN, Nemiség, tisztesség és szegénység

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nemiseg_tisztesség_es_szegenysege_a_nokkal_es_a_prostitucioval_kapcsolatos_vita_es_politika_becsben_e

⁶⁶ SCHREIBEL, A prostitúció 72.

⁶⁷ RÉCSEI, A kéjelgésügy (...) a dualizmus második felében 194.

egyikének kérésére két méter magas, 28,5 m hosszú téglafallal kellett volna a telket bekerítenie a tulajdonosnak, amire azonban nem került sor, mert városi főmérnök, *Bereczke Sándor* által 1917. áprilisi árákon számított 2.307 koronányi beruházás meghaladta a tulajdonos lehetőségeit azért is, mert az alapanyagok egy részét a háborús viszonyok miatt lehetetlen volt beszerezni a fal építéséhez.⁶⁸

10. Következtetések

Friederike Stelzner orvos 1912-ben előadást tartott a berlini Architektenhaus zsúfolásig megtelt nagytermében arról, hogy vannak-e született prostituáltak. A témával korábban csak két tudós foglalkozott behatóbban, a párizsi *Parent-Duchatelet* és *Lombroso*. Első a társadalmi szükségletet tartotta a prostitúció fő okozójának, míg *Lombroso* az ún. született prostituáltak tanát képviselte. Az előadó 12-21 éves prostituáltak vizsgálata alapján azt a következtetést vonta le, hogy a prostituáltak legnagyobb részét az abnormálisak, azaz a gyengeelműek és psychopatologikusuk szolgáltatták. Ennek ellenére azt állapította meg, hogy *Lombroso* született prostituáltja nem létezett, illetve nincs ilyen értelemben vett határozott anthropologiai típus, hanem a nyomorúságos viszonyok közt élő leányok ezrei endogén vagy exogén tényező következtében a normálisoknál, védetteknel, jó családban élőknel könnyebben esnek a zsákmányt leső szervezett prostitúció áldozatául. A törvényhozás feladata védő korlátokat állítani; az orvos feladata gyógyítani.⁶⁹

Annak ellenére, vagy éppen annak köszönhetően, hogy a 19. század elején a prostitúció szabályozása terén a tiltásé volt a főszerep, a század végére teljes iparág épült a bujálkodásra. Az 1860-as évektől indult nagyarányú városiasodás társadalmi következményei elengedhetetlenné tették a szabályozást. Ezek a következmények vezettek az 1867. évi fővárosi szabályrendelet kiadásához, amely részben legalizálta és így ellenőrzése alá vonta a jelenséget. A reglementációs rendszer azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az ellenőrzés nehézségei miatt a prostitúció titkos formái ugyanúgy működtek, a tevékenység annak mindkét oldalán továbbra is megélhetési bűnözésként volt jelen. Nyilván kerítőként sokkal jövedelmezőbb volt, mint kéjnéként, nem beszélve arról, hogy a bordélyházak látogatóinak társadalmi megítélése korántsem volt olyan negatív, mint maguké a prostituáltaké.

A kéjelgessel foglalkozó botránykrónikák, újságcikkek, tanulmányok, rendőrségi és szabályrendeletek hozzájárultak a női nemiséggel, a női tisztességgel kapcsolatos új szemléletmód elterjedéséhez. Azokról a női viselkedésformákról volt szó, különösen a kéjelgés ún. titkos megnyilvánulási formáiban, amelyek ellentétben álltak a korabeli elképzelésekkel arról, hogy miként kell a női nem tisztességes és erkölcsös képviselőjének a nyilvánosság előtt viselkednie. Ezzel éles ellentétben, a nőmozgalmi oldalt leszámítva egyetlen szemlélő sem foglalkozott azokkal a férfiúi magatartásformákkal, amelyek nélkül az üzletszerű prostitúció elképzelhetetlen lett volna. A legjobb esetben mellékesen megemlítették, hogy egyfajta természetes, éppen ezért semmiféle további magyarázatot nem igénylő szükséglettről volt szó.

⁶⁸ SML Kaposvár polgármesteri hivatalának iratai 10346/1916. In: RÉCSEI, A kéjelgésügy (...) a dualizmus második felében 195.

⁶⁹ CREEL – LINDSEY, A nők választójoga a gyakorlatban 43–44.

Máig eldöntetlen kérdés, hogy a prostitúció körüli morális-társadalmi törekvések, valamint a kormányzati jogpolitikai célzat mennyiben irányultak ténylegesen a probléma hathatós, gyakorlati megoldására.⁷⁰ Míg Magyarországon az előírásokat áthágó ún. titkos prostituáltakra közbotrányokozás címén kirótt szankciók egy hónapnyi fogházbüntetésig terjedtek, addig Ausztriában 1885 után akár három hónapnyi fogházbüntetésre és bizonyos esetekben akár kényszermunkára is ítélték őket. Az enyhe büntetési tételeken túl nem feledhető az sem, hogy a hatóságok a társadalom szükségleteire és a bordély tulajdonosoktól származó jelentős adóbevételekre hivatkozva gyakorta a szabálykövetés kikényszerítésétől is eltekintettek. Úgy tűnik, hogy a hatalom egészen eddig nem törekedett a prostitúció visszaszorítására, és ez a vizsgált korszak végéig így is maradt.

A Tanácsköztársaság hadat üzent a prostitúciónak, az azt igénybe vevő férfiak orvosi vizsgálatát egy 1927-ben megjelent belügyminiszteri rendelet (160.100/1926) tette lehetővé, amely a bordélyházak működését is megszüntette. Felismerték ugyanis, hogy a bordély-rendszer nem volt képes az üzletszerű kéjelgést más színterektől távol tartani. A második világháború után ismét virágzott a mesterség, és sajnos tetőzött a fiatalok száma. A helyzetet rontotta, hogy a vidéki kapitányságokon nem működött erkölcsrendészeti osztály, a titkos prostituáltak közel 80 %-a szenvedett fertőző betegségekben. 1947 után a titkos prostituáltak ellen, ha tetten érték őket, eljárást indítottak, a visszaesőket pedig szigorúan, szabadságvesztéssel büntették, sőt akik nemi betegségük ellenére végezték a tevékenységet, büntetőeljárás alá kerültek. A férfiak sem úszták meg, ha fertőző betegek voltak, egészségrontás címén kezdeményeztek ellenük eljárást.⁷¹

1950-ben, New York-ban aláírták az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában született nemzetközi egyezményt, amelyhez hazánk is csatlakozott. Az egyezmény 2. cikkelye tiltotta a bordélyházak fenntartását. Valóban nem találunk érvet a bordélyok fenntartása mellett, ugyanakkor rendkívül nehezen vonható szabályok közé az elszórta működő üzletszerű kéjelgés. A mai viszonyok közepette a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény XIX. fejezete, az ún. maffia törvény, vagyis a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól szóló 1999. évi LXXV. törvény tartalmazza. A prostitúciós tevékenység szabályozása a szabálysértésekről szóló 2012. évi II. törvény tiltott prostitúcióra vonatkozó rendelkezése, önkormányzati rendeletek és a prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolással kapcsolatban a fertőző betegségek és a járványok megelőzése érdekében szükséges járványügyi intézkedésekről szóló 18/1998. (VI. 3.) NM rendelet és az annak módosításáról szóló 3/2012. (I. 3.) NEFMI rendelet útján történik.

Végszóként álljanak itt *Finkey Ferenc* szavai: A felfogások „*leghelyesebb összeegyeztetése az, ha a kerítés minden súlyosabb és erkölcsileg veszélyesebb esetét szigorúan bünteti az állam, a prostitúciót, a bordélyházakat a lesgzigorúbb hatósági és orvosi felügyelet és ellenőrzés alá helyezi s így gondoskodik, hogy a szomorú, de emberileg érthető társadalmi betegség terén minden visszaélés meggátoltassék vagy szigorúan megtoroltassék s főleg lehetetlenné tétessék, hogy ártatlan serdülő lányokat lelketlen üzérek önző anyagi érdekből a bűn és erkölcsi elsüllyedés posványába csábítsanak s a női test bájaival kereskedjenek.*”⁷²

⁷⁰ ZIMMERMANN, Nemiség, tisztesség és szegénység 3.

⁷¹ MIKLÓSSY, A budapesti prostitúció 67–68.

⁷² FINKEY, A magyar büntetőjog tankönyve 600.

Felhasznált irodalom

- ANGYAL Pál: A magyar büntetőjog kézikönyve 14. A szemérem elleni bűntettek és vétségek. Budapest 1937
- BALOGH Elemér: Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert. = VORMBAUM, Thomas (Hrsg.): Rechtsgeschichte und Rechtsgeschehen. Band 12. Wien 2010
- BÉDY-SCHWIMMER Rózsa: A magyar asszony híre. A nő és a társadalom 1907/3. sz. 40–41.
- BÍRÓ Béla: A prostitúció. A M. Kir. Rendőrség Országos Szaktanfolyamainak Kiadványa. Budapest 1933
- CREEL, George – LINDSEY, Ben: A nők választójoga a gyakorlatban. Vannak-e született prostituáltak? In: A nő és a társadalom. 1912/3. sz. 43–44.
- CSÁSZÁR Kinga: A kéjelgésügy szabályozása a dualizmus-kori Magyarországon különös tekintettel Somogyra. Jura 2012/1. sz. 15–28.
- DOROS Gábor: A prostitúció ellenőrzésének reformjáról. In: Az országos közegészségi egyesület antivenerális bizottságának ünnepi kötete (1925-1935). Budapest 1935
- FEHÉR Lenke: Az emberkereskedelem fogalmi megközelítésének néhány kérdése. In: LIGETI Katalin (szerk.): Wiener A. Imre ünnepi kötet. Budapest 2005
- FEHÉR Lenke: Prostitúció és emberkereskedelem. In: NAGY Ildikó – PONGRÁCZ Tiborné (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2009. Budapest 2009, 211–229.
- FINKEY Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest 1902
- FORRAI Judit: Részletek a magyar leánykereskedelem és prostitúció történetéből. Egészségnevelés 1991/2. sz. 83–84.
- GILÁNYI Eszter: A nők elleni erőszak és magyar büntetőjogi szabályozása a nemzetközi elvárások tükrében. PhD Értekezés 2017
- HAJDU Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Budapest 1971
- KÁNTÁS Péter: Kérdőjelek a prostitúció körül. Magyar jog 1994/6. sz. 357–363.
- KERESZTY Orsolya: A női szerepek tematizálása A Nő és a Társadalom című folyóiratban (1907–1913). Új Pedagógiai Szemle 2012/9-10. sz. 187–197.
- KÉRI Katalin: Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914. Pécs 2008
- LÖW Tóbiás (szerk.): A magyar büntetőtörvénykönyv. A bűntettekről és vétségekről (1878: 5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye. I. kötet. Budapest 1880
- MÁRKUS Dezső: A nővédelme a büntető novellában. A nő és a társadalom 1908/8. sz. 134–135.
- MEZEY Barna: Büntetőjog és szexualitás Magyarországon. A nemi bűncselekmények megítélésének változásai (16–19. század). Rubicon 1998/7. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/buntetojog_es_szexualitas_magyarorszagon_a_nemi_buncselekmenyek_megitelesenek_valtozasai/ (letöltve: 2018. 11. 11.)
- MEZEY Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Budapest 1996
- MIKLÓSSY János: A budapesti prostitúció története. Budapest 1989
- OGRIS, Werner: Joseph von Sonnenfels és az osztrák büntetőjog fejlődése. In: HERGER Csabáné – KAJTÁR István (szerk.) Európai jogtörténetiszportrék I. Budapest–Pécs 2007, 143–180.
- PAULER Tivadar: Büntetőjogtan. Pest 1869
- RÉCSEI Balázs: A kéjelgésügy szabályozása Somogy vármegyében a dualizmus első felében. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 30. Kaposvár 1999, 311–342.
- RÉCSEI Balázs: A kéjelgésügy szabályozása Somogy vármegyében a dualizmus második felében. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 32. Kaposvár 2001, 177–210.
- SCHREIBEL Emil: A prostitúció. Rendőrségi szaktanfolyamok Kiadványai. Budapest 1917
- ZIMMERMANN, Susan: A magyar nőmozgalom és a „szexuális kérdés” a XX. század elején. Eszmélet 1999/42. sz. 49–66.
- ZIMMERMANN, Susan: Nemiség, tisztesség és szegénység. A nőkel és a prostitúcióval kapcsolatos vita és politika Bécsben és Budapesten a századfordulón. Rubicon 1998/6. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nemiseg_tisztesség_es_szegenyseg_a_nokkal_es_a_prostitucioval_kapcsolatos_vita_es_politika_becsben_e (letöltve: 2018. 11. 11.)

KORINEK Beáta Zsófia

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.07

Tudományos segédmunkatárs

PTE ÁJK

A családon belüli erőszak múltja és jelene Magyarországon

Domestic Violence in Hungary. Past and Present

Violence and aggression have existed since prehistoric times. According to Konrad Lorenz¹ it is a key to our survival. Yet its long-term existence, overgrowth can have unpredictable consequences for several generations in advance. If the family, this protective, sheltering nest is the scene of the battlefield, it is particularly damaging for both the individuals and the community. Its characters are trying to solve secretly, silently the processes which is taking place at home, and to protect the nest through this. Recognition and intervention would be particularly important when there is something dysfunctional in the smallest unit of society because of its closeness, the most vulnerable, such as children, can suffer long-lasting and life-threatening damages. One of the prerequisites for the harmoniously functioning of a human community is that we pay attention to each other, know our potential, notify pros and cons most preferably in time. Individual and social responsibility must be taught to community members to make everyone feel that they are giving hands to the weaker. Dealing with dysfunctions in a timely manner can free up society from long-term burdens. The present paper aims to present domestic and foreign methods and opportunities in the hope of a more non-violent social vision.

Keywords: *domestic violence, children, family, society, past and present, music therapy, connectionanalysis, voluntary*

1. Bevezető

Erőszak és agresszió a történelem előtti idők óta létezik. Konrad Lorenz szerint túlélésünk záloga.¹ Tartós megléte, túlbujánzása akár több generációra, azonban előre láthatatlan következményekkel járhat. Ha a család, a védő-óvó fészek, a csatatér színtere, az különösen káros az egyénre és a közösségre egyaránt. Szereplői igyekeznek titokban, csendben megoldani, eltakargatni az otthonban zajló folyamatokat. A felismerés és a beavatkozás azonban különösen fontos lenne, hiszen a társadalom legkisebb egységében működik valami diszfunkciósan: zártsága miatt a legkiszolgáltatottabbak, a gyermekek², tartós és egész életükre nagy kiható károkat szenvedhetnek.

¹ LORENZ, Das sogenannte Böse 30–55.

² 2011-ben az Európa Tanács elfogadta „A nők elleni és családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról” szóló Egyezmény. Hazánk ezt még nem ratifikálta, de az Új Büntetőtörvénykönyv mellett a T/11105. számú törvényjavaslat indoklása nevesítetten hivatkozik rá. Az Isztambuli Egyezmény célként tűzi ki, hogy megváltoztassa azokat az attitűdöket, sztereotípiákat, melyek lehetővé teszik a nők elleni erőszak elfogadását. Ennek sikeréhez elengedhetetlen – az oktatás és a képzés mellett – a társadalom legszélesebb rétegeinek elérése, hogy tudatosítani lehessen az erőszak különböző formáinak szélesspektrumú traumatizáló hatását.

Egy közösség harmonikus működésének feltétele, hogy a közösség tagjai figyeljenek egymásra, ismerjék a lehetőségeinket és jelezzék, ha bárki közülük nehézségekkel szembesül. Az egyéni és társadalmi felelősségvállalásra, azaz a probléma észlelésére és az ennek megfelelő cselekvésre tanítani kell a közösség tagjait. A diszfunkciók időben észlelése és kezelése hosszútávú terhektől szabadítja meg a társadalmat. Jelen írás a hazai és külföldi módszereket, lehetőségeket kívánja bemutatni egy erőszakmentesebb társadalmi jövőképben bízva.

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Családjogi és Szociális Jogi Csoportja 2010 óta, minden szemeszterben elindítja a „*Diákok a gyermekekért*”³ elnevezésű önkéntesprogramját. A képzés keretében a joghallgatók heti rendszerességgel járnak önkéntes munkát végezni valamely pécsi, gyermekekkel foglalkozó intézménybe. Pszichológus segítségével szintén hetente szupervíziós foglalkozást is tartunk a hallgatók számára, annak érdekében, hogy a diákok szigorú keretek között, de elmondhassák élményeiket a gyerekekkel. Az általuk megélt események feldolgozását, értelmezését segítik ezek a foglalkozások. A program célja kettős, egyrészt fő feladata a segítségnyújtás a gyerekek felé, másrészt viszont diákjaink érzékenyítése a nehezebb sorsúak irányába, Ők, vagy hasonló sorsú embertársaink előfordulhat, hogy jövőbeli ügyfeleik lesznek majd. A társadalmi felelősségvállalás iránti érzékenyítés küldetése ezeknek az óráknak. Cél, hogy kialakuljon a fiatalokban egyfajta természetes odafordulás és kötelességtudat a másik ember felé. Fontos megértetni a fiatalokkal, hogy felelősei vagyunk a tágabb környezetünkben élők körülményeinek javulásáért. Valamilyen formában mindenki tud segíteni a nálánál elesettebbeken, vagy tudja a problémát jelezni, ha a képességeit és lehetőségeit meghaladó ügyről van szó. Az emberi kapcsolatokhoz hasonlóan az egyes szakterületek között is előfordulnak nehézségek. Ezért fontos az egyes szakterületek közeledése egymáshoz, különösen akkor, amikor emberi sorsok jobbítása a cél. A pécsi jogi karon ezzel az önkéntes szemináriummal végezzük a hídépítést: hidat próbálunk emelni a jogászok és a szociális szférában dolgozók, a hallgatóink és a nevelt vagy fogyatékos otthonban élő gyermekek, fiatalok között, úgy hogy heti rendszerességgel órákat töltenek együtt játékkal, sporttal, vagy csak beszélgetve. Ezt a tevékenységet készíti elő az is, hogy a diákokkal minél több olyan közvetítői/mediációs módszert tanítunk meg, amely a hagyományos bírói út mellett vagy helyett, lehetőséget biztosít a konfliktusok megoldására, akár jóvátétellel, akár bocsánatkéréssel.

A családjog által szabályozott jogviszonyok lényegesen különböznek az egyéb, más területek által lefektetett magánjogi jogviszonyoktól. Hisz a családjog többnyire – leszámítva a közigazgatási jellegű normákat – személyi viszonyokból illetve erkölcsi normákból áll, és az utóbbiak különösen nehezen szabályozhatók. Minden családnak megvan a maga sajátos, egyedi működési módja. A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. tv. IV. könyve (Családjogi Könyv)⁴ hangsúlyosan védi a családok autonómiáját és szabályai csak a legszükségesebb mértékben beavatkoznak. Amíg egy család működése az egyént vagy a közösséget nem érinti negatívan, addig sok minden megvalósulhat, gyakorlatilag észrevétlenül. Láthatatlan marad a hatóságok, segítőszervezetek számára az a család, amely egyébként diszfunkciósan működik. Mindnyájan családban élünk vagy éltünk, és ez az érintettség egy nagyon fontos pszichológiai védekező, hárító

³ KORINEK, A családból fakadó erő 47–49.

⁴ KÖRÖS, Az új Ptk. magyarázata III/IV. 27–38.

mechanizmust indít be mindannyiunkban, amikor a közvetlen környezetünkben egy egyén vagy egy közösség segítségre szorul.⁵ A családi erőszak egy olyan jelenség, amit a családtagok különösen szégyellenek. Magas a látencia, mert a szereplők titkolják, takarják, ameddig csak lehetséges, de mégis a családjog által szabályozott összes részterületet negatívan befolyásolja a kényszerházasságoktól kezdve a gyermekek jogellenesen külföldre viteléig és a szülői felügyeleti jog csorbulásáig.

Doktori kutatásom fő témája az egyéni és családi diszfunkciók vizsgálata, megoldások keresése. A családon belüli erőszak tünete a kezeletlen diszfunkciónak, egyéni és közösségi szinten is. Mindnyájan családban élünk, a család, mint a társadalom legkisebb legérzékenyebb csoportja tükrözi legintenzívebben azokat a nehézségeket, melyek a családban lappanganak, vagy épp külső társadalmi csoportokból kúsznak be. A családi hierarchiának életkoránál, fejlettségénél fogva a gyermek a legkiszolgáltatottabb tagja⁶. Amennyiben egy kisgyermek már korán súlyos traumákat él át, és ennek feldolgozásához nem kap szakszerű segítséget, esetleg az évek előre haladtával egyre több sérelem éri, lehet, hogy később nem lesz képes belső feszültségén úrrá lenni, így maga is könnyen elkövetővé válhat. A családon belüli erőszak minden társadalmi réteget érintő jelenség. A megfelelő védelmi, megelőző rendszer tényleges kiépítése hosszú ideje égető probléma Magyarországon is. A posztoszocialista országokban, így Magyarországon is, a családvédelemben sajnos még tapasztalható elmaradás. Ahhoz, hogy ezt a hátrányt mielőbb behozhassuk, a veszélyeztetett gyerekeket hatékony segítő módszerekkel is támogatnunk kell. Hiába vannak megfelelő jogszabályok, ha a megvalósítás során a gyakorlati szakemberek súlyos nehézségekkel küzdenek.

2. A vizsgálat fő kérdései

Az alábbi tanulmányban a következő kérdésekre keresünk válaszokat: 1. Miként befolyásolták a polgári modernizáció korának, majd az 1948 és 1998 közötti korszaknak a társadalmi és jogi változása a családokat és a gyermekeket? 2. Miben különbözik nyugati szomszédjaitól a fiatal demokráciával rendelkező magyar társadalom? 3. Megoldást nyújthat-e a nyugat-európai országokban már működő és amerikai gyökerekre visszavezethető intervenció rendszer átvétele? 4. Miért nincs még kellően hatékonyan működő fellépés a veszélyben lévő családok érdekében, miközben európainak tekinthető jogszabályi háttérrel rendelkezünk? Zárásul két figyelemre méltó magyar segítő módszert mutat be a tanulmány, melyek előremutató és beépíthető elemei lehetnek egy épülőben lévő, relatív fiatal demokráciával rendelkező, egykor a szovjet-blokkhoz tartozó ország szociális hálójának. Egy adott korszakban a családok működéséről vagy épp működésképtelenségéről három témakört vizsgálva kaphatunk képet. Milyen pozíciót foglalt el a (házasságból vagy házasságon kívül született) gyermek a családban és a társadalomban, mik voltak az elfogadott szülői magatartások és hogyan reagált a társadalom a nem megfelelő szülői magatartásra.

⁵ KORINEK, A stalkingról 117–130.

⁶ KORINEK, Egyenlő esélyek büntetéssel? 109–122.

2.1. A gyermekvédelem fejlődése itthon és Európában⁷

Európában a polgári társadalom kialakulásával egyidőben született meg a gyermekkor eszméje, valamint az igény a gyermek fejlődéséhez elengedhetetlen oktatásra és nevelésre. A gyermek megítélése körüli pozitív változások elsősorban morális elveknek és a társadalom szerkezetében bekövetkezett változásoknak tudhatók be. A polgárság és a polgári életforma részévé vált a gyermekek tudatos, szervezett formában, közösségi iskolákban történő képzése, a jövő generációjának építése.⁸ Ennek az átalakulásnak köszönhető, hogy kitolódott a gyermekkor fogalma, és nagyobb figyelmet fordítottak a gyermekek egészségügyi és higiéniai körülményeikre is. A magas gyermekhalandóság megállítása illetve visszafordítása azért is fontos törekvés volt, mert a polgárság körében jellemzően csökkent a gyermekvállalási hajlandóság. A lakosság nagyobb része ugyanakkor változatlanul nagy szegénységben, a fizikai túlélést éppen biztosító körülmények között élt. Az ipari társadalom kialakulásával a termelés nagyipari méreteket öltött, vagyis az egyénre, mint önálló munkavállalóra volt szükség. A gazdaságnak érdekében állt, hogy a nők és gyermekek is tömegével dolgozzanak az iparban. A nagyüzemi termelés elterjedésének következménye volt a családok termelői tevékenységének csökkenése, és a munkaerő áruba bocsátásából származó létfenntartás. Változás következett be az állam és az egyén viszonyában is. A liberális jogállam, mint a modern állam prototípusának egyik absztrakciója,⁹ a családra bízta a felelősséget tagjaiért. Az állam és a család viszonyának legfőbb jellemzője a volt, hogy az állam elvárta a családi kötelezettségek teljesítését, de az ezzel kapcsolatos nehézségek leküzdésében nem igen segített. A gyermekek gondozása, nevelése teljes mértékben a családok vállát nyomta, ahogy a családi konfliktusok megoldásának terhe is. A gyermekek családon belüli helyét az európai jogfejlődésben többnyire a 19-20. század fordulójáig az atyai hatalomnak való alávetettség jellemezte, ami természetes módon foglalta magába a testi fenytés jogát is.

Az urbanizáció folyamatával párhuzamosan elterjedő tömeges városi szegénységet a társadalom közömbösen szemlélte, és nem reagált a gyermekek elleni erőszakra sem. Általánossá vált az a nézet, hogy a szegénység bűn, és egyben újabb bűnök forrása. Különbséget tettek az „*igazán érdemes munkásosztály*” és a „*gyalázatos szegények*” között. A szegénységet egyéni kudarcnak, szégyennek tartották. Az állam csupán akkor lépett fel, ha veszélybe került a munkaerő újratermelése vagy rendelkezésre állása, illetve ha a család alapvető feladatát nem teljesítette. Ekkor azonban kiemelte a családtagot a közösségből, és a felnőttet a dologházba, a gyermeket a menhelyre küldte. A gyermek, mint áldozat problematikája kevésbé volt porondon; *Nigel Parton* szerint ez a kérdés jellemzően csak egy-egy társadalmi réteg vagy csoport kezdeményezésére kapott teret. Így például a 19. század közepén kialakuló angol gyermekvédő mozgalom mögött a középosztálybeli asszonyok álltak, akiket a gyermekek megmentésén túl saját társadalmi pozíciójuk megerősítése is motivált. A két világháború között a hangsúly a társadalom védelmén maradt, amelyre fenyegető veszélyként nehezedett a gyermek- és fiatalkori bűnözés. A korszak büntetőjogi vívmányainak köszönhetően elfogadottá vált, hogy a felnőttektől eltérő módon kell kezelni a fiatalkorú elkövetőket, és velük szemben elsősorban nevelő jellegű intézkedéseket kell alkalmazni. A

⁷ Vö. KEREZSI, A védtelen gyermek 11–25.

⁸ KOSÁRY, Az oktatásügy a haladó törekvések hullámvölgye idején 226–240.

⁹ HERGER, Szakrális kontra szekuláris értékek a polgári modernizáció korában 33–44.

gyermekvédelemben elsősorban a kiskorú sértettek nem megfelelő környezetből való kiemelését alkalmazták, és nem a prevenciót vagy a rehabilitációt. Ha a szülők alapvető kötelességüket a gondozás-nevelés terén nem jól látták el, az állam súlyosan megbüntette őket.

A gyermekvédelem szükségességének gondolata a nyugat-európai trendnél később jelentkezett itthon. Ezért nem meglepő, hogy *Pauler Tivadar* 1869-ben kiadott büntetőjogi tankönyvében – az 1861 után helyreállított, tradicionális magyar büntetőjog tényállásait – a szülők sértését illetve megverését, a rokongyilkosságot, a gyermekölést, a magzatelhajtást és a gyerekkítételt hosszan tárgyalta a szerző, de a gyermekvédelem gondolata nem került még elő, miközben a családtagok sérelmére elkövetett bűncselekmények hátterével részletesen foglalkozott *Pauler*.¹⁰ *Löv Tóbiás* kommentárja megállapította egyhelyütt a családok kiszolgáltatottságát, amennyiben olyan erkölcsileg elítélendő cselekmény áldozatává váltak, mely a társadalom előtt nehezen vállalható, és szégyen övezi. Az egyén családban történő áldozattá válásáról azonban nem esett szó. A hatóságok ellenben csak akkor tudnak cselekedni, állapította meg *Löv*, ha a károsítottak „felderítik a körülményeket”. „Tagadhatatlan továbbá, hogy némely, habár súlyos büntett, az általa megsértett család becsületét, békéjét és nyugalomát érinti, úgy, hogy a család akarata elleni beavatkozása, ennek szerencsétlenségét még nagyobb mértékben növelné. Az állam nem mellőzheti ily esetben a családi élet tekintetét, s a nyugalom érdekében háttérbe vonulván, a sujtottak felbivásától tételezi fel intézkedését.”¹¹ A szerző leírta továbbá, hogy emiatt – a szégyen és a meghurcoltatástól való félelem okán – számos esetben nem derültek ki súlyos bűncselekmények, vagyis létező problémaként utalt a magas látenciára.¹² Feltételezhetően mind a családon belüli, mind pedig a családokat mint közösséget érintő esetekre is gondolt.

A polgári fejlődés következtében kialakult társadalmi nehézségekkel Magyarország viszonylag később a 19-20. század fordulóján szembesült. A hagyományos társadalmi kontroll rendszere darabjaira széthullott, ami sokféle társadalmilag kedvezőtlen jelenség kialakulását eredményezte. A gyermekhalandóság nagyon nagy volt, de jelentősen nőtt az elhagyott és csavargóvá vált gyermekek száma, a fiatalkori bűnözés is riasztó méreteket öltött. Hazánkban az 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikkek a menhelyek felállítását illetve az elhagyott gyermekekről való gondoskodást szabályozták. Az állami menhelyek voltak a gyermekvédelem központi intézményei, ahová ugyanúgy bekerült az árva, az elhagyott, az elhanyagolt, de az adott esetben már valamilyen bűncselekményt is elkövetett gyermek. A gyermekvédelmi feladatok differenciálása tehát nem történt meg. Így a rendszerbe bekerült gyermekek további viktimizálódása szinte garantálható volt, miközben a családok megsegítéséről szó nem esett. A gyermekvédelmi rendszer kialakítását a társadalom megóvása indokolta a devianciától, az antiszociális magatartásoktól, nem pedig gyermekek felé irányuló védelmi célzat. *Nagyiványi-Fekete Gyula* már 1893-ban megfogalmazta, hogy épp azért lenne fontos a „specziális nevelő intézetek felállítása”, mert a társadalmi változások következményeként olyan fiatalkori deviáns magatartások jelentek meg, melyek kezeletlensége veszélyes a társadalomra.¹³ *Balogh Jenő* összefoglalta azokat a tényezőket és körülményeket, amelyek szinte örökletessé teszik a bűnelkövetést a „munkás és proletár-néposztályok rétegeiben”. A családi élet kötelékei erősen meglazultak, a fiatalok a korábbi időkhez képest sokkal inkább

¹⁰ PAULER, Büntetőjogtan 140–185.

¹¹ LÖW, Büntetőjog I. 586–589.

¹³ NAGYIVÁNYI FEKETE, Az elhagyott gyermekek és a fiatalok büntetéseik gondozása 323–324.

rákényszerültek a kereső munka végzésére. Jellemzővé vált az asszonyok háztartáson kívüli munkavégzése, és a leterhelt, rossz körülmények között élő családok nem egyszer elhanyagolták a kisgyermek nevelését és gondozását. A rendkívül rossz körülmények velejárójának látta Balogh a züllést, az alkoholfogyasztást, melyek sokszor a „*bűncselekménynek is okai lettek*”.¹⁴

Látható, hogy a családok megsegítése szóba sem jött a büntetőjogi szakirodalomban, vagyis a prevenció nélküli büntető intervenció a kort jellemző állami beavatkozó, rendteremtő válasz volt. Nem vették figyelembe azt a tény, hogy jellemző módon éppen a külső társadalmi átalakulások eredményeként estek szét a családi közösségek és tűntek el a társadalom működéséhez is elengedhetetlen belső családi normák. A különböző egyházi és társadalmi szervezetek karitatív tevékenységére úgy épített az állami gyermekvédelem, hogy saját felelősségvállalásának határait és garanciáit nem jelölte ki, vagyis az együttműködés és a szolgáltatás kiszámíthatatlan és esetleges volt, ami csakis a rászoruló gyermekek és családjaik helyzetét rontotta tovább.

A második világháború idején a gyermekvédelem első számú feladata a rengeteg magára maradt, elveszett, árva gyermek megmentése volt. Őket nevelőszülőknél illetve gyermekotthonokban helyezték el. Pénz nem volt új otthonok létrehozására, így az arisztokráciától elvett kastélyok szolgálták a gyermekek otthonául. Az ötvenes években az állam arra törekedett, hogy a gondozott gyermekek lehetőleg gyermekotthonokban éljenek. Ennek egyrészt a nevelőszülői rendszerről kialakult negatív megítélés,¹⁵ másrészt ideológiai magyarázata is volt. A közösséget tartották a legnagyobb értéknek, bíztak abban, hogy a szakértelemmel történő közösségi nevelés helyettesíteni tudja a nem gondoskodó családot a gyermek életében, sőt állami segítséggel akár értékesebb állampolgárokat is nevelhetnek az adott gyermekből a társadalom számára. XI. Pius pápa „*Quadragesimo anno*” című művében erről így ír, „*mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn.*”¹⁶ A pápai üzenetre Böjte Csaba ferences atya hívta fel a figyelmet. A Szent Ferenc Alapítvány számos házában több mint 2500 gyermek családias, 5-6 fős csoportokban nevelkedik. Az általa kitalált gyermekvédelmi központoknak iránymutatójává vált ez a XI. Pius-tól származó gondolat.

Kétségtelen, hogy a nők és rajtuk keresztül gyermekek jogállását erőteljesen befolyásolta a nőmozgalmi törekvések hatékonysága. Az iparosodás korának új kihívásai közé tartozott a háztartáson kívül elhelyezkedő nők munkajogi helyzete, ezzel kapcsolatban az oktatáshoz való joguk, politikai jogaik és családjogi jogállásuk is. 1857-ben *Caroline Elisabeth Sarah Norton* nyilvánosságra hozta saját bántalmazással átszőtt házasságát, melyből 1836-ban megpróbált elmenekülni. Férje kizárta otthonukból, megvonta gyermekük láthatását tőle. Az esetet követő társadalmi vita hatására Angliában jelentősen módosult a nők felügyeleti joga, valamint bontójogi és házassági vagyoni jogállása (*Custody of Infants Act 1839, Matrimonial Causes Act 1857, Married Women's Property Act 1870*),¹⁷ de nem feledhető az sem, hogy Anglián kívül is megélenkült a nők jogállásának javításáért folyó politikai és társadalmi vita.¹⁸

¹⁴ BALOGH, Fiatalkorúak és büntetőjog 5–10.

¹⁵ Lásd a MÓRICZ Zsigmond „Árvácska” című művében leírt társadalmi környezetet.

¹⁶ Lásd XI. Pius pápa *Quadragesimo anno*... kezdetű enciklikáját.

¹⁷ CAINE, English Feminism; PERKIN, Women and Marriage in Nineteenth-Century England.

¹⁸ BEAVOIR, A második nem, 24–40.

Magyarországon a nőmozgalom első hulláma a 20. század elején indult el,¹⁹ míg a második hullám, ami az Amerikai Egyesült Államokban az 1960-as években indult, hazánkat már nem érte el. Ebben az időszakban kezdtek felfigyelni a családon belüli erőszak problémájára és annak kezelhetőségére. Itthon a szocializmus évtizedei sajátos helyzetet teremtettek. Formálisan érvényesült a nemek közötti egyenlőség, a társadalmi mentalitás azonban a tradicionális családmódtól nem sokban mozdult el: sosem kérdőjeleződött meg az a nézet, hogy miközben a nő is munkavállaló, egyben a házimunka és a gyermeknevelés is az ő feladata. Ha egy család veszélyes környezetnek bizonyult egy gyermek számára az 1950-es évek Magyarországon, akkor az állam által alkalmazott egyetlen módszer a gyermekeket védő hatósági intézkedés, a családból való kiemelés volt. A családok nem segítséget kaptak, hanem probléma esetén az állam beavatkozott. A nők tömeges munkába állását nem támogatták szolgáltatások, melyek kiegészítették volna a több helyen is helytállni kényszerülő nőket. A születések száma drámaian lecsökkent, legalizálva lett az abortusz és egyre fontosabb lett az anyagi jólét is.

Összefoglalva megállapítható, hogy a múltból eredeztethető az a társadalmi elvárás a család felé, hogy a belső problémáit, legyen szó anyagi vagy érzelmi jellegű krízisről, oldja meg önállóan. A családokban zajló konfliktusok társadalmi megítélése és a megoldáskeresés előremozdítása érdekében az egyénnek és a közösségnek is fontos, hogy a családba külső erő is belenyúljon, csak nem mindegy, hogy mikor és hogyan. A kései, szankcionáló beavatkozás generációkra meghatározhatja a családtagok sorsát. A családi erőszak tehát nem magánügy, és a hatása nem csupán a családban érvényesül. Ennek az átalakulási folyamatnak a megértése jelenleg is zajlik, azt azonban nehéz megmondani, hogy hol van az egészséges határ az egyéni és a közösségi érdek között, miközben nyilvánvaló, hogy mekkora erővel alakítja egyik a másikat.

2.2. A közjogi és politikai viszonyok hatása a családmódtól alakulására

Vallom a paracelsusi alapelvet,²⁰ amely szerint amilyen a mikrokozmosz, olyan a makrokozmosz is. A társadalom szerkezete erősen meghatározza a kisebb közösséget, vagyis a család felépítését is. Ahogy a gyermek szüleitől vesz példát, gyakran hasonul hozzá, úgy a családi viszonyok alakulását is befolyásolhatja az állam és a társadalom viszonyrendszere. A magyar családmódtól formálódására 1990 előtt hatása volt a nem demokratikus társadalmakra jellemző alá-fölérendeltségnek.²¹ Az ilyen társadalmakban az irányító hatalom rendszerint az uralkodó, vagy maga az állam, aki teljhatalommal bír alárendeltjei, jelen esetben a társadalom tagjai felett. Mindenre kiterjedően meghatározza a társadalmi működés szabályait, az ellenállást nem tűri és súlyosan megtorolja azt. Ez a társadalom tagjaira megfélemlítőleg hat. Ez az államforma többnyire csírájában fojtja el az egyén önállósodásra való mindenfajta törekvését. Az ember, mint jelenlegi vagy jövőbeli munkaerő, és nem, mint polgár fontos.²² Mivel a hangsúlyt a közjóra helyezik, a magánszféra, így a család működése, a gyermekek jogainak védelme is háttérbe szorul, jórészt szabályozatlan.

¹⁹ CSÁSZÁR, Nőmozgalom a dualizmus-kori Magyarországon 117–128.

²⁰ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1493_november_11_paracelsus_szuletese

²¹ Vö. HORVÁTH, A szovjet család- és házasságjog.

²² KEREZSI, A védtelen gyermek 45–48.

A családok vonatkozásában egy nem demokratikus társadalom esetében mindez leképződik, és jól érzékelhető az alá-fölérendeltségi viszony az irányító családfő és a neki alárendelt családtagok között. Előfordulhat, hogy a családfő szinte tulajdonosként rendelkezik hozzátartozói felett. Mivel ezekben a társadalmakban jogilag nem, vagy nem hatékonyan szabályozott az együttélés módja, a családfő maga dönthet a fegyelmezésről. A szocialista országokban a közösségi érdekektől vezérelve alapvető társadalmi elvárás volt, hogy mindkét szülő lehetőség szerint dolgozzon.²³ A munkanélküliség ismeretlen volt, sőt a büntető törvénykönyvben szankcionálva volt az ún. közveszélyes munkakerülés, ezért az állam igyekezett a gyermeknevelést gyakran már a csecsemőkorú gyermekek esetében is levenni a szülők válláról. Ennek hatására a gyerekek nagy többsége már a legkorábbi életszakaszukat sem a családdal töltötte. Tény, hogy a személyiségfejlődés szempontjából a családban eltöltött idő rendkívül fontos. A közösségi lét hasznossága mellett az egyes gyermekre nem mindig jut annyi idő, mint a családokban. A nem demokratikus társadalmakban nem tulajdonítanak döntő jelentőséget az egyén önálló karaktere kialakulásának, ami nehezíti a magabiztos, önálló személyiség kifejlődését. A hangsúly elsősorban a közösségbe való beolvadáson van, azaz a közösség érdeke előbbre került, mint az egyéné.²⁴ A zárt ajtók mögött zajló családi eseményeket az állam paradox módon túlzottan is magánügynek tekintette, csak nagyon súlyos esetekben avatkozott be. A válások számának a mai mutatókhoz képest alacsonyabb volta nem szükségképpen az akkori jobb viszonyokat mutatja, hanem sokkal inkább azt, hogy a demokráciával a nagyobb szabadság nagyobb felelősséget hoz magával, és ezzel együtt a gyorsan változó viszonyok rugalmasságot követelnek. Ebben a küzdelemben sokan alulmaradtak, és ez megviselte a családokat is.²⁵

A demokratikus társadalmak családmodelljében mind ezekkel szemben azt látjuk, hogy nagyobb hangsúlyt kap az egyén és az irányító hatalom mellérendeltsége. A demokrácia fontos alapelve, hogy az individuum, mint polgár választójogával, szólásszabadságával élve beleavatkozhat a közösség életének irányításába, egyfajta kölcsönös kontroll alakulhat ki. A törvények egyértelműen szabályozzák az irányítók és az irányítottak jogait és kötelességeit. Vagyis ezzel elkerülhetőbbé válnak a szélsőséges, kiszámíthatatlan megtorlások is mindkét fél részéről. Az elnyomott társadalmakkal szemben a demokráciákban kevesebb a jogilag szabályozatlan területe az életnek. Az egyéni értékek fontosságának nagyobb hangsúlyozásával az egyes ember önállósodása egyértelműbbé vált, csökkent az integrálódás, a közösségbe olvadás, a családalapítási kedv, és ezzel párhuzamosan megnőtt a válások száma is. Napjaink jellemzője, hogy az állampolgár független, önálló életét nehezebben adja fel, mint generációkkal vagy akár egy generációval korábban. Ez a folyamat megmutatkozik a gyermekbántalmazási ügyek magas számában is. A demokratikus társadalmi berendezkedésű államok családjaira többnyire szintén érvényes a paracelsusi elv, vagyis a kis- és nagyközösségek szerkezetileg hasonulnak. Természetesen itt is vannak kivételek. A szülők és a gyermekek viszonya sokkal inkább mellérendelt, mindkét fél jogai és kötelezettségei jól

²³ ENGELS, A család, a magántulajdon és az állam eredete 69, 75–76.

²⁴ A szovjet típusú családjog elméleti alapjaihoz lásd ENGELS, A család, a magántulajdon és az állam eredete 69. és 75–76. Ennek értékeléséhez lásd többek között NIZSALOVSKY, Gesetz und Wirklichkeit im sozialistischen ehelichen Güterrecht 27.

²⁵ A házastársak családjogi jogállásáról lásd HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 339–354.

behatárolhatók. Az egyén szabadsága, az önkifejezés joga nincs olyan határok közé szorítva, ahogy az egy elnyomott társadalomban, illetve családban megnyilvánulhat.

Több mint két és fél évtizeddel az ún. rendszerváltás után Magyarország még mindig a kétféle társadalmi berendezkedés kettős behatása alatt áll. Kamaszkorát éli a magyar társadalom, a serdülőkor pedig feszültségpont a gyermek- és felnőttkor között. Ezt megérteni és szép lassan megtanulni, együtt élni az örökséggel, ebben rejlik a mi különlegességünk, ez a mi másságunk a hagyományos nyugati demokráciákkal szemben. Az emberek hirtelen megkaphatták rég várt szabadságukat, de megszokott önállótlanóságukra mindez veszélyt is hozott.

Az 1989–1990-es évek közjogi és politikai változásai előtt illetve után eltérést mutatnak a családi erőszakkal kapcsolatos felmérések eredményei is, ami a társadalmi berendezkedés kettős hatásának tükrében talán tisztábban értelmezhető, mint anélkül. A magyar társadalomban különösen erős a magánszféra tiszteletben tartása. Gyakran még mindig egyfajta tulajdonosi státusz jellemzi a magyar embereket: a gyerek tulajdon, a feleség tulajdon. Következésképpen a szülő vagy házastárs vérmérsékletétől függ, hogy miként fegyelmezi hozzátartozóit. Talán épp a privátszféra túlzott tiszteletben tartásának lehet a következménye, hogy az erőszakot megélt vagy fenyegetett áldozatok részéről, de még sokszor az incidensről tudomást szerzők felől is nagy a bizalmatlanság. Gyakran tartózkodnak a külső segítség igénybevételétől, aminek a következtében az amúgy is magas látenciával rendelkező terület a szakemberek számára még nehezebben körüljárhatóvá válik.

Minden társadalomkutató számára nehéz megérteni a családi erőszak gyökereit.²⁶ A rendelkezésre álló hazai és nemzetközi statisztikák azt mutatják, hogy az elkövetők nagy többsége férfi. Az áldozati oldalon elsősorban a feminista csoportok adatai alapján szinte kizárólag nők, másodsorban gyerekek szerepelnek. A legújabb magyar tudományos kutatások már foglalkoznak a férfiak családon belüli áldozattá válásával is. Bármely oldalról is nézzük, akármelyik szülő vagy felnőtt is legyen az áldozat, ha családban megtörtént erőszakról beszélünk, szinte kivétel nélkül a gyermek is mint áldozat érintett a konfliktusban, még ha csak szemtanúként is. Az ő áldozati szerepük kezelése a kutatásokban még mindig csak a második helyen szerepel. Holott számolni kell azzal, hogy ezeknek a konfliktusoknak hosszútávú következményeik vannak, és a gyermek-szemtanúk személyiségükben őrzik majd ezeket az emlékeket. Családon belüli erőszak esetén, ha gyermek is érintett a konfliktusban, a hatóságok már nem automatikusan a gyermeket emelik ki környezetéből, mint ahogy az elfogadott mód volt a szocialista időkben, hanem elsősorban az erőszaktevőt.²⁷

A munkám során arra a megállapításra jutottam, hogy az egyes újítások epicentruma általában az észak-amerikai országok valamelyike. Ezek reformjainak beindulásától számítva majd egy évtized kell, mire azok a nyugat-európai országokban is éppoly működőképesen a társadalmi élet részévé válnak, és közel még egyszer ennyi idő szükséges, mire elérik az egykori keleti blokkot. Igaznak vélem ezt a feltevést a családon belüli erőszakkal kapcsolatos intézkedések bevezetésénél, a gyermek- és nővédelem, vagy épp a *stalking*²⁸ kutatások kapcsán, de ugyanígy igaznak vélem az olyan közbiztonsági intézkedések megismertetésénél, mint a new yorki rendőrség által bevezetett ún. zéró tolerancia elve volt.

²⁶ TAMÁSI, Bűnös áldozatok 32–40.

²⁷ HERCZOG, Gyermekbántalmazás 22-25.

²⁸ KORINEK, A stalkingról 117–130.

2.3. A civil és az állami szervezetek munkája és a kihívások

Ahogy az 1970-es évek Amerikájában, az 1980-as évek Nyugat-Európájában, úgy az 1990-es évek Magyarországon is a nőmozgalmi csoportok által végzett figyelemfelkeltő munkák következtében történtek az első családon belüli erőszakkal kapcsolatos fellépések. Ezek a csoportok azóta már a nemzetközi nővédelmi programokba is bekapcsolódtak. Napjainkra további számos civil szervezet alakult, melyek anyaatthonok, menedékházak, krízisambulanciák, segítők csoportok létrehozásán dolgoznak (pl. NANE, UNICEF, Hintalovon), valamint megfelelő segítőprogramokkal igyekeznek támogatni a vészhelyzetbe került rászorultakat.

Az államilag irányított segítő és megelőző feladatok ellátói közül kiemelendő a családok ügyével és a gyermekvédelemmel foglalkozó minisztériumi főosztályok munkája, valamint az ő irányításuk alatt működő területi családsegítő központok tevékenysége. Feladatuk a veszélybe kerültek támogatása és a rehabilitációjuk koordinálása. A rendőrségen speciális megbízottak foglalkoznak a családi erőszakkal kapcsolatos esetekkel. Az Igazságügyi Minisztérium kezdeményezésére létrejött a Társadalmi Bünmegelőzési Stratégia elnevezésű program, melyben külön részt szentelnek a családban előforduló erőszak problémájának kezelésére, további országgyűlési, kormány és rendőrfőkapitányi határozatok és utasítások szabályozzák a konfliktusos családi viszonyokat.²⁹ Elmondható, hogy jogszabályi szinten modernnek számító gyermekvédelmi törvényünk van. A Ptk. Családjogi Könyve alapelveivel is körbebástyázza mind a gyermeket, mind a családot.³⁰ Van távoltartási törvényünk,³¹ családon belüli erőszakot szabályozó törvényünk,³² mégis a gyakorlatban nincs hatékony együttműködés az egyes hatóságok között, nincs hatékony ügykezelés azoknál az eseteknél, ahol emberi sorsok jobbrafordulása lenne a sürgető cél.

Számos áldozatvédelmi program is működik ma Magyarországon, de a leglényegesebb, hogy a Btk. 212/A. §-ában szabályozva lett az ún. kapcsolati erőszak is.³³ Vagyis jogász szemmel nyugodtak lehetünk, a gyakorlat azonban aggasztó tüneteket mutat. Fontos feladat lenne hidakat építeni az egyes szakmai területek között. Fontos lenne a jelzőrendszert jól működtetni. Ha szakemberek és a közember is érzékenyítve lenne, ismerné jogait, kötelességeit, mernének talán az emberek felelősen cselekedni, segítséget kérni

A nehézkesen működő segítőrendszerek szükségessé teszik, hogy a kisebb csoportok vagy akár az egyén is vállalja vegyen a társadalom nehézségeiből. Vagyis olyan felelősségtudatot kell a lehető legkisebb kortól átadni az új generációknak, amely a fókuszot az elfogadásra, az odafordulásra, a közösségi együttműködésre helyezi. Mindenki tegyen azért, hogy a saját környezetében valami jobbá legyen. Az érzékenyítő foglalkozások segítik elfogadni az egészen fiatalokkal is, hogy

²⁹ 45/2003. (IV.16) országgyűlési határozat; 34/2002.(BK.24) belügyminisztériumi utasítás; 13/2003 országos rendőrfőkapitányi intézkedés/ módszertani útmutató; Btk 137.§(6) bek. alanyi kör meghatározása; 115/2003 országgyűlési határozat a Társadalmi Bünmegelőzési Stratégia programról; 1009/2004(II. 26) Kormány határozat a stratégia végrehajtásáról. 2009. évi LXXII. törvény a megelőző távoltartásról. Be. 138/A-139.§ az eljárásban elrendelhető távoltartásról. Btk. 212/A. § a kapcsolati erőszak tényállása. 2/2018.(I.25) ORFK utasítás a hozzátartozók közötti erőszak kezelésével összefüggő rendőrségi feladatok végrehajtásáról.

³⁰ Ptk.4:1-4. §§

³¹ 2009. évi LXXII. törvény, Be. 138/A-139.§

³² Btk. 212/A. §

³³ GILÁNYI, A családon belüli erőszakkal kapcsolatos jogszabályalkotás Magyarországon 12–14.

mindannyian valamiben mások vagyunk, ebben a másságunkban akár az erőnk is lehet egykor. Különösen égető feladat ez idehaza, ahol a másképp működő személyeket zárt intézetek falai takarták a világ elől még a 1980-as években is. A fogyatékos, hajléktalan emberek látványa szinte ismeretlen volt még a gyerekkoromban is, ma azonban az erőfeszítések ellenére is kitűnik, hogy maga a társadalom nincs felkészülve a fogyatékos vagy a hajléktalanság kezelésére.

A témával foglalkozó kutatók számára elsősorban empirikus szociológiai és kriminológiai magyar felmérések állnak rendelkezésre. Egyre közelebb kerülünk a családi erőszak teljeskörű, minden szakterületet érintő feltérképezéséhez. A családi konfliktusok talán legkiszolgáltatottabb áldozatai a gyermekek lehetnek. Sorsuk alakulása az elszenvedett traumák után csakis az őket patronáló felnőttek kezében van. Ez a teljes kiszolgáltatottságából adódó helyzet különös körültekintést kíván a kiskorúval foglalkozó szakemberektől, szülőktől. Felelősséggel kell megválasztani a gyermekek szempontjaiból is legalkalmasabb rehabilitációs terápiát. A cél megvalósítása azonban számos nehézségbe ütközhet. Kérdéses, hogy modern értelemben vett család- és gyermekvédelmi rendszernek lehet-e tekinteni a magyar megoldást, miközben modern maga a jogszabályi háttér, ami rendelkezésünkre áll.³⁴ A módszerek bevezetésével párhuzamosan sajátítják el a szakemberek az alkalmazandó feladatokat. Az előbbiekből kitűnik, hogy számos és folyamatos kezdeményezés indult mind az állami, mind a civil csoportok részéről is. Hiányzik még az együttműködésből a két oldal között a kölcsönös kommunikáció. Ezen kívül elengedhetetlenül szükséges az anyagi és tárgyi feltételek megteremtése, valamint a rendőrök és a gyermekvédelemben dolgozók folyamatos áldozatvédelmi érzékenyítése.

2.4. FRIG

Hasznos és Magyarország szempontjából előremutató az Amerikai Egyesület Államokból, Minesotából származó *Domestic Abuse Intervention Project* néven ismert rendszert, melyet már számos nyugat-európai országban, köztük Ausztriában, Svájcban és Németországban is sikeresen alkalmaznak. Gyakorlatomat magam is egyik csoportjuknál (*Freiburger Interventionsprojekt gegen häusliche Gewalt*³⁵) végeztem Freiburgban. A koncepció lényege abban áll, hogy egy asztalhoz ültessük a családi erőszakkal foglalkozó hatóságokat és intézményeket. A szervezet elsődleges feladata ennek az együttes munkának a koordinálása és összehangolása. Fő céljuk az áldozatok, elsősorban nők és gyermekek biztonsága és védelme, második helyen áll az elkövetővel szembeni polgári jogi vagy büntetőjogi eljárás megindításának kezdeményezése. Nem elhanyagolható a nyilvánosság figyelmének felkeltéséért végzett munkájuk sem, hisz igyekeznek a társadalmi keretfeltételek között gátat szabni a családon belüli erőszak terjedésének, és ennek érdekében a lakosságot érzékenyíteni a téma iránt. Szintén fontos küldetésnek tekintik az intervenciók csoportok az elkövetői oldal támogatását. Anti-erőszak tréningek indításával törekednek a hatékonyabb családgyógyításra. Egy-egy ilyen szervezet az összehangolt intervencióstratégiára épülő munkát területi szinten, azaz meghatározott régióban végzi, része a helyi kriminálprevenációs programnak, és tevékenységét felelős civil és állami intézmények támogatják. Hetente összehívják

³⁴ Lásd a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvényt valamint Új Ptk. Családjogi Könyvének vonatkozó rendelkezéseit.

³⁵ www.frig-freiburg.de

egy kerekasztal megbeszélésre az érintett szervezetek képviselőit, hogy az előttük álló feladatokat összehangoltan és hatékonyan végezhessék. Céljuk egy optimális intervenció hálózat megvalósítása, kétoldalú – az áldozatnak és az elkövetőnek nyújtott – segítség felkínálásával. A hasonló területi adottságokkal és jogrendszerrel rendelkező Ausztria példáján felbuzdulva Magyarország számára is sikeres megoldás lehetne a DAIP koncepciójának tényleges átvétele a gyakorlatba.

Magyarország számos tehetséges emberrel gazdagította és gazdagítja ma is a világot. Ugyanakkor történelmi pozíciójánál fogva sokszor maradt alul. Hiszek benne, hogy tehetséges embereink, akarataink és összefogásunk által sikerül mielőbb lemaradásainkat feldolgozni, és így egyre hatékonyabban tehetünk a felnövekvő új generáció jólétéért. Ettől a meggyőződéstől vezérelve zárásként két sikeres magyar módszert fogok bemutatni, melyekkel a későbbiekben talán épp a családon belüli erőszak visszaszorításánál is sikereket lehetne elérni.

2.5. Intrauterin kommunikáció

Az első technika már a terhességi időszakban megkezdődik a szülő és gyermeke közti kapcsolat kiépítését. Ez az időszak egyedülálló megelőzési lehetőségnek tűnik mind a gyermek, mind szülője számára. A tudatos szülővé válásban segítheti a későbbi konfliktusok megértőbb feldolgozását, kétségtelen bizalomépítő erején keresztül. 1995-ben, a heidelbergi Nemzetközi Pre- és Perinatális Pszichológiai és Orvostudományi Konferencián „*Intrauterin (méhen belüli) anyareprezentáns*” címmel³⁶ először mutatta be két magyar pszichoanalitikus, *Hidas György* és *Raffai Jenő* az általuk kifejlesztett anya-magzat kapcsolatanalízises módszert. Az eljárás lényege a terhesség ideje alatti kommunikáció kiépítése anya és magzata között egy analitikus segítségével.

A szakemberek figyelmét a pszichotikus betegek terápiás kezelése közben előjött emlékképek hívták fel a születés előtti életszakasz jelentőségére. Ez a felismerés arra sarkallta a kutatókat, hogy elsősorban ne az egyes betegségek terápiás kezelésére, hanem sokkal inkább még a születés előtt kínálkozó megelőzésre koncentrálnak. A több mint kétszáz kismamával elvégzett kísérlet azóta felkeltette a pszichológia szaktekintélyeinek érdeklődését is. A modern tudomány eszközei segítették a megfigyelések elvégzését, melyekkel a magzat élettere alaposan megfigyelhetővé vált. Bebizonyosodott, hogy a fejlődésben lévő embriókat a kezdetektől információk özöne éri, és lényegesen többet érzékelnek a külvilágból érkező ingerek közül, mint ahogy azt korábban feltételezték.

A legújabb kutatások azt igazolják, hogy az anya születendő gyermekével kapcsolatos beállítódásai meghatározóak a baba fejlődésére. Az édesanya esetleges depressziója, a születés előtti stresszes állapotok, a környezeti befolyások, párkapcsolati zavarok, a szülői beállítódások, konfliktusok vagy egyéb betegségek mind hatással vannak a magzatra, befolyásolhatják későbbi személyiségének alakulását. De a magzat nem csak az anya beállítódásait érzékeli, eljut hozzá a mama életében szerepet játszó személyek viselkedése, s hatnak rá a környezetében zajló események is. „*Egy ember élete legalább két generációval korábban kezdődik: az apai és anyai nagyszülők házában. Nem csupán a genetikai, kromoszomális feltételeket kapjuk örökségül, hanem az epigenetikusokat is, a társadalmi,*

³⁶ RAFFAI, Der Intrauterine Mutterrepresentant 357–365.

kulturális feltételeket, a pszichoszociális struktúrákat.”³⁷ A magyar kutatások szerint a születést megelőző életszakasz egyedülálló megelőzési lehetőség a későbbiekben fellépő lelki, szellemi és fizikai zavarokra. A kapcsolatanalízis egy olyan módszer, melyben anya és gyermeke sorsukat már a kezdetektől tudatosan kézbe vehetik, kapcsolatukat elmélyíthetik. A szülők nem csak géneikkel, hanem viselkedésükkel is drámai módon befolyásolják az utódok méhen belüli fejlődését. A méhen belüli gyermek bonyolult interperszonális hálóban él, és ha a rendszer valamelyik tagja nem működik optimálisan, elsősorban a gyermek viseli annak következményeit.

Az ülések során az analitikus segítségével az anya mély, relaxált állapotba, pszichoanalitikus módszerek alkalmazásával próbál utat találni magzatához. A lelki köldökzsinór, azaz kettejük kommunikációs rendszerének kiépítésére törekedve. A vizsgálatban részt vett mamák mindegyike a babák felgyorsult értelmi és mozgásfejlődéséről számolt be a születés után, s ezt a vizsgálatban részt vett kisgyermekek intelligenciájáról készült későbbi eredmények is alátámasztják.³⁸

A társadalom jövője a tudatos és felelősségteljes szülővé válás több generációs folyamatán múlhat. A szülővé válás elfogadásának előfeltétele, ismét felfedezni és elfogadni a bennünk lévő gyermeket minden bajával, szorongásával, félelmével együtt. Csak így sikerülhet jól és támogató módon kísérni útjukon a legkiszolgáltatottabbakat.

2.6. Az ún. Kokas pedagógia

A második technika a már traumát átélt gyermekek kezelésében nyújthat segítséget. Lényeges feladat egy lelki megrázkódtatásokon átesett gyermek esetében az óvatos reszocializálás és rehabilitálás. A családon belüli erőszak gyerek áldozatai szüleiktől, rokonaiktól, a családi körben, vagyis épp ott, és azoktól a személyektől szenvedtek el súlyos testi és/vagy lelki sérüléseket, akiktől az oltalmat, biztonságot várhatnák.³⁹ Ilyen erőszakos események hatására az amúgy is kiszolgáltatott helyzetben lévő gyermek hirtelen talajt vesztetté válik, bizalma megremeg. Felállítása a szakemberektől nagyon nagy figyelmet, hozzáértést követel.

A verbális formában alkalmazott segítő módszerek ezeknél a gyerekeknél könnyebben vezethetnek másodlagos viktimizációhoz.⁴⁰ Elég egy rosszul fogalmazott mondat, és könnyen újra élük a nehéz emlékeket, ha óvatlan a szakember. Ezért igyekeztem olyan magyar módszert találni, ami épp a non-verbális elemek alkalmazására építve, óvatosabban, és a foglalkozást vezető szempontjából biztonságosabban képes gyógyítani.

A következőkben egy olyan magyar zenepedagógiai technikát fogok felvázolni, melyet *Kokas Klára*⁴¹ nemzetközileg elismert magyar zenepedagógus, *Kodály Zoltán* tanítványa hozott létre. A módszer bázisát egyrészt a kodályi eszme szerinti nemzeti tradíciókhoz való visszanyúlás, valamint az ősi kultúrákhoz való visszatérés képezi, ahol a zene és mozgás még egységes egész, egymástól nem elválasztható volt.⁴² A foglalkozások csoportban zajlanak. A résztvevők – akik

³⁷ HIDAS – RAFFAI – VOLLNER, *Lelki köldökzsinór* 45.

³⁸ RAFFAI, *Csecsemők jobb fejlődési esélyei kapcsolatanalízisben* 193–199.

³⁹ RANSCHBURG, *A meghitt erőszak* 15–20.

⁴⁰ KORINEK, *Kriminológia I.* 352–355.

⁴¹ LÁSD <https://kokas.hu/> KOKAS Klára felhasznált cikkei a honlapról: *Az érzelmek figyelme; A tanítás művészete; Egyásra figyelve.*

⁴² KOKAS, *Gyerekekkel Kodály nyomában*, <http://www.parlando.hu/Kokas2.htm>.

elsősorban 3 és 10 év közötti kisgyermek – ismételt zenehallgatás révén a muzsika mélyebb befogadását sajátíthatják el. Non-verbális eszközök segítségével⁴³ – mozgással, rajzolással, festéssel és agyagozással – kifejezhetik az elhangzott mű nyomán keletkezett ihletüket. Az egymás szemé láttára létrejött mozgássorok, vagy rajzok formájában megszólaló mély lelki kitarulkozásnak komoly közösség kovácsoló, személyiségfejlesztő ereje van. Az integráció az egyik legfontosabb elve *Kokas Klára* munkájának. A zene segítségével mindenki egyfajta belső utazását él meg. Ami az épp önmagát megmutatótól a másik iránti bizalmat, a befogadóféltől pedig a társa iránti empátiát felételezi. A közösséggel fontos elfogadtatni a másságot, a másik ember egyediségét. Nincsenek különválasztva azok a gyermekek, akiket egyébként testi, lelki vagy érzelmi sérüléseik miatt másutt megkülönböztetnének, épp ellenkezőleg. A tolerancia, az empatikus figyelemre nevelés, s a másik ember érzéseinek elfogadása lényeges szempontja a módszernek. *Kokas* hite szerint alapvető emberi joga mindenkinek a megnyilatkozás szabadsága, továbbá feladatunk saját sorsunk irányításának megtanulása, e folyamat fejlesztése is a foglalkozás céljai között szerepel. A közösségi foglalkozások, az integráció, a tolerancia, a megnyilatkozás szabadsága, mind olyan lényeges elem, mely nagy segítségére lehet egy lelkileg súlyos sérülést elszenvedett gyermeknek. A *Kokas*-módszer⁴⁴ mindezeket túl bevezetést nyújt a zene rejtelmes világába.

Összefoglalva tehát, a gyermekek csoportjukban az előre kiválasztott zenedarabot többszöri ismétléssel meghallgatják. Az irányító zenepedagógus segítségével elkezdik a benyomásaikat, a zene által keletkezett érzéseiket a hallott dallamokról kifejezni non-verbális eszközökkel. A módszer megkívánja a kicsiktől, hogy saját önkifejezésükön túl társaikra is figyeljenek. Megértsék a másik üzenetét, amely esetenként személyes, mélyen elnyomott történeteket hoz elő. A pedagógus dolga, hogy érzékelje a gyermek spontán, a zene hatására beindult reakcióit, inspirálja, de ne befolyásolja megnyilatkozásában. Amikor a rajzok elkészültek, a mozgásban kifejezték a zene keltette érzéseiket, történetüket kedvük szerint elmesélhetik társaiknak, közösen megbeszélhetik azt. (Volt olyan kisfiú, aki rajzban, majd mozgásban tudta autóbalesetben meghalt édesapjának hiányát kifejezni, majd a többiekkel, a több éve mélyen elnyomott fájaldmát, érzéseit megosztani.) A pozitív megerősítés segítségével, mégis önállóan végzett feladat önbizalom növelő hatása tagadhatatlanul nagy. A foglalkozás hatásai véleményem szerint különösen jól elősegíthetnék a családban erőszakot megélt gyermekek gyógyulását. Az integráció, a toleranciára nevelés, a szabad megnyilatkozás lehetősége, a saját sorsunk irányítása és nem utolsó sorban hasznos zenei ismeretek, mind olyan kulcsmotívumok, melyek fontos eszközei a traumatizált gyermekek rehabilitációjának⁴⁵ ⁴⁶. A rendszer terápiás célú alkalmazását a debreceni családsegítő szolgálatnál már felnőtteknél is megkezdtek. Tudomásom szerint kifejezetten családon belüli erőszak áldozatainál még eddig nem használták ezt a zenére épülő technikát, bízom benne ez is mielőbb bekövetkezik.

Ma Magyarországon számos *Kokas*-műhely működik, különböző életkorú gyerekekkel. Pécsen⁴⁷ *Fleck Erika*⁴⁸ zenepedagógus által vezetett *Kokas*-csoport működik. A tanárnő 1999-ben kezdte el a kokasi pedagógiát alkalmazni, és sikerült egyedülként az eredetileg 3-10 évesekre

⁴³ Vö. KOKAS, Képességfejlesztés zenei neveléssel 20–114.

⁴⁴ Vö. KOKAS, Amerikában tanítottam 10–80.

⁴⁵ KOKAS, Gyermek zene-befogadása és önkifejezése különböző művészetformákban 12–20.

⁴⁶ Vö. BACK UP THE CHILDREN! – ÁLLJ MELLETTÉ! A traumatizált gyermekek támogatásának alapjai.

⁴⁷ Jókai Utcai Általános Iskola, 7622 Pécs, Jókai utca 49.

⁴⁸ FLECK, <http://www.parlando.hu/Fleck-Kokas.html>.

tervezett módszert átültetnie a tizenéves korosztály számára is.⁴⁹ A kamaszkor testileg és lelkileg különösen nehéz időszak. Egy átmenet, amikor a személyiség gyermekből felnőtté kezd érni, egy feszültségpont a két életszakasz között. De különlegessége is épp ebben rejlik, talán az emberi életút során soha máskor nem tapasztalható bonyolult sokszínűség jellemzi. Maga a crescendo, nehezen előcsalogatható, de monumentális erejű. S mi sem példázza jobban *Fleck Erika* különös elhivatottságát, minthogy a szép zene segítségével sikerült megszólítania ezeket a fiatalokat. Látna ezeknek a gyerekeknek a zene hatására történt kinyílását, hiszem, hogy a zene akár az egyik eszköz lehetne a bántalmazott gyermekek gyógyításában. Létezik számos kiváló magyar módszer, élni kell velük és mindenkinek a maga környezetében megtalálni a segítségnyújtás leginkább kézzelfogható módját.

3. Következtetések

Naivítás lenne azt feltételezni, hogy az erőszak valaha is teljes mértékben megszüntethető lehet, de törekedni kell a szakembereknek, szülőknek, felnőtteknek egyaránt, hogy minél inkább megóvják a családokban, vagy azon kívül nevelkedő gyermekeket a korai súlyos traumák megtapasztalásától. A már elszennvedett sebek pedig nem maradhatnak kezeletlenül, mert túlzás nélkül a jövőnk a tét. „(...) *Ha otthon a gyűlölet légköre uralkodik, akkor a gyerek nem fog semmit elfogadni, vagy minden szándék az ellenkezőjébe fordul, és a gyerek rombolni fog, őszintétlen lesz. Megpróbálom a szülőkkkel megérteni, hogy rajtuk múlik az emberiség jövője. Ha folytatják gyerekeik életerejének rombolását önkényes tekintélyük erőszakolásával, akkor csak a bűnözés, a háború, a nyomorúság fog folytatódni. Ha folytatják, akkor el fogják veszíteni a gyerekeik szeretetét, mert senki nem szereti azt, akitől fél. A gyerekek bölcssek: a szeretetre szeretettel, a gyűlöletre gyűlölettel reagálnak. A szeretetre úgy, hogy ha az valódi akkor képesek lesznek az önfegyelemre a családban (...).*”⁵⁰

Felhasznált források és irodalom

1997. évi XXXI. tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

2013. évi V. tv. a polgári törvénykönyvről = új Ptk.

45/2003.(IV.16) országgyűlési határozat

34/2002.(BK.24) belügyminisztériumi utasítás

13/2003 országos rendőrfőkapitányi intézkedés/ módszertani útmutató

115/2003 országgyűlési határozat a Társadalmi Bünmegelőzési Stratégia programról

1009/2004 (II. 26) kormányhatározat a stratégia végrehajtásáról

2009. évi LXXII. tv. a hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható távortartásról

2/2018. (01. 25.) ORFK utasítás a hozzátartozók közötti erőszak kezelésével összefüggő rendőrségi feladatok végrehajtásáról.

XI. Pius pápa Quadragesimo anno... kezdetű enciklikája. Acta Apostolicae Sedis XXIII. 1931
<http://tarsadalomformalas.kife.hu/xi-pius-papa-quadragesimo-anno/> (letöltve: 2018. 12. 01.)

Back up the children! – Állj mellette! A traumatizált gyermekek támogatásának alapjai. Segédanyag az oktatófilmhez.
http://nane.hu/wp-content/uploads/2016/03/ALLJ_MELLETTÉ_WEBRE.pdf (letöltés: 2018. 12. 01.)

BALOGH Jenő: Fiatalok és a büntetőjog. Budapest 1905

⁴⁹ FLECK Durch bewegten Hören Musik erfahrbar machen 24–27.

⁵⁰ NEIL, A radical approach to child rearing 18–30.

- CAINE, Barbara: English Feminism, 1780–1980. Oxford 1997
- CSÁSZÁR Kinga: Nőmozgalmak a dualizmus-kori Magyarországon (1867–1918). Jura 2013/1. sz. 117–128.
- FLECK Erika: Tanítványok – A „Szép Kelet, Szép Nap” – Országos Zenepedagógiai Szimpóziumon elhangzott előadása. Pécs 2002
- FLECK Erika: Durch bewegten Hören Musik erfarber machen – Neue Musikzeitung 2003/10. sz. 24.
- GILÁNYI Eszter: A családon belüli erőszakkal kapcsolatos jogszabályalkotás Magyarországon. In: Collega; Az Accursius Jogász Egylet folyóirata IX. évf. 2. sz. 98.
- ENGELS, Friedrich: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Budapest 1975
- HERCZOG Mária: Gyermekbántalmazás. Budapest, 2007
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau 2017
- HERGER Csabáné: Szakrális kontra szekuláris értékek a polgári modernizáció korában. DÍKÉ 2017/1. sz. 33–44.
- HIDAS György – RAFFAI Jenő – VOLLNER Judit: Lelki köldökszínőr. Budapest 2015
- HORVÁTH Attila: A szovjet család- és házasságjog.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_szovjet_csalad_es_hazassagjog/ (letöltve: 2018. 12. 01.)
- KEREZSI Klára: A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban. Budapest 1995
- KOKAS Klára: Képességfejlesztés zenei neveléssel – Improving Talents through Musical Education. Editio Musica 1972
- KOKAS Klára: Gyermek zene-befogadása és önkifejezése különböző művészetformákban: Kodály-i segítség a problematikus gyerekek nevelésében. Kecskemét 1984
- KOKAS Klára: Amerikában tanítottam – I Taught in America. Editio Musica 1978
- KOKAS Klára: Gyerekekkel Kodály nyomában. Parlando 2004/1. sz. <http://www.parlando.hu/Kokas2.htm>
- KORINEK Beáta: A családból fakadó erő. In: FINSZTER Géza (szerk.) Egy jobb világot hátrahagyni...Tanulmányok Korinek László professzor tiszteletére. Pécs 2016
- KORINEK Beáta: A stalkingról. In: Kóhalmi László (szerk.): Emlékkönyv Irk Albert születésének 120. évfordulójára Pécs 2004
- KORINEK Beáta: Egyenlő esélyek büntetéssel? In: SOMFAI Balázs (szerk.): Ünnepi tanulmánykötet Filó Erika kandidátus egyetemi docens 70. születésnapjára. Pécs 2010, 109–122.
- KORINEK László: Kriminológia I. Budapest 2010
- KOSÁRY Domokos: Az oktatásügy a haladó törekvések hullámvölgye idején (1790 – 1830). In: HORVÁTH Márton (szerk.): A magyar nevelés története I. Budapest 1988, 211–255.
- KÓRÓS András: Polgári jog. Családjog. Az új Ptk. magyarázata III/IV. Budapest 2014
- LORENZ, Konrad: Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Agression. Bécs 1963
- LÖW Tóbiás (szerk.): A Magyar Büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye. I. Budapest 1880
- MÓRICZ Zsigmond: Árvácska, Kelet Népe/1940.
- NAGYIVÁNYI-FEKETE Gyula: Az elhagyott gyermekek és fiatalok büntetettek gondozása. Budapest, 1893.
- NEIL, Alexander Sutherland: Summerhill. A radical approach to child rearing. kiadás helye 1960
- NIZSALOVSZKY Endre: Gesetz und Wirklichkeit im sozialistischen ehelichen Güterrecht. Budapest 1970
- PERKIN, Joan: Women and Marriage in Nineteenth-Century England. Routledge 1989
- RAFFAI Jenő: Der Intrauterine Mutterrepresentant. In: J. Prenat and Perinat Psychology and Medicine 1995/8. sz. 357–365.
- RAFFAI Jenő: Csecsemők jobb fejlődési esélyei kapcsolatanalízisben. Pszichoterápia IX. évf. 3. sz. 193–199.
- RANSCHBURG Jenő: A meghitt erőszak. Budapest 2006
- TAMÁSI Erzsébet: Bűnös áldozatok. A családon belüli erőszak férfi szereplői. Budapest 2005
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1493_november_11_paracelsus_szuletese (letöltve: 2018. 12. 01.)

DUJIC, Dejan

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.08

Ehem. Obersekretär des Rotkreuzausschusses
PTE ÁJK

Der Gedanke eines Mannes, „Menschen zu helfen“ wird zur größten humanitären Organisation der Welt

The Idea of a Man “to Help People” Becomes the Largest Humanitarian Organization in the World

This article deals with the emergence of the largest international humanitarian movement and its structure. In other words, how Jean Henry Dunant’s idea of helping people in need, became a humanitarian organization in a minimum of time, that spread across all five continents and performs its activities, protected by international law and the Geneva Conventions 1-4, for more than 150 years. The structure of the Red Cross and Red Crescent organization is based on three partly structurally, independent elements: the International Red Cross and Red Crescent societies, the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies and the International Committee of the Red Cross.

Keywords: Jean Henry Dunant, humanitarian organization, Red Cross, Red Crescent, non-governmental organization, Geneva Conventions, military law

1. Einführung

Die Geschichte der Menschheit begleiten seit jeher Kriege und die damit in Zusammenhang zu bringenden verheerenden Massen an verletzten und Menschenopfern. Schon in der frühen Zeitgeschichte stellte man sich zwar die Frage, was mit den verletzten Soldaten und Kriegshinterbliebenen geschehen soll, jedoch gab es bis in das späte 19. Jahrhundert kein institutionell organisiertes international-einheitliches Übereinkommen über die Verpflegung der im Krieg verletzten Soldaten.¹

Natürlich gab es zwar eine Art Verpflegung; einige Heere hatten sogenannte Feldlazarette oder sogar Ärzte. Bekannt ist auch, dass manche Länder gegenseitig Abkommen geschlossen haben über die beidseitige Verpflegung und Versorgung aller im Krieg verletzten Soldaten und der Bevölkerung (1759, Frankreich - England). Es wurden, zumindest nach den heute noch zur Verfügung stehenden Aufzeichnungen, zwischen 1581 und 1864 insgesamt sogar 291 Übereinkommen über Versorgung und Verpflegung der Kriegsverletzten getroffen, jedoch fehlten Standards, allgemein gültige Verfahren, institutionell und international aufgestellte verbindliche Normen und sogenannte Durchführungsorgane für die Verletzten.² Wenn es auch Versorgung

¹ HANTOS, A Magyar Vöröskereszt 100 éve 19.

² MVK-OI, Magyar Szent Korona Országai Vörös-Kereszt Egyletének története 2–6.

gab, lag dies eher im Ermessen der Heeresführung und größtenteils an der Bereitwilligkeit der einheimischen Bevölkerung, da diese ihre Hilfe, wenn überhaupt, nur freiwillig angeboten hat. Es gab ja keinen entsprechenden Paragrafen, der die unterlassene Hilfeleistung in Strafe gestellt hätte.

2. Von der Schlacht in Solferino bis zu den ersten Schritten

Das Verlangen der Bevölkerung nach einer internationalen Regelung, näher einer Regelung auf Völkerrechtsebene bezüglich der Versorgung, Verpflegung und Behandlung der im Krieg verwundeten Soldaten und der betroffenen Bevölkerung, wurde immer stärker. Diese Gedanken wurden auch durch die in Frankreich zu dieser Zeit stattfindenden Revolution und die Ideen der Aufklärung immer mehr geschürt, jedoch musste fast ein Jahrhundert vergehen, bis sich aus diesen Bestrebungen eine – damals noch als Hilfsorganisation bezeichnete – Organisation entwickelt.

1859 fand in Solferino die – wie es zeitgeschichtliche Quellen oft bezeichnen – grausamste Schlacht des Jahrhunderts zwischen den napoleonischen und den österreichisch-kaiserlichen Streitkräften statt. *Jean Henry Dunant* (1828 – 1910)³, der sich dort mit *Napoleon III* wegen Bankgeschäften treffen wollte (er sollte ihm finanzielle Mittel zur Errichtung einer Mühle beisteuern), sah auf dem Schlachtfeld die dort stattfindenden Grausamkeiten. Man muss beachten, dass in der Schlacht von Solferino immerhin 40.000 Soldaten ums Leben gekommen und verletzt worden sind, und viele von ihnen haben keine fachgerechte Versorgung bekommen. Der Gestank und die qualvollen Leidesschreie haben *Dunant* zutiefst getroffen.

Jedoch sah er auch das gute. Die Dorfbewohner von Solferino haben sich zusammengetan und haben als freiwillige Helfer, so gut es ging, die Kranken und Verletzten versorgt. Diese uneigennützig freiwillige Hilfestellung war in dieser Zeit nicht selbstverständlich oder gängig, jedoch bestärkte es *Dunant* in dem Gedanken, dass eine internationale Regelung und eine internationale (unabhängige) Hilfsorganisation vonnöten ist, die unparteiisch allen hilft, die den Kriegen zum Opfer fallen, egal aus welchen Gründen dies auch geschieht.⁴ Die sich ihm in Solferino gebotenen Eindrücke ließen den damals noch jungen *Dunant* nicht mehr ruhen. Er war im Zwiespalt. Einerseits bereitete ihm das Gemetzel von Solferino schlaflose Nächte und versetzte ihn in Angst, andererseits hat ihn die aufopferungsvolle Hilfe der Bewohner von Solferino fasziniert. Er fand es beeindruckend, wie den Betroffenen ohne beachten ihres Offiziersgrades, ihrer Herkunft geholfen wurde. Alleine entscheidend war, so hat es zumindest *Dunant* empfunden, ob und wie schwer die betroffenen Personen verwundet sind. Sonst wurde jeder absolut gleichbehandelt, wie es später auch eines der Grundprinzipien des *International Committee of the Red Cross* und somit auch der nationalen Rotkreuz- und Rothalbmondgesellschaften wurde.

³ *Jean Henry Dunant* ist am 8. Mai 1828 in Genf geboren. Er stammt aus einer Wohlhabenden Unternehmerfamilie. Schon in jungen Jahren war er sehr sozial angehaucht und wirkte in mehreren Hilfsorganisationen mit. Sein Leben nahm jedoch eine tragische wende, mit 39 ist er – da er alle seine finanziellen Mittel und Kraft in das Rote Kreuz gesteckt hatte – mittellos geworden. Erst 1895, nachdem ein schweizerischer Journalist mit ihm ein Interview gemacht hat, wurde der Gesellschaft klar, er lebt noch. 1897 wurde *Dunant* vom Bundesrat der Binet-Fendt-Preis verliehen, 1901 erhielt er gemeinsam mit dem französischen Pazifisten *Frédéric Passy* den Friedensnobelpreis. Seine letzten Jahre verbrachte er in einer Obdachlosenunterkunft, die das Rote Kreuz leitete, wo er am 30. Oktober 1910 verstarb. FRANÇOIS, Un grand humanitaire 203–244.

⁴ MVK-OI, Vöröskereszt története Eszmetérsztóknek 20–25.

1. Bild: *Horace Vernet*: Die Schlacht von Solferino. Vernet Muzeum Versailles (Benutzt bei Vorlesungen des Roten Kreuzes)

Dunant konnte nicht anders, er entschied sich seine Eindrücke auf Papier zu bringen. Sein Plan war es, den Herrschern und den Entscheidungsträgern der damaligen Zeit die Grausamkeiten und die Folgen eines Krieges bildlich darzustellen und sie aufzurütteln: auch während und nach einem Krieg müssten die Regeln eingehalten werden und man dürfe die Menschen, die sich für ein Land aufopfern, nicht einfach vergessen und ihrem eigenen Schicksal überlassen. Sein Buch *Un souvenir de Solferino* (Eine Erinnerung an Solferino, 1862)⁵, gilt heute noch als literarisches Meisterstück, mit dem er die damalige Gesellschaft in Europa aufrüttelte. In seinem Buch schilderte *Dunant* zunächst die politischen Zusammenhänge, und informierte detailliert über das Militär und Kriegsstrategien.⁶

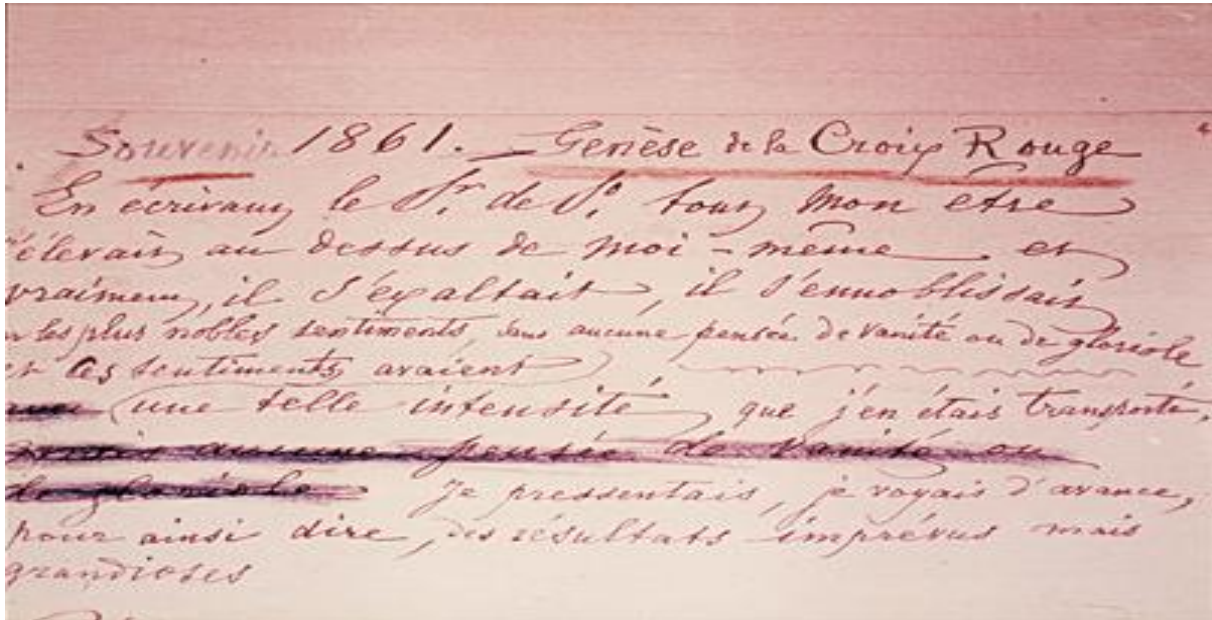
Die letzten Seiten widmete *Dunant* seiner Vision: „*Wäre es nicht möglich, in Friedenszeiten eine freiwillige Organisation zu gründen, deren Zweck es sein müsste, die Verwundeten in Kriegszeiten durch begeisterte und aufopfernde Freiwillige, die für ein solches Werk besonders geeignet sind, pflegen zu lassen?*“ Er schloss sein Buch mit dem Appell: „*Hilfsgesellschaften für Verwundete sollten in verschiedenen Ländern Europas gegründet werden*“.⁷ *Dunant* ließ auf eigene Rechnung 1.600 Exemplare drucken, die er mit persönlicher Widmung an Europas Herrscherfamilien, militärische Würdenträger, Generäle und Regierungen in ganz Europa verschickte. Der Erfolg des Buches war gewaltig. Eine zweite Auflage erschien schon

⁵ Das Buch erschien in ungarischer Übersetzung als eine Eigenausgabe des Ungarischen Roten Kreuzes 1978.

⁶ <https://www.drk.de/das-drk/geschichte/wissen-und-helfen/biografie-henry-dunant/eine-erinnerung-an-solferino/>

⁷ DUNANT, Solferinoi emlékek 41–45.

vier Monate nach der ersten und wurde zum Bestseller. *Dunant* wurde Weltberühmt, man behandelte ihn wie einen Star. Der Erfolg seiner Idee war so gut wie sicher.

2. Bild: *Dunant's* „Entwurf“. Eine Erinnerung an Solferino (Quelle: <https://www.drk.de/das-drk/geschichte/wissen-und-helfen/biografie-henry-dunant/eine-erinnerung-an-solferino/>)

3. Bild: Buchtitel - Eine Erinnerung an Solferino (Quelle: <https://www.drk.de/das-drk/geschichte/wissen-und-helfen/biografie-henry-dunant/eine-erinnerung-an-solferino/>)

Einer der Ersten, die ihm gratulierten, war der Genfer Anwalt *Gustave Moynier*⁸, ein hervorragender Jurist und erprobter Organisator. Er bot und sicherte *Dunant* seine Hilfe und Unterstützung zu. Er konnte *Dunant* für ein Referat vor zwanzig angesehenen Bürgern der Stadt gewinnen, unter ihnen General *Guillaume Henri Dufour*.⁹

Das Schlusswort des Buches von *Dunant* diente quasi als Auftakt seines Referates und als Grundstein für die Gründung des sogenannten *Internationalen Komitees* der fünf Vorsitzenden. Durch seinen sehr emotionalen Vortrag und seines gut gelungenen Buches konnte er also fünf wichtige Persönlichkeiten für seine Idee begeistern: „(...) Gibt es während einer Zeit der Ruhe und des Friedens kein Mittel, um Hilfsorganisationen zu gründen, deren Ziel es sein müsste, die Verwundeten in Kriegszeiten durch begeisterte, aufopfernde Freiwillige, die für ein solches Werk besonders geeignet sind, pflegen zu lassen? (...) Da man nun einmal darauf verzichten muss, dass sich Wünsche und Hoffnungen der Gesellschaft der Friedensfreunde jemals erfüllen werden, warum sollte man da nicht eine Zeit verhältnismässiger Ruhe und Stille benutzen, um eine Frage von so grosser und umfassender Wichtigkeit von dem doppelten Standpunkt der Menschlichkeit und des Christentums aus zu studieren? Warum sollte man nicht versuchen, hierüber zu einem Entschluss zu kommen? (...) Gesellschaften solcher Art würden, sobald sie einmal für die Dauer errichtet sind, natürlich zu Friedenszeiten untätig bleiben, aber sie würden in ständiger Bereitschaft sein für den Fall eines Krieges. (...) Hätte es bei Solferino ein solches internationales Hilfswerk gegeben, oder wären am 24., 25. und 26. Juni in Castiglione oder zur gleichen Zeit auch in Brescia, Mantua oder Verona solche freiwilligen Helfer gewesen, wieviel unbeschreiblich Gutes hätten sie leisten können in jener unheilvollen Nacht vom Freitag zum Samstag, als Tausende von Verwundeten vor Qual stöhnten und herzzerreissend um Hilfe riefen, Tausende, die nicht nur unter furchtbaren Schmerzen, sondern auch unter einem entsetzlichen Durst litten. (...) Wäre es nicht wünschenswert, dass die hohen Generäle verschiedener Nationen, wenn sie gelegentlich zusammentreffen, diese Art von Kongress dazu benützen, irgendeine internationale rechtsverbindliche und allgemein hochgehaltene Übereinkunft zu treffen, die, wenn sie erst festgelegt und unterzeichnet ist, als Grundlage dienen könnte zur Gründung von Hilfsorganisationen für Verwundete in den verschiedenen Ländern Europas? (...).“¹⁰

Moynier, der neben seinen anwaltlichen Tätigkeiten auch Vorsitzender der in Genf ansässigen *Privaten Gemeinnützigen Gesellschaft Genfs (Societe Genevoise d'Utilite Publique)* war, fand *Dunants* vorgetragene Idee des neutralen und unabhängigen Sanitätsdienstes so genial, dass er Ihm anbot, durch die Unterstützung und die Mithilfe seiner Gesellschaft die Idee von *Dunant* aufzugreifen und es zu ermöglichen seinen Vorschlag, dass in Friedenszeiten freiwillige Helfer ausgebildet werden, deren Neutralität und Unabhängigkeit auch auf dem Schlachtfeld greift mit Unterstützung und der Mithilfe des Rates der *Privaten Gemeinnützigen Gesellschaft Genfs* durchzusetzen.¹¹ Näher die Errichtung eines dauerhaften Sanitätsdienstes, der in Kriegszeiten der Armee zur Seite gestellt wird um neutral, fachgerecht und ohne unnötig zwischen den Verletzten zu unterscheiden, die Verpflegung und Versorgung der Verletzten gewährleistet.

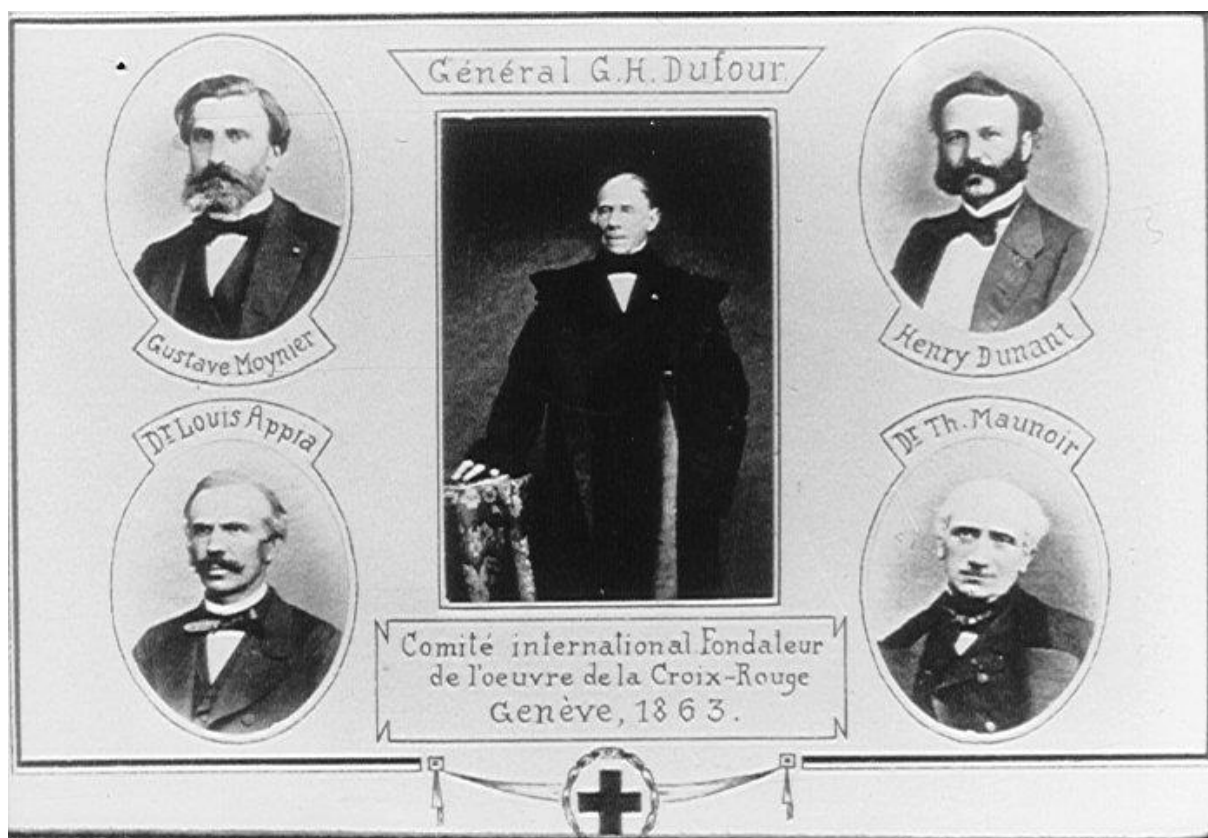
⁸ *Gustave Moynier* (1826 – 1910), der hervorragender Genfer Jurist, war Vorsitzender der I. Genfer Konferenz (1863). Er war es auch, der den Entwurf für das erste Genfer Abkommen verfasst hatte. Siehe DURAND, *Gustave Moynier and the peace societies*.

⁹ General *Guillaume Henri Dufour* (1787 – 1875), Obergeneral der Schweizer Streitkräfte. Seines Verhandlungsgeschickes ist es zu verdanken, dass der 12 andauernde Sonderbundkonflikt 1847 friedlich gelöst werden konnte. Siehe PETERS, *Transitions in Engineering*.

¹⁰ DUNANT, *Eine Erinnerung an Solferino* 40–105.

¹¹ HANTOS, *A Magyar Vöröskereszt 100 éve* 24.

Der Rat entschloss für die gründliche Untersuchung des Themas ein Komitee einzurichten, das sich damit befassen soll, die Möglichkeiten für die Realisierung der Vorschläge von *Dunant* zu erarbeiten und die organisatorischen Aufgaben einzuleiten. Somit entstand am 9. Februar 1863 das sogenannte *Internationale Komitee* der fünf Vorsitzenden, dessen Mitglieder *Dufour*, *Dunant*, *Moynier* sowie zwei Ärzte, *Théodore Maunoir*¹² und *Louis Paul Amédée Appia*¹³ waren. Dieses Komitees wurde den Vorreiter des künftigen Internationalen Komitees der Rotkreuz- und Rothalbmondgesellschaft.

4. Bild: Zeitgenössische Darstellung der fünf Gründungsmitglieder aus dem Archiv des Ungarischen Roten Kreuzes

Im Namen des Komitees nahm *Dunant* im September 1863 als Gesandter an dem internationalen Kongress für Statistik in Berlin teil, wo er verkündete, dass am 26. Oktober 1863 in Genf eine internationale Konferenz mit dem Titel *Das Errichten dauerhafter und internationaler Hilfsorganisationen zur Hilfeleistung und Hilfestellung für die im Krieg verwundeten Soldaten* stattfinden wird.¹⁴ Seine Verkündung kam bei den Teilnehmern des Kongresses sehr gut an, 14 Länder

¹² *Théodore Maunoir* (1807 – 1869) war Chirurg in Paris und in Genf. Siehe DURAND, Théodore M. est aussi un fondateur de la Croix-Rouge 139–155.

¹³ *Louis Paul Amédée Appia* (1818-1898) war als freiwilliger Chirurg an der Seite der Französisch-Sardischen Truppen als Feldarzt tätig. Siehe BOPPE, L'homme et la guerre. Le Docteur Louis Appia et les débuts de la Croix-Rouge.

¹⁴ HANTOS, A Magyar Vöröskereszt 100 éve 24.

(Unter anderem das Land Baden, Hessen-Darmstadt, Preußen, Italien und Spanien) sagten zu, an der Konferenz teilzunehmen und Vertreter zu schicken, die im Namen der Regierung vollumfängliche und rechtskräftige Übereinkommen treffen und gegebenenfalls einem internationalen Abkommen zustimmen können. Zu den Beschlüssen, geprägt durch die Vorstellungen und die Forderungen *Dunants*, die er den Vertretern der 14 Länder vorgetragen hat, zählten unter anderem die folgenden: 1. die Gründung nationaler Hilfsgesellschaften in Europa für Kriegsverwundete; 2, die neutrale Behandlung der Verwundeten; 3, die Entsendung freiwilliger und bereitwilliger Pflegekräfte so wie Helfer zur Unterstützung und Hilfestellung auf den betroffenen Schlachtfeldern; 4, die Organisation und Durchführung weiterer Treffen als auch internationaler Konferenzen; 5, die Einführung einer einheitlichen Kennung zum Schutz der freiwilligen Helfer in Form eines roten Kreuzes auf weißem Hintergrund. Diese Zeichen war das Inverse zur schweizerischen Flagge, das bewusst so gewählt wurde um die Neutralität und Unabhängigkeit der Organisationen zu unterstreichen.

Somit konnte *Dunant* mit Stolz behaupten, dass die zentralen Fragen, die er in seinem Buch *Eine Erinnerung an Solferino* behandelte und stellte, entsprechend berücksichtigt wurden. Diese Konferenz wurde auch als Gründungsmoment des Internationalen Rotkreuz und Rothalbmond deklariert. Während dieser Konferenz wurde auch die Gründungsurkunde des nunmehr international fungierenden Roten Kreuzes unterzeichnet, und binnen paar Monaten erreichte das internationale Komitee, dass sich 14 Staaten am 29. Oktober 1863 der Idee und dem Komitee anschlossen. Ein weiterer Meilenstein und als Erfolg dieser Konferenz ist zu verzeichnen, dass die Konferenz zugleich den Grundstein für die I. Genfer Konvention gelegt hatte.

3. Die Ergebnisse der Genfer Konferenz und ihre Folgen

Dem Erfolg der Genfer Konferenz verdankend, hat die schweizerische und französische Regierung am 8. August 1869 zur Erlassung der I. Genfer Konvention eine diplomatische Versammlung einberufen. Es wurden alle europäischen Länder sowie die Vereinigten Staaten von Amerika, Mexiko und Brasilien eingeladen. An der diplomatischen Konferenz nahmen 16 Länder mit insgesamt 26 Delegierten teil. In der I. Genfer Konvention betreffend *die Linderung des Loses der im Felddienst verwundeten Militärpersonen*, die seit ihrem Entstehen (22. August 1864) als Grundcharta erst dem *Internationalen Komitee der Hilfsgesellschaften für Verwundetenpflege*, dann seinem Rechtsnachfolger, dem *International Committee of the Red Cross (ICRC)* dient, ist eine der wichtigsten völkerrechtlichen Übereinkommen: Der Schutz des Sanitätswesens im Kriege wurde festgelegt weiterhin bestimmt, dass das Personal der Lazarette, Verbandsplätze und Medizindepots als neutral anzusehen sind, solange sie ihrer Funktion nachgehen. Ein rotes Kreuz auf weißem Grund wird als Schutzzeichen festgelegt.¹⁵ Artikel 1 legte grundlegend fest, dass „*alle Militärpersonen und andere den Heeren dienstlich beigegebene Personen, die verwundet oder krank sind, ohne Unterschied der Staatsangehörigkeit von der Kriegspartei, in deren Händen sie sich befinden, geachtet und versorgt werden sollen*“.¹⁶

¹⁵ <https://www.welt.de/geschichte/article167862925/Die-erste-Genfer-Konvention-wird-unterzeichnet.html>

¹⁶ I. Genfer Konvention (auch Abkommen genannt) in der Originalfassung. Seit dem wurden die vier Genfer Konventionen und ihre Zusatzprotokolle mehrfach geändert. Der Aktuelle Stand der Konventionen basiert auf der Überarbeitung von 1949.

Diese I. Genfer Konvention war in ihrer ursprünglichen Fassung das erste völkerrechtliche Dokument zum Schutz der Neutralen und der sich freiwillig aufopfernden Helfer. Sie wurde am 22. August 1864 nach langen Gesprächen und einigen Modifikationen von 22 Ländern unterschrieben. Die rechtsgeschichtliche Bedeutung erlangt die I. Genfer Konvention darin, dass sie als erste verbindliche Völkerrechtsnorm nunmehr die Länder, die sich dieser Konvention anschlossen, zur Einhaltung der entsprechenden Vorschriften verpflichtete. Seine erste richtige Bewährungsprobe hatte die Konvention 1870 im Krieg zwischen Preußen und Frankreich, da dies beides Staaten die Konvention ratifizierten. Fraglich war, ob sich die zwei Streitkräfte an die Bestimmungen der Konvention halten, ob die aus 12 Ländern gesandten medizinischen Fachkräfte und das neutrale Hilfspersonal seine Arbeit unversehrt und uneingeschränkt auf beiden Seiten verrichten können. Auch wenn ein Krieg nie als etwas Positives anzusehen ist, konnte festgehalten werden, dass die Konvention ein voller Erfolg war, und seine Ziele erreicht hatte.¹⁷

Von dem Erfolg beflügelt wollte die nun aufblühende internationale Rotkreuz- und Rothalbmond-Organisation mehr erreichen. Es folgten – basierend auf der I. Genfer Konvention – weitere völkerrechtliche Normen. Am 06. Juli 1906 wurde die II. Genfer Konvention verabschiedet mit dem Titel *zur Verbesserung des Loses der Verwundeten, Kranken und Schiffbrüchigen der Streitkräfte zur See*. Nach dem I. Weltkrieg standen die Länder und die Weltbevölkerung erneut vor neuen Herausforderungen. Die Gefangenen des I. Weltkrieges wurden grausam behandelt, unmenschlichen Qualen ausgesetzt. Die Würde des Menschen wurde missachtet, somit musste eine weitere Norm auf Völkerrechtsebene geschaffen werden, um diese Missstände einigermaßen in den Griff zu bekommen. 1929 wurde die III. Genfer Konvention erlassen mit dem Titel *Abkommen über die Behandlung der Kriegsgefangenen*, dem die IV. Genfer Konvention *zum Schutz der Zivilpersonen in Kriegszeiten* 1949 folgte. Die vier Konventionen in ihrer neuen Fassung von 1949 dienen bis heute mit ihren beiden Zusatzprotokollen von 1977 als Kernstücke des humanitären Völkerrechts. Die Genfer Konventionen traten am 21. Oktober 1950 in Kraft, die Zusatzprotokolle am 7. Dezember 1978. Bis 2002 haben 190 Staaten die vier Genfer Konventionen, 160 Staaten das I. Zusatzprotokoll und 153 Staaten das II. Zusatzprotokoll ratifiziert, und ermöglichen dadurch das geschützte, neutrale und unabhängige Arbeiten der Rotkreuz- und Rothalbmondgesellschaften.¹⁸

4. Die nationalen und internationalen Gesellschaften

Natürlich kann man sich die Frage stellen, warum dieser Abschnitt der Abhandlung mit den nationalen Rotkreuz-, Rothalbmond- und Rotkristallgesellschaften anfängt, da es eindeutig unmöglich ist alle Gesellschaften im Detail zu behandeln, und diese – zumindest könnte man das glauben – mit dem internationalen Roten Kreuz und Roten Halbmond nichts zu tun haben. Richtig ist aber diese Herangehensweise allemal, da genau diese nationalen Gesellschaften den Grundstein für das *International Committee of the Red Cross (ICRC)* und den *International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC)* geben, ferner werden nicht die einzelnen landesspezifischen Züge

¹⁷ HANTOS, A Magyar Vöröskereszt 100 éve 30.

¹⁸ Eine jeweils aktuelle Liste findet sich auf der Website des ICRC (www.icrc.org/eng/party_gc)

dargestellt, sondern die allgemeinen und für alle nationalen Gesellschaften verbindlichen Regularien.

Ohne die nationalen Gesellschaften könnten die internationalen Organisationen nicht existieren, sie wären nichts mehr als leere Begriffe. Die nationalen Gesellschaften der internationalen Organisation führen die tatsächlichen Aufgaben des ICRC und der IFRC aus. Sie sind im weiteren Sinne die ausführende Gewalt, abhängig davon, ob die internationale Organisation ihre Tätigkeit in der Friedenszeit (IFRC) oder im Kriegszustand/Katastrophengebieten (ICRC) ausübt. Dies bedeutet aber nicht, dass die zwei tatsächlichen Organisationen kein Personal oder Aufgaben hätten. Das ICRC spielt, auch für die nationalen Organisationen eine zentrale Rolle, die IFRC in der technischen- infrastrukturellen Ausrichtung im Fuhrparkwesen und in der Luftfahrt. Die ersten nationalen Gesellschaften wurden nach der Genfer Konferenz (26. Oktober 1863) gegründet, nachdem die teilnehmenden 14 Staaten die Vorschläge von *Dunant* angenommen und ratifiziert hatten. In den folgenden Jahren schlossen sich immer mehr Staaten der – damals noch unter dem Namen *Internationales Komitee der Hilfsgesellschaften für Verwundetenpflege* bekannten – Organisation an. Nach diesem Erfolg hat das internationale Komitee eine Reihe an Maßnahmen ergriffen um den Eintritt der nationalen Gesellschaften zu koordinieren. Es wurden Grundregel und Prinzipien und Voraussetzungen ausgearbeitet, die eine nationale Gesellschaft und der Staat, in dem sich diese etablieren möchte, erfüllen müssen um in die Organisation aufgenommen zu werden. Es wurden auch die bis heute geltenden sieben Grundsätze erarbeitet, an die sich jede nationale Gesellschaft während seiner Tätigkeit zu halten hat. das Unterzeichnen der Gründungsurkunde drückt es aus, dass sie sich diesen unterstellt werden. Diese Prinzipien sind wie folgt.

1. Die Menschlichkeit: *„Die internationale Rotkreuz- und Rothalbmond-Bewegung, entstanden aus dem Willen, den Verwundeten der Schlachtfelder unterschiedslos Hilfe zu leisten, bemüht sich in ihrer internationalen und nationalen Tätigkeit, menschliches Leiden überall und jederzeit zu verhüten und zu lindern. Sie ist bestrebt, Leben und Gesundheit zu schützen und der Würde des Menschen Achtung zu verschaffen. Sie fördert gegenseitiges Verständnis, Freundschaft, Zusammenarbeit und einen dauerhaften Frieden unter allen Völkern“.*
2. Die Unparteilichkeit: *„Die Rotkreuz- und Rothalbmond-Bewegung unterscheidet nicht nach Nationalität, Rasse, Religion, sozialer Stellung oder politischer Überzeugung. Sie ist einzig bemüht, den Menschen nach dem Maß ihrer Not zu helfen und dabei den dringendsten Fällen den Vorrang zu geben“.*
3. Die Neutralität: *„Um sich das Vertrauen aller zu bewahren, enthält sich die Rotkreuz- und Rothalbmond-Bewegung der Teilnahme an Feindseligkeiten wie auch, zu jeder Zeit, an politischen, rassistischen, religiösen oder ideologischen Auseinandersetzungen“.*
4. Die Unabhängigkeit: *„Die Rotkreuz- und Rothalbmond-Bewegung ist unabhängig. Wenn auch die nationalen Gesellschaften den Behörden bei ihrer humanitären Tätigkeit als Hilfsgesellschaften zur Seite stehen und den jeweiligen Landesgesetzen unterworfen sind, müssen sie dennoch eine Eigenständigkeit bewahren, die ihnen gestattet, jederzeit nach den Grundsätzen der Rotkreuz- und Rothalbmond-Bewegung zu handeln“.*
5. Die Freiwilligkeit: *„Die Rotkreuz- und Rothalbmond-Bewegung verkörpert freiwillige und uneigennützigte Hilfe ohne jedes Gewinnstreben“.*

6. Die Einheit: „In jedem Land kann es nur eine einzige nationale Rotkreuz- oder Rothalbmond-Gesellschaft geben. Sie muss allen offenstehen und ihre humanitäre Tätigkeit im ganzen Gebiet ausüben“.
7. Die Universalität: „Die Rotkreuz- und Rothalbmond-Bewegung ist weltumfassend. In ihr haben alle nationalen Gesellschaften gleiche Rechte und die Pflicht, einander zu helfen“.¹⁹

Neben den sieben Grundsätzen muss das neue Mitglied (der Mitgliedsstaat und die nationale Gesellschaft) dem allgemeinen Verfahren vor dem in Genf ansässigen Ausschusses der Organisation, das ein Organ des internationalen Rotkreuz- und Rothalbmond-Bewegung ist, standhalten. Demzufolge muss die neu zugründende nationale Gesellschaft und der Staat, wo die neue Gesellschaft gegründet werden soll die Grundcharta, also die I. Genfer Konvention anerkennen und dieser beitreten. Für alle, die für die Rotkreuz- und Rothalbmond Organisationen tätig sind (egal ob nationale Gesellschaft, Haupt oder Ehrenamt, dauerhaft oder nur aushilfsweise), gelten die sieben Grundsätze, sowohl die daraus resultierenden Rechte als auch die daraus folgenden Pflichten. Darum spricht die Grundsatzcharta der internationalen Organisation von einer Bewegung. Das unterstreicht die Einheitlichkeit derer aller, die für die Organisation tätig sind oder in ihrem Namen Aufgaben ausüben.

5. Bild: Die drei offiziellen Symbole der nationalen Gesellschaften

6. Bild: Das nationale Symbol des Ungarischen Roten Kreuzes

In den Konferenzen von Genf zwischen 1863 und 1864 haben sich die Länder und das Internationale Komitee darauf geeinigt, dass alle sich der Bewegung anschließenden nationalen Gesellschaften, alle Gebäude, Flug- und Fahrzeuge einheitliche Symbole benutzen werden um allen sichtbar zu machen, dass hier das unabhängige, neutrale und unter dem Schutz des humanitären Völkerrechts stehende internationale und nationale Hilfskomitee seine Tätigkeit ausübt von dem, für keinen eine Gefahr ausgeht oder besteht. Ursprünglich hatte man die Inverse der Schweizer Flagge (roter Hintergrund weißes Kreuz – weißer Hintergrund Rotes Kreuz) als gemeinsames Symbol festgelegt, jedoch war es problematisch dieses Zeichen in muslimischen Ländern zu verwenden. Vor allem das damals noch osmanische Reich (bis 29. Oktober 1923) und andere muslimischen Länder beharrte darauf, dass neben dem Roten Kreuz auf weißem Hintergrund auch der Rote Halbmond aufgenommen werden soll. Somit wurde, als das osmanische Reich 1876 dem

¹⁹ Jede Nationale Gesellschaft hat diese Grundsätze in Handbuch und Unterrichtsformat in der jeweiligen Landessprache zur Hand. Siehe z. B. Deutsches Rotes Kreuz: Das Rote Kreuz und seine Grundsätze. <https://www.drk.de/das-drk/geschichte/wissen-und-helfen/das-rote-kreuz/die-sieben-rotkreuzgrundsaeetze/>

Internationalen Komitee beirat, auch der Rote Halbmond auf weißem Hintergrund aufgenommen. Bis zum 8. Dezember 2005 gab es auch kein anderes Symbol, jedoch um den Eintritt von Israel zu erleichtern wurde vom ICRC das sogenannte Symbol des dritten Protokolls, umgangssprachlich der Rote Kristall mit weißem Hintergrund unter die Offiziellen Schutz und Hinweissymbole aufgenommen. Sofern die nationalen Gesellschaften ihre Tätigkeiten im Inland ausüben (Jugendschutz, Blutspendendienst, Rettungsdienst, Leitung von Krankenhäusern und Wohnrichtungen usw.), ist um das rote Symbol herum immer die Bezeichnung der jeweiligen nationalen Gesellschaft zu lesen bzw. bekommen auch die Gebäude weiterhin die Flug- und Fahrzeuge das Symbol.²⁰

Der Rotkreuz- und Rothalbmond-Bewegung (der Kristall wird auch nach 2005 im Namen der Bewegung nicht erwähnt), gehören 185 nationale Gesellschaften an (Stand 2006). Das Rote Kreuz benutzen 145, den Roten Halbmond 35 und den Roten Kristall 1 nationale Gesellschaft. Somit kann man erkennen, dass die Bewegung sich auf alle Kontinente erstreckt und das von den anerkannten unabhängigen Ländern der Welt²¹ 185 Länder eine nationale Gesellschaft gegründet haben und somit der I. Genfer Konvention auch angehören. Das Anerkennen der Genfer Konvention bedeutet jedoch nicht automatisch, dass auch eine nationale Rotkreuz- oder Rothalbmondgesellschaft gegründet werden muss, ist aber die Voraussetzung der Gründung.²²

Die Aufgabe einer jeden nationalen Gesellschaft ist auch die medizinische, soziale Hilfestellung, die Leitung und Errichtung sozialer, medizinischer, Jugend- und Senioreneinrichtungen, des Weiteren die Sicherstellung der Blutreserven und der notfallmedizinischen Versorgung (Rettungsdienst, Katastrophenschutz) in dem Land, in dem die Gesellschaft gegründet wurde. In diesem Sinne ist sie nur national (innerländlich) tätig, jedoch ist eine jede nationale Gesellschaft verpflichtet auf Anweisung und unter der Koordination und Leitung des ICRC in Zusammenarbeit mit anderen nationalen Gesellschaften und dem ICRC auch international aufzutreten. In dem Land, wo das ICRC als Leiter und Koordinator seine Tätigkeiten ausübt, hat es die Rechte und Befugnisse für alle Aufgabenausübungen, die der Rotkreuz- und Rothalbmondbewegung völkerrechtlich eingeräumt worden sind. Somit übernimmt in dem Zeitraum das ICRC auch die nationalen Tätigkeiten, und die betroffene Gesellschaft schmilzt während dieser Zeit mit den anderen dort zur Hilfestellung gekommenen nationalen Gesellschaften in die strukturelle Organisation des ICRC ein. Dieser absolut logische Schritt und die Vorgehensweise des ICRC, alle mitwirkende Gesellschaften in diesem Zeitraum einzugliedern, hat seine Daseinsberechtigung darin, dass das ICRC in erster Linie seine Tätigkeiten in Kriegsgebieten und außerordentlich hervorstechenden Katastrophengebieten ausübt, daraus resultierend das nötige Knowhow und die infrastrukturellen Möglichkeiten besitzt die Situation fachgerecht zu handhaben.

²⁰ MVK-OI, Vöröskereszt története eszmeterjesztóknak 25–78.

²¹ Nach dem Abkommen der Vereinten Nationen 194, de jure 204 Länder der Welt.

²² MVK-OI, Vöröskereszt története eszmeterjesztóknak 25–78.

5. Das International Committee of the Red Cross und seine Stellung als Akteur des Völkerrechts

In der schon erwähnten Dreierstruktur (die nationale Gesellschaft, das ICRC, das im deutschen Sprachraum auch *Internationale Komitee des Roten Kreuzes* genannt ist, und der IFRC) ist das einzige und originäre Völkerrechtsakteur der Bewegung. Das ICRC ist die Organisation, die das tatsächliche internationale Rote Kreuz darstellt. Diese Organisation ist es, die damals 1863 als das Komitee der 5 gegründet worden ist, dann als *Internationales Komitee der Hilfsgesellschaften für Verwundetenpflege* bezeichnet seine Tätigkeiten aufnahm. Wenn man heute darüber spricht, so auch die Quellen, wird die Gründung des ICRC also auf den 17. Februar 1863 zurückdatiert (Gründung des *Internationalen Komitees*). Die jedoch heute benutzte Bezeichnung ICRC entstand erst um 1876 nach dem Eintritt des osmanischen Reiches.

Näher betrachtet bedeutet dies, dass das ICRC neben den nationalen Gesellschaften eine eigenständige juristische Persönlichkeit besitzt, des Weiteren neben dem Heiligen Stuhl des Papstes und der Malteser Hilfsorganisation die einzige nicht staatliche, den Staaten untergeordnete und von denen abhängige Organisation ist, die völkerrechtliche Rechtsfähigkeit besitzt, in ihrem eigenen Namen und für die gesamte Bewegung durch völkerrechtliche Verträge, Verhandlungen und Abkommen, Rechte zu erlangen und Pflichten nachzukommen. Da das ICRC nicht den Staaten der Welt untergeordnet ist und nicht im engen Sinne von Staaten gegründet wurde (diese nur durch die Anerkennung der I. Genfer Konvention den Vorgaben des ICRC zustimmen), gilt im Sinne des Völkerrechts das ICRC als *non-governmental organisation* (genannt auch NGO), die jedoch völkerrechtlich den von den Vereinten Nationen anerkannten Staaten der Welt gleichzustellen ist.

Ihren Sitz hat das ICRC in Genf, besitzt eine eigene Organisationsstruktur und umfasst eine Mitarbeiterzahl von ca. 20.000 (teils direkt Beschäftigte bei dem ICRC, teils Mitarbeiter, die auch für die einzelnen nationalen Gesellschaften angestellt sind). Das ICRC hat neben dem Sitz um die 100 weiteren strategisch wichtigen Stützpunkte u. a. in Budapest oder Wien. Die Aufgaben des ICRC sind mannigfaltig, von der Aufnahme und Überwachung der nationalen Gesellschaften bis hin zur Mitwirkung bei der Gestaltung des humanitären Völkerrechtes. Sie leitet auch eine Vielzahl von humanitären Operationen, stellt Schiffe, Flugzeuge technische Hilfsmittel zur Verfügung, wirkt in der Versorgung der Flüchtlinge auf der ganzen Welt mit und hilft den nationalen Staaten bei der Bewältigung allerlei Katastrophen, Hungersnöten und anderen nicht vorhersehbaren vis maior Zuständen, die die nationalen Gesellschaften alleine nicht bewältigen können.²³ In erster Linie beschränkt sich die Tätigkeit des ICRC auf Aufgaben, die mit Kriegszuständen, innerstaatlich zustande kommenden, durch Waffengewalt unterstützten Aufständen oder deren Folgen zusammenhängen. Zur Stärkung und das unterstützen der nationalen Gesellschaften in ihrer Arbeit, sofern diese die Arbeit in Friedenszeiten ausüben, wurde 1919 die Föderation gegründet.

²³ MVK-OI, Vöröskereszt története Eszmetérszétöknek 78–105.

6. Der International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies

Nach dem I. Weltkrieg haben die Siegermächte das ICRC aufgesucht und Verhandlungen angestrebt. Ihr Vorschlag war, dass das *Internationale Komitee des Roten Kreuzes* durch die Stärkung der nationalen Gesellschaften dazu beiträgt, dass die Bewegung auch in Friedenszeiten mehr Aufgaben übernimmt. Begründung war, dass die meisten vom Komitee ausgeübten Tätigkeiten auch in der Friedenszeit für die Bevölkerung von Bedeutung sind und die Bevölkerung oft auch in Friedenszeiten in Not geraten kann. Mit Zustimmung des ICRC wurde daraufhin in Zusammenarbeit der Siegermächte des I. Weltkrieges mit dem Namen *die Liga des Internationalen Roten Kreuzes, des Roten Halbmondes und des Roten Löwen* die zweite internationale Organisation der Bewegung gegründet. Grund für die Aufnahme des Roten Löwen war der Eintritt von Iran 1922 in die internationale Bewegung. Da das damals noch unter dem Einfluss des persischen Kaiserreichs und der kaiserlichen Familie war, bestand Iran darauf der kaiserlichen Tradition entsprechend, dass die Liga auch den Roten Löwen als Symbol der Liga aufnimmt. Nach der Revolution und der politischen Umstrukturierung Irans (1980) wurde der Rote Löwe als Symbol entfernt. Iran benutzt von da an auch den Roten Halbmond.²⁴

Die Hauptaufgaben der Föderation liegen in erster Linie in der Stärkung und der Unterstützung der nationalen Gesellschaften. Konkret ist die Föderation nichts anders als das Gesamtbündnis aller nationalen Gesellschaften, somit sind die Aufgaben der Föderation dieselben als die der nationalen Gesellschaften. Der Unterschied liegt darin, dass sobald sich mehrere nationale Gesellschaften zusammenschließen und im Ausland tätig werden sie als die Föderation auftreten. Die Koordinierung, die technischen Mittel und die Verpflegung führt die Föderationsleitung aus, die personellen Mittel stellen die nationalen Gesellschaften zur Verfügung. Die Föderation ist keine eigenständige juristische Persönlichkeit, sie wird auch nicht durch die völkerrechtlichen Konventionen und Abkommen geschützt, und sie ist kein Akteur des Völkerrechts. Die Vereinten Nationen haben die Eigenständigkeit der Föderation nicht anerkannt, obwohl die Föderation bis heute darum kämpft, die gleiche Stellung wie das ICRC zu bekommen. Die IFRC behauptet sich jedoch über die Rechte und Pflichten der international anerkannten ICRC. Dies ist auch nicht weiter problematisch, da alle nationalen Gesellschaften der ICRC unterliegen und durch sie ihren humanitären völkerrechtlichen Schutz bekommen, dadurch also subsidiär auch die IFRC.

Die IFRC besitzt keinen eigenen Sitz (da jeder Sitz der nationalen Organisationen zugleich auch als Sitz der Föderation dienen kann), jedoch hat sie eine teils selbstständige innere Struktur und Organe, letztendlich (auch wenn das von den Organen der Föderation nicht immer so gesehen wird) hat jedoch die endgültige Entscheidungsgewalt das Internationale Komitee.

Die Föderation umfasst in Friedenszeiten da jede nationale Gesellschaft mit allen Freiwilligen, die ihr angehört, insgesamt 105 Millionen Mitglieder (Ehrenamtliche, Kinder und Jugendliche des Jugendrotkreuzes und andere Helfer). Zu den 105 Millionen Mitgliedern gehören auch die Mitglieder der Jugendrotkreuz-Bewegungen. Diese Bewegungen werden durch das Anstreben der Föderation seit 1920 gegründet. Sie fungieren als Teil der nationalen Gesellschaften.

²⁴ HANTOS, A Magyar Vöröskereszt 100 éve 32.

Diese Jugendorganisationen der Föderation ermöglichen somit, dass sich nicht nur Erwachsene dem Roten Kreuz anschließen können, sondern auch schon Schüler ab dem ersten Schuljahr. Neben den 105 Millionen Freiwilligen und Ehrenamtlichen Mitgliedern umfasst die Föderation und das Komitee zusammen insgesamt auch noch 300.000 Hauptamtliche Mitarbeiter (bezahlte Angestellte) in 185 nationalen Gesellschaften (Stand 2006). Man kann also gut erkennen, dass die Bewegung in erster Linie auf das Ehrenamt (unbezahlte Freiwillige) baut, und nur wenige Hauptamtliche (bezahlte Angestellten) hat.

Des Weiteren hält die Föderation z.Z. ca. 100 strategisch wichtige sogenannte Hilfsstützpunkte aufrecht. Falls auf der Welt sich eine Natur- oder der gleichzustellenden andere Katastrophe ereignet, kann die Liga seine Tätigkeit mit Unterstützung des am nächstliegenden Hilfsstützpunktes aufnehmen.²⁵

7. Zusammenfassung

Wenn wir nun einen fiktiven Spaziergang durch die Geschichte der internationalen Rotkreuz-Bewegung machen würden, wären die Sehenswürdigkeiten die Schlacht von Solferino im Jahre 1859, die *Dunant* dazu verleitet hat, seine Eindrücke der Weltregierung in seinem Buch *Eine Erinnerung an Solferino* darzulegen. Anhand dieses Buches ist unser nächster Halt die Gründung des *Internationalen Komitees der Hilfsgesellschaften für Verwundetenpflege*, zudem die Entstehung der heute als ICRC bekannten internationalen Organisation am 17. Februar 1863. Die Gründung des Komitees führt uns nun in das Jahr 1869, wo wir Zeuge eines der wichtigsten völkerrechtlichen und rechtsgeschichtlichen Momente des humanitären Völkerrechts werden. Näher die Ratifizierung der I. Genfer Konvention am 8. August 1869 und später die Verabschiedung der II., III. und IV. Genfer Konventionen. Den Weg weiterführend kommen wir in das Jahr 1919, wo neben der völkerrechtlich anerkannten internationalen Organisation, die auf die im Vorfeld gegründeten nationalen Gesellschaften basierende IFRC, also die Föderation gegründet wurde. Dieser letzte Akt führte dazu, dass ab dem Jahre 1919 die Bewegung zwei internationale Organisationen und mehrere nationale Gesellschaften verzeichnen kann. Zusammenfassend kann man sagen, dass aus dem Gedanken von *Dunant* die größte humanitäre Hilfsorganisation der Welt zustande kam, die ihre Aufgaben auf drei strukturell teils unabhängige Säulen basierend ausübt. Diese Säulen sind die nationalen Gesellschaften, das ICRC und die IFRC.

²⁵ MVK-OI, A vöröskereszt története eszmeteterjesztöknek 105–125.

Literatur- und Quellenverzeichnis

- I. Genfer Konvention = Genfer Abkommen vom 12. August 1949 zur Verbesserung des Loses der Verwundeten und Kranken der bewaffneten Kräfte im Felde (GA I)
<https://www.swiss-archives.ch/detail.aspx?ID=29355732> (25. 12. 2018)
- II. Genfer Konvention = Abkommen vom 12. August 1949 zur Verbesserung des Loses der Verwundeten, Kranken und Schiffbrüchigen der bewaffneten Kräfte zur See (GA II)
<https://www.swiss-archives.ch/detail.aspx?ID=29355732> (25. 12. 2018)
- III. Genfer Konvention = Abkommen über die Behandlung der Kriegsgefangene
<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000191> (25. 12. 2018)
- IV. Genfer Konvention = Abkommen über den Schutz von Zivilpersonen in Kriegszeiten
<https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19490188/index.html> (25. 12. 2018)
- Protokoll I und Protokoll II = Zusatzprotokolle vom 8. Juni 1977 zu den Genfer Abkommen vom 12. August 1949
<https://www.swiss-archives.ch/detail.aspx?ID=29356589> (25. 12. 2018)
- Protokoll III = Zusatzprotokoll vom 8. Dezember 2005 zu den Genfer Abkommen vom 12. August 1949 über die Annahme eines zusätzlichen Schutzzeichens
<https://www.swiss-archives.ch/detail.aspx?ID=6424329> (25. 12. 2018)
- BOISSIER, Pierre: *History of the International Committee of the Red Cross. Volume I: From Solferino to Tsushima.* Geneva 1985
- BOISSIER, Pierre: *Henry Dunant. Revue internationale de la Croix-Rouge, Aug. 1974, 443–464*
- BOPPE, Roger: *L'homme et la guerre. Le Docteur Louis Appia et les débuts de la Croix-Rouge.* Geneva 1959
- FIRPO, L. (ed.): *Henri Dunant e le origini della Croce Rossa.* Roma 1979
- FRANÇOIS, A.: *Un grand humanitaire. Revue internationale de la Croix-Rouge, März 1928, 203–244.*
- MOOREHEAD, Caroline: *Dunant's dream: War, Switzerland and the history of the Red Cross.* London 1998
- Deutsches Rotes Kreuz: *Das Rote Kreuz und seine Grundsätze.* <https://www.drk.de/das-drk/geschichte/wissen-und-helfen/das-rote-kreuz/die-sieben-rotkreuzgrundsaeetze/> (25. 12. 2018)
- DUNANT, Jean Henri: *Solferinoi emlékek.* Budapest 1978
- DUNANT, Jean Henri: *Eine Erinnerung an Solferino. Eigenverlag des Österreichischen Roten Kreuzes.* Wien 1997
- DURAND, André: *Gustave Moynier and the peace societies. International Review of the Red Cross, 314/1996 532–550.*
- DURAND, André: *The first Nobel Prize (1901) Henry Dunant, Gustave Moynier and the International Committee of the Red Cross as candidates. International Review of the Red Cross, 842/2001 275–285.*
- DURAND, Roger: *Théodore M. est aussi un fondateur de la Croix-Rouge. Gesnerus 34/1977 139–155*
- DURAND, Roger: *Henry Dunant und die Ostschweiz.* Geneva 1992
- DURAND, Roger (ed.): *De l'utopie à la réalité. Actes du Colloque Henry-Dunant. tenu à Genève au palais de l'Athénée et à la chapelle de l'Oratoire les 3, 4 et 5 mai 1985 = Collection Henry Dunant No 3.* Genève 1988
- HANTOS János: *A Magyar Vöröskereszt 100 éve.* Budapest 1981
- HEUDTLASS, Willy: *J. Henry Dunant, Gründer des Roten Kreuzes, Urheber der Genfer Konvention. Eine Biographie in Dokumente.* Kohlhammer Verlag 1962
- MOLNÁR Viktor: *A genfi conventio.* Budapest 1887
- Magyar Vöröskereszt Országos Irodája (MVK-OI): *Magyar Szent Korona Országai Vörös-Kereszt Egyletének története.* Budapest 1904
- Magyar Vöröskereszt Országos Irodája (MVK-OI): *A vöröskereszt története eszmetérjesztőknek.* Msc. Budapest 2010
- PETERS, Tom F.: *Transitions in Engineering: Guillaume Henri Dufour and the Early 19th Century Cable Suspension Bridges.* Birkhauser 1987

PFEFFER Zsolt

Adjunktus

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.09

A modern költségvetési jog kialakulása az európai jogi kultúrában

The Development of Modern Budgetary Law in the European Legal Culture

The states have to use public funds. It is a fundamental problem how can a state acquire money for fulfilling its obligations and tasks and how can it spend these funds properly. Basically two sides can be separated and scrutinized: the expenditures and the revenues. During the historical development the monarchs had fundamentally the power to make decisions in fiscal questions: they could prescribe taxes (contributions) and spend money without any restriction, public finances and the private wealth (expenditures) of the ruler weren't separated. Later the orders and the parliaments vindicated different rights to restrict the power of the monarchs: they could offer the taxes and since than the rulers couldn't impose taxes without their contributions. These very important restrictions appeared in different fundamental laws (for example in the Magna Charta Libertatum in England). It was very essential that the expenditures should be controlled as well. The next huge step according to that was the acquisition of the right to make detailed prescriptions on the field of expenses. In constitutional democracies many legal sources regulate the field of budgets in modern states: different principles and detailed provisions prescribe the requirements of acquisition and the spending of funds. The current financial decisions appear in the annual detailed budgets which are accepted and their execution are controlled by the parliament on the base of publicity and transparency. This paper scrutinizes the development of the legal frames of the budgets.

Keywords: *budget, budgetary law, expenditures, revenues, taxation*

1. Bevezető gondolatok

Egy korszerű államháztartás alappillére a költségvetés (a közbevételek és a közkiadások megfelelő tervezése és kezelése) a közfeladatok finanszírozása és teljesítése szempontjából alapvető jelentőségű kérdések. Minél több feladat teljesítését vállalja az állam, annál összetettebb jogi szabályozás megalkotása és végrehajtása szükséges.

Mióta állami funkciók léteznek, azóta szükséges valamilyen jellegű, szintű pénzügyi gazdálkodási tevékenység végzése, még akkor is, ha – *Bónis György* meghatározásával élve – adott esetben csak „*primitív államüzemről*” volt szó.¹ Az államok eredetileg csak a klasszikus funkciókat (jogalkotás, rend- és honvédelem, közigazgatás, igazságszolgáltatás) látták el, azonban – alig kétszáz éve – a közfeladatként meghatározható funkciók körének kibővülése kezdődött meg: megjelentek a szociális-jóléti szolgáltatások (oktatás, egészségügy, szociális igazgatás), majd ezek is kiszélesedtek

¹ MEZEY, Magyar Alkotmánytörténet 41.

további feladatokkal (például környezetvédelemmel), valamint – különösen az 1929-ben kezdődött gazdasági világválság nyomán – felmerült az igény, hogy az állam a gazdasági folyamatokba is beavatkozzon a gazdasági krízisek megelőzése és a már kialakult válságok következményeinek kezelése érdekében. E feladatok körének bővülésével egyre összetettebb államháztartási szabályok megalkotása vált szükségessé, a demokratikus jogállamoknak pedig az egyik alapvető feladata, hogy biztosítsa a megfelelő jogi szabályozást a közpénzek minél hatékonyabb, átláthatóbb és felelősségteljesebb elköltése érdekében.

A tanulmány arra vállalkozik, hogy áttekintse az államháztartás, illetve ezen belül a költségvetési jog fejlődése szempontjából releváns európai mérföldköveket arra törekedve, hogy kiemelje a jogterület alakulásának releváns állomásait és fő kérdéseit. Nem feladata az egyes korszakok történelmi sajátosságainak részletes vizsgálata, sokkal inkább a fejlődés tendenciái képezik az elemzések tárgyát. E célkitűzés alapvetően három terület elemzésével valósítható meg: a bevételekről való döntési jogosultság, a kiadásokról való döntési jogosultság valamint magának a költségvetési döntések megjelenítése (hatásköri, eljárási kérdések) illetve azok végrehajtása és ellenőrzése.

2. A költségvetés fogalma

A költségvetés Navratil Ákos szerint „*Azt a számszerű összeállítást, mely az állam, ill. köztisztület háztartásának egy következő, meghatározott tartamu időközben valószínűleg elérendő bevételeit és előreláthatólag teljesítendő kiadásait rendszeresen feltünteti és ennyiben az állam vagy köztisztület tervezett munkásságának is programját adja, állami, községi stb. költségvetésnek mondjuk. A költségvetés szó helyett nálunk is használatos az idegen származású budget szó (bouge, bougette, francia szó = bőrtáska).*” Hozzátette fontos jellemzőként, hogy „*Költségvetésről valamely háztartásban csak fejlett gazdasági és közjogi viszonyok között lehet szó. Pénzgazdaság kell hozzá. A naturálgazdaság a budget számszerűségét nem bírná meg. Amint fejlett közjogi viszonyokat kíván, úgy egyúttal az alkotmányosságnak, a parlamentarizmusnak is legerősebb támasza. A költségvetés a kormányzat és igazgatás irányításának és ellenőrzésének eszköze a parlamentek kezében*”.²

A költségvetések jogszabályi úton kerülnek elfogadásra és kihirdetésre. Az állami (központi) költségvetések esetében ez a jogszabályi típus rendszerint törvény. A magyar Alkotmánybíróság megállapította, hogy a költségvetési törvény kiemelt kezelését a sajátos jogi jellege, különleges alkotmányos szerepe, illetve a kiemelkedő gazdasági és politikai jelentősége indokolja. A költségvetés pedig nem más a tartalma szerint, mint az állam gazdálkodásának éves terve. A költségvetés címzettjei az állam szervei, amelyeket a törvény felhatalmaz arra, hogy a költségvetésben számukra biztosított előirányzatot az egyéb jogszabályok figyelembevételével felhasználják kötelezettségeik teljesítésére vagy más, jogilag megengedett célokra. A költségvetési törvény csak az elfogadásának módját tekintve törvény, tartalma szerint viszont inkább egyedi pénzügyi döntések sorozata.³

A költségvetés biztosítja a feladatok ellátásához szükséges kiadások, valamint e kiadások fedezetéül szolgáló bevételek tervezésének és teljesítésének egy adott időszakra vonatkozó

² NAVRATIL, A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlat 244.

³ 4/2006. (II. 15.) AB határozat

számszerű (pénzben pontosan rögzített) kereteit. A bevételek megszerzésének szabályai már a költségvetésen kívül esnek: külön jogszabályok rendezik a bevételek típusait – így elsődlegesen a különböző közterheket, illetve adósságot keletkeztető ügyleteket –, másrészt pedig azok megszerzését, kezelését, kikényszerítését. Ugyancsak kívül esnek a közpénzek felhasználásának jogi szabályai a költségvetés keretein: ezeket rendszerint az államháztartási, támogatási, illetve közbeszerzési jogszabályok rendezik. A megfelelő garanciális előírások kialakítása tehát kulcskérdés; ezek érvényesülése azért különösen fontos, mert ezek hiányában „*a költségvetés csak egy darab papír, kivéve, ha léteznek garanciák, amelyek lehetővé teszik a költségvetés hatályosulását. A költségvetés-készítés három részből tevődik össze: a tervezet megszüvegezéséből, a felhatalmazásból vagy elfogadásból, a végrehajtásból vagy a költségvetési kontrollból*”.⁴

A költségvetések alapvetően két oldalból épülnek fel: a bevételi és a kiadási oldalból. Jogtörténeti vizsgálatkor a bevételi oldalhoz kapcsolódó jogi és politikai kérdések merültek fel először, ennek megfelelően ezen terület fejlődésének alapvető kérdéseit célszerű első lépésként elemezni. A középkori Európában a hűbéri viszonyokon alapuló gazdaságok, társadalmak szerveződtek. Az ilyen államokban általában három fejlődési szakaszt szokás elkülöníteni: a patrimonialis, a rendi valamint az abszolút monarchiák korszakát. Elsőként tehát ezen korszakok államháztartási jellemzői vizsgálendók.

3. A költségvetési döntések bevételi oldalának fejlődése

A patrimonialis uralom időszakában az uralkodó és az állam vagyona nem különült el egymástól. Az uralkodó döntéseit, magatartását nem korlátozta tőle független szerv vagy testület, a bevételek és kiadások – azaz a költségvetés kiadási és bevételi oldalának – meghatározása tekintetében korlátok nem léteztek.⁵ A patrimonialis uralom időszakában nem volt külön államháztartás, az uralkodó magánháztartása volt lényegében az államháztartás, amely az uralkodó birtokainak bevételein alapult (az ún. domaniális jövedelmek kiemelkedő jelentőséggel bírtak). A bevételek sorsáról (a kiadásokról) az uralkodó döntött, az uralkodói hatalom különleges természetéből folyó bevételek száma még csekély volt, és jelentőségük sem volt túl nagy. A birtokokból befolyó bevétel mellett tipikus jövedelemforrás volt például a regálé.⁶ Az államháztartás kialakulásának kezdete a rendi dualizmus korszakához köthető. Az uralkodói birtokból befolyó jövedelmek még jelentősek voltak, azonban egyre inkább emelkedett más bevételi formák jelentősége is (pl. regálék, királyi haszonvételek, illetékek). A korszak további sajátossága volt, hogy a kiadások elkezdtek elveszíteni magánjogi jellegüket, az adók kivetése terén pedig a rendek különböző jogosítványokat szereztek. Az abszolút monarchia időszakában a rendek beleszólási jogának a korlátozása és a tisztán az uralkodó akaratától függő államháztartás megalapozása volt az elsődleges uralkodói célkitűzés.⁷ Az abszolút állam egyik fontos jellemzője, hogy a központosító államhatalom az adóztatással

⁴ VANDEGRIFT, Budgets and Budgetary Control 55.

⁵ Ld. SCHULZE, Pénzügyi-jog.

⁶ A regálé a királynak fenntartott jogosítványból származó bevétel, illetve haszonvétel, így például vadászati jogokból, bányászatból, vámszedésből, pénzverésből származó bevételek sorolhatóak ide. Ld. FÖLDES, Az államháztartástan (pénzügytan) 125., HELLER, Pénzügytan 95–133.

⁷ HELLER, Pénzügytan 19.

megteremtette az állandó hadsereg és a kiterjedt közigazgatás alapjait, valamint hogy célul tűzték ki a modernizációt. A centralizáció mellett a régi rendi hatalmi elit már nem, az új elit, a polgárság pedig még nem volt képes befolyást gyakorolni az államhatalomra.⁸ A modern államok (a polgári alkotmányosság) csak később, eltérő időben és módon, sajátos államtípusokat kialakítva (liberális jogállam, nemzetállam stb.) jelenik meg különleges alapelvek, követelmények érvényesülése mellett (parlamentarizmus, államhatalmi ágak szétválasztása, állam és egyház szétválasztása, jogegyenlőség stb.).⁹

Az egyes korszakokhoz kapcsolódóan két alapvető jogi, illetve közgazdasági kérdést kell megvizsgálni: az egyik a fedezeti elvek kérdése, a másik pedig az adómegajánlás, mint a korlátok nélküli uralkodói döntéshozatalt korlátozó jogintézmény.

A fedezeti elvek azt jelölik, hogy az állam milyen jogcímenek tud bevételekhez jutni. Ezek lehetnek magánjogiak (például kölcsön, bérbeadás, közvagyon értékesítése); ilyenkor az állam úgy viselkedik, mint egy magánjogi ügyletben egy fél (nem rendelkezik különleges hatalmi helyzettel). Lehetnek közjogi típusú bevételek: ebben az esetben az állam már a közhatalmával élve egyoldalúan állapít meg kötelezéseket bizonyos alanyi körre nézve (például adók, illetékek, járulékok kivetésével). És végül megemlíthetők a vegyes típusú fedezeti elvek, amelyek esetében a magánjogi és a közjogi elemek vegyülnek (például koncessziókból eredő bevételek).¹⁰

Az egyes történelmi korszakokban a különböző fedezeti elvek más-más arányban voltak jelen. A patrimonális uralom időszakában a magánjogi fedezeti elvek voltak dominánsak, hiszen a kiterjedt uralkodói birtokrendszer jövedelmei jelentették a kincstár fő bevételeit. Az idő előre haladásával azonban az uralkodói birtokokból származó bevételek háttérbe szorultak, miután az uralkodói vagyon az adományozások folytán csökkent. Ennek ellenére nem tűnt el teljesen, azonban jelentősége csekély lett, miután az adóelv vált a természetes fedezeti elvvé. Megemlítenéd azonban, hogy voltak olyan országok még a 20. században is, amelyekben jelentős fedezeti elvként működött: Poroszországban 1914 előtt az összbevétel 50%-a, Finnországban és Svédországban 1927 és 1928 között pedig a költségvetési bevételek egyötöde az állam magángazdasági bevételeiből származott.¹¹

A fedezeti elvek közül az adóelv csak a későbbi fejlődési korszakban vált egyeduralkodóvá. Eleinte az adókat inkább rendkívüli bevételi forrásokként alkalmazták, a domaniális (a királyi birtokrendszeren nyugvó) államháztartásban az illetékek, vámok, regálék voltak a jellemzők, de még a királyi birtokok elzálogosítása is alkalmazható eszköznek bizonyult. Csak akkor kezdett felértékelődni az adóztatás, amikor a korábbi megoldások már nem bizonyultak elégségesnek. Ezt a fejlődési utat bejárta Anglia, Franciaország, a német tartományok és Magyarország is, bár ez az átmenet eltérő módon és időben valósult meg. Magyarországon később ment mindez végbe: először *Habsburg Albert* kért rendkívüli segílyt hadi célokra 1439-ben (bár adótermészetű közbevételek már *Szent István* kora óta léteztek). Ezzel szemben Angliában már a 12. században megjelent az adó általános jellemzőjével rendelkező vagyonadó, a 13. században pedig az adóviselési kötelezettség elvét elismerik a parlament adómegajánlási jogával kapcsolatban. Magyarországon a

⁸ KAJTÁR – HERGER: Egyetemes állam- és jogtörténet 75.

⁹ KAJTÁR – HERGER: Egyetemes állam- és jogtörténet 133–160.

¹⁰ HELLER, Pénzügytan 95.

¹¹ HELLER, Pénzügytan 101.

regálészerű bevételek (például pénzverési haszon) csak lassan kezdtek el adójelleget öltetni. Ennek ellenére ezeket is csak a rendek beleegyezésével lehetett emelni.¹² Előtérbe került tehát az adóelv, és egyoldalúan, a bevételi viszonylatban igyekeztek a közjogi elemeket kiterjeszteni. A rendi parlamentarizmus kifejlődésével azonban mind a bevételi, mind pedig a kiadási oldalon érvényre kívánták juttatni a közjogi elemet: a magánjogi bevételek csak maradványszinten maradnak meg, az adóelv győzedelmeskedett, a bevételi és a kiadási oldal közüggé vált. A rendi parlamentarizmus pénzügyi rendszere minden vonatkozásban közjogi jellegű, a népakarat következményeként kerül meghatározásra.¹³

A másik fontos kérdés tehát az említett adómegajánlási jog kialakulása és gyakorlása. E jogot abból szokás levezetni, hogy az adózás eredendően önkéntes hozzájárulás volt – erre utalnak az adóra az egyes idegen nyelvekben használt kifejezések (így például a latin *subsídium* vagy az angol *aid*) –, és ez az önkéntes szolgáltatás csak fokozatosan vált kényszerszolgáltatássá. A középkorban szerepe volt az önkéntességeknek – azaz az adómegajánlás (*contributio*) jogának – a hűbérurak és az államfő közötti kapcsolatban, azonban a jobbágyokat terhelő adók esetében semmiféle önkéntesség nem mutatható ki, ahogy a kényszerjelleg az adók elnevezéséből is megállapítható (például a latin *taxa*, *decima* vagy az angol *duty*).¹⁴

Angliában 1215-ben a Magna Charta Libertatumban már szerepelt a renddé szerveződő társadalmi csoportok adómegajánlási joga, de teljes körű elismerését és kifejezését az 1689. évi Bill of Rights tartalmazta, amikor az új uralkodópár (*Orániai Vilmos* és *Stuart Mária*) és a parlament közötti hatáskörmegosztást szabályozta.¹⁵ A Magna Charta Libertatum 12. cikkelye előírta, hogy általános nemesi hozzájárulás nélkül nem lehet hozzájárulást (adót – angol szóval „*aid*”) valamint pajzspénzt („*scutage*”) megállapítani, kivéve például, ha mindez váltságdíj megfizetése érdekében történik. A szöveg által említett „*scutage*” (*scutagium*) egy olyan pénzbeli hozzájárulás (adóként is viselkedő közteher) volt, amellyel a bárók személyes katonai szolgálatukat válthatták meg. Ez azon alapult, hogy a hűbéri jogviszonyban a vazallus szolgálni tartozott urát (a hűbér nagyságához igazodó haderővel és felszereltséggel hadba kellett vonulnia hűbérura oldalán), azonban e szolgálatot pénzösszeg megfizetésével megválthatta. A király ezt rendszeres adóvá tette lényegében (egyre gyakrabban szedette be), 1214. május 26-án pedig utasítást adott, hogy olyan mértékben szedjék be, amely példa nélküli volt. Az északi bárók, akik később részt vettek a Magna Charta aláírásának kikényszerítésében, megtagadták mind a katonai szolgálatot, mind pedig a *scutage* fizetését arra hivatkozással, hogy nem tartoznak tengerentúli szolgálattal. A Magna Charta létrejöttének az egyik vezető oka a *scutage* volt, de nem a mértéke, hanem inkább annak gyakorisága. *I. János* manipulatív módon és bárók ellenőrzésére használta fel a feudális adóztatást (ha előírta olyanoknak is adó megfizetését, akik nem tudtak fizetni, akkor e tartozást a politikai fegyelem megszüldítésére használhatta fel). Ezen kívül további adóemelések és intézkedések is születtek. E fejlemények érthető módon nyugtalanították a bárókat, így felkelés szervezésébe fogtak. Nemcsak a bárók, hanem az egyház is szenvedett a magas adóteherből, így a papság – és

¹² NAVRATIL, A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata 271. Lásd még JUSZTINGER: Adótörténeti szemelvények a régi magyar jogból 50–58.

¹³ HELLER, Pénzügytan 19.

¹⁴ MEZNERICS, Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodásban és a nemzetközi kapcsolatokban 252–253.

¹⁵ NAVRATIL, A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata 249.

mellettük több társadalmi csoport – is támogatta a bárók törekvéseit. A bárók bevonultak Londonba, és arra kényszerítették a királyt, hogy Runnymede mezején írja alá 1215. június 15-én a Magna Chartát, amelyre úgy tekintenek, mint az első olyan dokumentumra, amely korlátozza az uralkodói hatalmat, és amely egy fontos lépés volt a jog uralmának, azaz a jogállamnak a megteremtése útján. Valójában már korábban, 1100-ban *I. Henrik* is írt alá olyan dokumentumot, amely az adóztatási hatalom korlátozását tartalmazta (*Charter of Liberties*, vagy más néven *Coronation Charter*). A Magna Charta csak egy fontos kezdeti lépés volt egy hosszú vitában, illetve harcban, amelyet a nemesség és az uralkodó egymással folytatott évszázadokon át.¹⁶ A korabeli angol viszonyokra egyébként az volt jellemző, hogy a hadba vonulásra kötelezettek inkább fizették a pajzspénzt, minthogy személyesen teljesítsék a fegyveres szolgálatot, viszont voltak olyan csoportok, amelyeknek különös nehézséget okozott a fizetési kötelezettség teljesítése.¹⁷

Az angol történelemben a bevételi döntések kérdése egyébként az észak-amerikai gyarmatokon is kulcskérdésnek számított: a gyarmatok a 18. században követelték, hogy beleszólhassanak az őket érintő adóztatási kérdésekbe, azonban az angol kormányzattal folytatott hosszas küzdelmek nem hozták el számukra a kívánt eredményt. A „nincs adózás képviselő nélkül” („*No taxation without representation*”) elvből adódó sorozatos konfliktusok végül a gyarmatok függetlenségének deklarálásához vezetett 1776-ban, létrehozva ezzel az Amerikai Egyesült Államokat.¹⁸

Franciaországban az általános rendi gyűlést, az états généraux-t is megillette az adómegajánlás joga, az abszolutizmus korszakában azonban nem gyakorolhatták, viszont 1795-ben a directorium alkotmánya elismerte. Magyarországon *I. Mátyás* (1458 – 1490) uralkodása idején, 1471-ben fogalmazták meg, hogy ne szedjen a király semminemű rovást az ország lakosaitól azok akarata nélkül.¹⁹ A mohácsi vész korában keletkezett *Érdi Kódex* jellemzően mondta az adóról, hogy az a „*jobbágyt nagy ostar adoval gyettry*”.²⁰ A határozott időre szóló adómegajánlás egyébként közjogi vita tárgyát képezte a 19. századi Magyarországon: a reformkorban voltak olyan álláspontok, amelyek szerint az adótörvényeknek nem határozott időre kell szólniuk, hanem addig, amíg a hatályukat meg nem szüntetik. Ezzel biztosítható, hogy a közkiadások ne maradjanak fedezetlenül, még akkor sem, ha az Országgyűlést nem hívják össze vagy nem sikerül az uralkodónak és az Országgyűlésnek megegyeznie. *Deák Ferenc* azonban az adómegajánlás jogát az alkotmányosság szempontjából kulcsfontosságúnak tartotta, kiemelve, hogy a felhatalmazás csak határozott időre szólhat. Felszólalásában megfogalmazta, hogy „*A mi jus publicumunk czáfolthatatlan axiomája s az országnak tagadhatatlan jussa szerint a magyar adófizető csak annyi adót fizethet, mennyit a diaeta felajánlott, s csak addig fizethet, a meddig felajánlotta, és minden fillér, melyet az ajánlott summán felül, s minden nap, melyen a kiszabott időn túl fizet, törvénytelen. [...] Ha már az állana, hogy Magyarországon az adó soha meg nem szünhetik, akkor természetesen következének, hogy ha a nemzet és fejedelem között az adó iránt valamely országgyűlésen a tractatus meg nem készülne, s a diaeta a nélkül oszlanék el, akkor az előbbi adó tovább folyna s*

¹⁶ COCKFIELD – MAYLES, *The Influence of Historical Tax Law Developments on Anglo-American Laws and Politics* 43–49.

¹⁷ BÁRÁNY, Az „elkorcsosult feudalizmus” fogalma, megítélése és hagyománya az angol történetírásban 65.

¹⁸ Ld. COCKFIELD – MAYLES, *The Influence of Historical Tax Law Developments on Anglo-American Laws and Politics* 58–62.

¹⁹ NAVRATIL, A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata 249.

²⁰ MEZNERICS, Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodásban és a nemzetközi kapcsolatokban 252–253.

a magyar adózó oly adót fizetne, melyet az országgyűlése meg nem ajánlott, oly időre fizetné, melyre ajánlva nem vala.²¹

A költségvetési jog fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségű elvi dokumentum a francia Nemzetgyűlés által 1789-ben elfogadott *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata*, amelynek XIII. és XIV. cikke a következő követelményt fogalmazta meg: „XIII. A karhatalom és a közigazgatás költségeinek fedezésére nélkülözhetetlenül szükséges mindenkinek közös hozzájárulása; s e hozzájárulást, kinek-kinek képessége szerint, a polgárok összessége közt egyenlően kell elosztani. XIV. A polgároknak saját személyükben vagy képviselők útján joguk van e közös hozzájárulás szükségességét megállapítani s azt szabadon megszavazni, valamint felhasználását nyomon követni, s meghatározni mennyiségét, alapját, elosztását, behajtását és időtartamát”.²² E rendelkezésekből egyértelműen megállapítható az arra vonatkozó igény, hogy a polgárok (a társadalom tagjai) legyenek a kiindulópontjai a bevételek és kiadások meghatározásának, választott képviselők útján ők határozzák meg a költségvetésre (a bevételekre és kiadásokra) vonatkozó döntéseket, és ne pedig uralkodói önkény.

Megvalósult tehát az ancienne regime pénzügyi rendszerének átalakítása, a kiváltságok (adómentességek) megszüntetése. Az adó kifejezés (*impôt*) helyett ezért alkalmazták inkább a hozzájárulás (*rate*) szót, mivel az jobban kifejezésre juttatta azt az elvet, hogy a közterheket egyenlő arányban szétosztják, és e felosztás a terheket viselők hozzájárulásán alapult. Ezt a hozzájárulást pedig a képviselők útján tették meg, a törvényhozást illette meg az adók megszavazásának joga, a költségvetési szabályok megalkotása nem függött többé a király jóváhagyásától. A monarchia titkos pénzügyei helyébe – amelyben bármilyen visszaélés elképzelhető volt – a közpénzügyek nyilvánossága és megvitathatósága lépett.²³

A modern, jogállami pénzügyi jogban a *nullum tributum sine lege* elv érvényesülése folytán a népképviselői elven nyugvó törvényhozás hatáskörébe tartozik a kötelező jellegű befizetések előírása, és ezáltal a költségvetés alapvető forrásait jelentő adók meghatározása. E garanciális jelentőségű alapelv érvényre jutása biztosítja, hogy az adókat ne a végrehajtó hatalom írhasa elő saját belátása (önkénye) szerint, így az adók határozott időre történő megajánlása szükségtelessé vált (azok a vonatkozó törvények módosításáig, illetve hatályon kívül helyezéséig fizetendőek), bár nem kizárt, hogy valamely jogrendszer az évenkénti szavazást az adókra nézve előírja.²⁴

4. A kiadási oldal szabályozásának fejlődése

A költségvetés másik oldalát a kiadások megállapítása jelenti: a megszerzett bevételek elköltésének jogi kérdései is rendkívüli jelentőségűek, hiszen ha a megajánlott bevételeket nem a megszavazott (engedélyezett) célra költi a jogosult (az uralkodó, a kormány), hanem a társadalom szempontjából hasznossággal nem járó javakat és szolgáltatásokat vásárol belőle (például mértéktelen fényűzés fenntartására fordítja az uralkodó), akkor a befizetések – az adófizetői áldozatvállalások –

²¹ KÖNYI, Deák Ferencz beszédei <http://mek.oszk.hu/02200/02213/html/>

²² <http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/228.htm>

²³ BRISSAUD, A History of French Public Law 567.

²⁴ Lásd többek között a belga alkotmány (1831. február 7.) 171. cikkét. <http://www.verfassungen.eu/b/belgien31-index.htm>

hiábavalónak bizonyulnak. Éppen ezért kulcsfontosságú az a kérdés, hogy az uralkodóval szemben álló csoportok milyen jogosítványokat képesek megszerezni a kiadási oldalt illetően.

Az angol történelemben is a Parlament és az uralkodó közötti küzdelemként írató le az a folyamat, amelynek során a törvényhozás végül megszerezte a költségvetési döntések feletti jogot. A 18. századtól kezdve a törvényhozás arra törekedett, hogy mind az adók és egyéb bevételek (például kölcsönfelvételek engedélyezése) eldöntésének joga ne a király (a kormányzat), hanem a Parlament jogkörébe kerüljön, viszont a bevételek megszavazásának joga még nem jelentette azt, hogy a kiadások feletti kontrollt is érvényesíthették, a tényleges jogi és egyéb feltételeket később alakították ki ehhez kapcsolódóan. 1911-től a népképviselői elven választott Képviselőház hozhat csak pénzügyi döntéseket, a Lordok Háza ilyen kérdésekben nem dönthet.²⁵ Megjegyzendő, hogy az említett változást megalapozó 1911-es brit törvény²⁶ külön rendelkezik a pénzügyi tárgyú törvényjavaslatokhoz (*Money Bill*) kapcsolódó jogalkotási hatáskörökről, lépésekről. Elsőként meghatározta a tárgykörök nevesítésével, hogy mit is sorol ebbe a körbe (azaz mi minősül *Money Bill*-nek). Így például ide tartozik az adók, közterhek kivetése, visszavonása, csökkentése, módosítása, szabályozása, kölcsönfelvétel. A törvény kifejezetten említi, hogy nem tartoznak a helyi közpénzügyek a hatálya alá (így a helyi hatóságokat, szervezeteket megillető bevételek, kölcsönök).²⁷ A törvény első cikkének első bekezdése értelmében „*Ha egy Képviselőház által elfogadott és legalább az ülés befejezése előtt egy hónappal felterjesztett törvényjavaslatot a Lordok Háza módosítás nélkül nem fogadja el egy hónapon belül azt követően, hogy hozzá felterjesztették, a Képviselőház eltérő rendelkezése hiányában a törvényjavaslatot be kell mutatni Őfelségének és a kinyilvánított hozzájárulása alapján a Parlament által elfogadott törvénnyé válik annak ellenére is, ha a Lordok Háza azt nem támogatta*”. Ez azt jelenti, hogy egy hónappal halaszthatja el a Lordok Háza az ilyen tárgyú törvényjavaslatok elfogadását.

Ahhoz, hogy a kiadási oldal feletti tényleges kontroll érvényesülhessen, feltétlenül szükség van arra, hogy a kiadásokat is megfelelő módon megtervezzék, a kiadási előirányzatokat kellő módon részletezzék, hiszen ennek hiányában hiába hagyják jóvá a kiadási tételeket, ha azok megfogalmazása nélkülözi a konkrétumokat. Ilyen esetben ugyanis a kiadások teljesítése terén túlságosan nagy mozgástér illeti meg az előirányzat feletti rendelkezést gyakorló személyt (az uralkodót), amely mozgástér akár akkora is lehet, hogy teljesen kiüresíti a jóváhagyás tartalmát.²⁸

A részletezés ezen említett gyakorlata Angliában II. Károly (1660 – 1685) uralkodása idején vette kezdetét abból a megfontolásból, hogy a Németalföld ellen viselt háborúra megszavazott költségeket ténylegesen az ehhez kapcsolódó kiadásokra fordítsák, és ne pedig az udvar költségeit finanszírozzák belőlük. Túl általános előirányzat-meghatározás esetében ugyanis a parlament képtelen kontrollálni a kormányt. Viszont az sem célszerű, ha túlságosan kis összegű,

²⁵ BUNBURY, Control of Public Expenditure in Great Britain 726.

²⁶ An Act to make provision with respect to the powers of the House of Lords in relation to those of the House of Commons, and to limit the duration of Parliament, 1911 [1&2 Geo. 5. Ch. 13.] Ld. még BRADLEY – EWING, Constitutional and Administrative Law 207–215., illetve a Jackson v Attorney General, UKHL 56, [2005] 4 All ER 1253. számú esetet.

²⁷ Az önkormányzatokról, illetve az adóztatás lehetőségéről lásd COPUS – ROBERTS – WALL, Local Government in England. Centralisation, Autonomy and Control 158–159.

²⁸ FÖLDES, Az államháztartástan (pénzügytan) 59–61.

minden részletre kiterjedő kiadási tételeket foglalnak a költségvetésbe, hiszen ilyen esetben a kormány tényleges szükséges és indokolt pénzügyi mozgástere szűnne meg.²⁹

Ahogy arról a bevételek körében szó volt, az 1789-ben elfogadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának XIV. cikke a közteherviseléshez hozzákapcsolta a kiadások meghatározását, valamint a végrehajtáshoz kapcsolódó kontroll jogosultságát is. Ez azért volt különösen fontos lépés, mert a 18. századi Franciaországban sem volt közügy a pénzügy és a költségvetés kérdése. Az abszolút monarchiák időszakában a költségvetéssel kapcsolatos adatok, döntések nem voltak nyilvánosak, sőt Franciaországban egy időben jogszabályi úton kifejezetten tiltották a költségvetési adatok közlését, nyomtatását, terjesztését, azt a király és minisztereinek magánügyévé tették. *Richelieu* bíboros nézete szerint egyenesen el kellett rejteni a profán szemek elől, mivel hogy a pénzügyi-költségvetési döntések képezik az államok idegeit. Mindebből az is következett, hogy egy 1764. március 28-ai rendelet megtiltotta minden olyan mű nyomtatását, árusítását, amely a közpénzügyek kezelésére vonatkozott.³⁰ (Az állam idegeinek tekintette a költségvetési-pénzügyi döntéseket egyébként a 16. században *Jean Bodin* is.)³¹

5. A modern költségvetési jogok kialakulása a 19. században és a magyar polgári modernizáció

A költségvetési jog fejlődésének szempontjából kulcskérdés volt, hogy a parlamentarizmus kiteljesedésével milyen jogi garanciák biztosíthatóak a költségvetések tervezése, elfogadása, végrehajtása és ellenőrzése szempontjából. A 18. század utolsó évtizedeiben megjelentek az első írott alkotmányok (Egyesült Államok, 1787; Franciaország, 1791), amelyeket a következő évszázadban újabbak követtek.

Az újszülött belga királyság 1831. február 7-én elfogadott alkotmányában rögzített szabályok modellértékű mérföldkőnek tekinthetők. Ezen alkotmány többek között az 1791. évi francia alkotmányon és az 1815. évi holland alaptörvényen alapult; az előbbiből egy sor rendelkezést átvett a közpénzügyek rendszerére vonatkozó szabályok körében is.³² A belga alkotmány alaptételként rögzítette a parlament költségvetési jogát, amely a későbbi alkotmányok legnagyobb részébe is bekerült.³³ A hatályos szöveg³⁴ egyébként az V. részben (a 170–181. szakaszokban) foglalkozik a közpénzügyekkel, és többek között rendelkezik a *nullum tributum sine lege* elvről (az adót törvény állapíthatja meg), illetve az állam által felhatalmazott szervezetek adóztatási lehetőségéről, továbbá tartalmazza azt az előírást is, amely szerint az adókról évenként kell szavazni, és megújítás hiányában csak egy évig hatályos a bevezető jogszabály. A költségvetés elfogadásának jogát a Képviselők Házának jogkörébe utalja az alkotmány, emellett rendelkezik arról is, hogy a vallon, a flamand és a német közösség pénzügyi rendszerét külön törvények szabályozzák. Külön alapelvként rögzítik a költségvetések és az elszámolások (zárszámadások) közzétételének

²⁹ FÖLDES, Az államháztartástan (pénzügytan) 59–61.

³⁰ LEROY-BEAULIEU, Pénzügytan 12.

³¹ HELLER, Pénzügytan 27.

³² BOCKEN – DE BONDT, Introduction to Belgian Law 50–51.

³³ NAVRATIL, A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata 249.

³⁴ <http://www.verfassungen.eu/b/belgien94-index.htm>

követelményét. A közpénzügyi szabályok tárgyalása a Számvevőszékre vonatkozó előírások megfogalmazásával zárul.

A következőkben röviden áttekintésre kerül a magyar költségvetési jog fejlődése. Az 1848. év a pénzügyi jog fejlődése szempontjából is jelentős volt Magyarországon. Az 1848. évi VIII. törvénycikk rendelkezett a közös teherviselésről: „*Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik*”. A független magyar felelős ministerium alakításáról szóló 1848. évi III. törvénycikk 37. §-a megfogalmazta a költségvetéskészítési és a zárszámadási kötelezettséget: „*A ministerium az ország jövedelmeinek és szükségeinek kimutatását – s a multa nézve az általa kezelt jövedelmekről számadását országgyűlési megvizsgálás, s illetőleg jóváhagyás végett – évenként az alsó táblánál bemutatni köteles*”.³⁵ Az országgyűlés évenkénti üléseiről szóló 1848. évi IV. törvénycikk 6. §-a garanciális jelleggel fogalmazta meg, hogy „*Az évi ülés az utolsó évről számadásnak, és következő évi költségvetésnek a ministerium által leendő előterjesztése, s az irántoki határozatnak meghozatala előtt be nem rekesztethetnek, sem az országgyűlés fel nem oszlathatik*”.

Az 1848/49-es szabadságharc leverését követően, az osztrák jog uralmának időszakában önálló magyar költségvetési jog sem létezett, az ún. magyar költségvetés – amely szerves részét képezte az osztrák birodalmi költségvetésnek – Bécsben készült. Az alkotmány rögzítette, hogy a költségvetést és az adókat törvénybe kell foglalni, azonban a császárt is feljogosította törvényi szintű jogforrás kibocsátásának jogával, amellyel lényegében korlátok nélkül élhetett. Ezeket a jogi normákat a császár helyett a valóságban a Minisztertanács alkotta meg, és pápens alakjában a császár nevében adták ki. Az 1850 és 1867 közötti pénzügyi jogalkotás rendkívül aktív volt, számtalan különböző szintű jogforrás jelent meg.³⁶

Az osztrák-magyar közjogi kiegyezés eredményeként, magyar részről az 1867. évi XII. törvénycikkkel létrejött az Osztrák-Magyar Monarchia mint egy speciális reálunió a magyar és az osztrák fél között. A kiegyezési törvénycikk kijelölte a közös ügyeket: a külügyet, a hadügyet és a meghatározottak fedezésére vonatkozó pénzügyet (16-17. §): „*A pénzügyet annyiban ismeri a magyar országgyűlés közösnek, a mennyiben közösek lesznek azon költségek, melyek a fenebbieken közöseknek elismert tárgyakra fordítandók. Ez azonban ugy értelmesebb: hogy az említett tárgyakra megkívántató összes költségek közösen határozatassanak meg. [...] Magyarország minden egyéb államköltségét, a magyar felelős ministerium előterjesztésére, az országgyűlés alkotmányos uton fogja elhatározni; azokat, mint általában minden adót, a magyar ministerium, minden idegen befolyás teljes kizárásával, saját felelőssége alatt veti ki, szedi be és kezeli*.” A törvénycikk meghatározta a közösügyi bizottságok (delegációk) megalakítását, működését és az alkufolyamatot (azaz a hozzájárulás arányáról való megegyezést).

Az I. világháborút követően önállóvá vált Magyarországon elsődleges kérdés volt az államháztartás rendezése. Az ehhez szükséges kölcsön a Népszövetség közreműködésével valósult meg, azonban cserébe Magyarország lemondott a pénzügyi szuverenitásáról (1924. évi IV. törvénycikk), hiszen népszövetségi főbiztos (*Jeremiah Smith*) ellenőrizte a bevételeket és a kiadásokat, a pénzeszközök felhasználását (meg is vétőzhatott kiadásokat), a zálogként lekötött állami bevételek pedig zárolt számlákra érkeztek, és e számlák feletti rendelkezéshez a főbiztos hozzájárulására volt szükség.³⁷

³⁵ A törvénycikkről lásd MATLEKOVIITS, Magyarország államháztartásának története 1–6.

³⁶ KISS – SZITA, A pénzügyi jogalkotás és jogforrási rendszer főbb vonásai a feudalizmustól a felszabadulásig 150.

³⁷ KOVÁCS, Pénzügyi ellenőrzés változó erőterben 94. 73. lábjegyzet.

A II. világháború utáni időszakban az állami pénzügyekről szóló 1979. évi II. törvény (Ápt.) emelhető ki, amely célul tűzte ki az állami pénzügyek rendszerének, irányításának, működésének és ellenőrzésének alapvető szabályozását. Egy ilyen jellegű törvény, mint az ún. államháztartási törvény, régi vágya volt a pénzügyi jog tudománya művelőinek, azonban az 1980-as évek végére már nem feltétlenül volt korszerűnek tekinthető, mivel fontossá vált a monetáris és a fiskális politika megfelelő elhatárolása, valamint az, hogy a költségvetés és a bankok pénzügyei önállósuljanak.³⁸ Az Ápt. szabályozta az állami költségvetés céljait, bevételeit és kiadásait, a kapcsolódó eljárási szabályokat, a tanácsok költségvetését, a nemzetközi pénzügyeket, a bankrendszert, a vállalati pénzügyi rendszert, az ellenőrzést és a számvitelt.

Az Országgyűlés hatalma 1948-at követően erőteljesen korlátozott volt, gyakorlatilag elveszítette jogalkotói funkcióját. A szovjetblokk országaiban általánosan érvényesülő közjogi felfogásnak megfelelően az Alkotmány ugyanis a következő jogkört biztosította a kollektív államfői testület, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) számára: „Ha az Országgyűlés nem ülésezik, az Országgyűlés jogkörét az Elnöki Tanács gyakorolja; az alkotmányt azonban nem változtathatja meg”.³⁹ Az alkotmányi felhatalmazásnak megfelelően a NET törvényerejű rendeleteket alkothatt, és mivel az Országgyűlés évente átlagosan csak 8,5 napot ülésezett, ezért a törvényalkotási tevékenysége nem volt jelentős, évente csak néhány törvény került elfogadásra. Az 1982-es év abból a szempontból kiemelkedő, hogy mindössze két törvényt fogadtak el: az egyik a zárszámadási, a másik pedig a költségvetési törvény volt.⁴⁰ Az Ápt. meghatározta az állami költségvetés fogalmát is: a definíció szerint az állami költségvetés a központi költségvetést és a tanácsok költségvetését foglalta magában, ugyanakkor a rendszerébe beletartoztak az elkülönített állami pénzalapok is. Fontos jellemző volt, hogy a független költségvetési (államháztartási) ellenőrzés rendszere sem működhetett, miután 1949-ben megszüntették az Állami Számvevőszéket és csak a rendszerváltás időszakában, 1989-ben döntöttek az újbóli felállításáról.

A rendszerváltást követően szükségessé vált az államháztartás rendbetétele (is), így alapvető jelentőségű kérdés volt a megfelelő pénzügyi jogi szabályozás kialakítása. Az államháztartás komplex jogi szabályozását az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény (régii Áht.) elfogadásával alkotta meg az Országgyűlés. Ezt megelőzően átmeneti szabályokat alkottak a költségvetésről, az államháztartás viteléről. Ilyen törvény volt a Magyar Köztársaság 1991. évi állami költségvetéséről és az államháztartás vitelének 1991. évi szabályairól szóló 1990. évi CIV. törvény, amely a preambulumban rögzítette, hogy az Országgyűlés az államháztartási rendszer újraszabályozását megelőzően, a közpénzekkel való hatékony és ellenőrizhető gazdálkodás igényével az 1991. évi állami költségvetésről és annak végrehajtásához kapcsolódóan az államháztartás vitelének egyes átmeneti szabályairól szól. Ugyancsak átmeneti államháztartási szabályokat rögzített a 1991. évi XLVII. törvény a költségvetés mellett. Megjegyzendő, hogy e törvény az 1992-es év legnagyobb feladataira is kitért bevezetőjében: „az 1992. évi gazdaságpolitika középpontjában a gazdaság strukturális átalakítása, az infláció mérséklése, valamint – a piacgazdaság építésével együttjáró – foglalkoztatási és szociális gondok enyhítése áll. A hosszabb távra szóló gazdasági növekedés megalapozása érdekében fokozatosan mérsékelni kell a költségvetésen keresztüli jövedelemátcsoportosítást úgy, hogy

³⁸ SZENTIVÁNYI, Bankjog 123–124.

³⁹ A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 30. § (5) bekezdés.

⁴⁰ MEZEY, Magyar Alkotmánytörténet 406–407.

közben a kiadások belső arányai is módosuljanak az alapvető társadalmi és gazdasági követelményekhez igazodóan”. Ilyen előzmények alapján került megalkotásra a régi Áht., amely már egységes jelleggel, az államháztartási alapelvekre hivatkozással kívánta az államháztartást átfogó jelleggel szabályozni.

A közpénzügyi rendszer teljes reformja valósult meg 2011-ben: a korábbi alkotmányt új Alaptörvény váltotta fel, amely már külön közpénzügyi fejezetet is tartalmaz. Külön törvényeket fogadott el az Országgyűlés a gazdasági stabilitásról és a nemzeti vagyonról (több más jelentős törvény mellett is). Az alapvető célkitűzés a stabil, fenntartható költségvetési és pénzügyi gazdálkodás, továbbá az államadósság elleni küzdelem jogi alapjainak (feltételeinek) megteremtése volt.

A központi költségvetésre vonatkozó szabályozás mellett a helyi önkormányzatok pénzügyeinek fejlődését is szükséges röviden áttekinteni. A dualizmus korában a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. törvénycikk 2. §-a deklarálta, hogy „*Önkormányzati jogánál fogva a törvényhatóság saját belügyeiben önállólag intézkedik*”, ennek keretében pedig rögzítette „*az önkormányzat és közigazgatás költségeit megállapítja, s a fedezetéről gondoskodik*”. A törvényhatóságok (azaz a vármegyék, szabad királyi és más városok stb.) határozatban⁴¹ rendelkeztek a költségvetésükről. A törvénycikk ezt olyan, a közgyűlés hatáskörébe tartozó feladatként definiálta, amely csak miniszteri jóváhagyás után volt végrehajtható (a törvénycikk emellett rendelkezett részletszabályokról is); a Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről szóló 1872. évi XXXVI. törvénycikk is hasonló szabályokat tartalmazott. Ugyancsak tartalmazott költségvetésekre vonatkozó előírásokat a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk. A közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. törvénycikk a törvényhatósági bizottság közgyűlésének jogkörébe utalta a saját gazdasági természetű ügyek irányítását, valamint a költségvetés és zárszámadás elfogadását. A II. világháborút követően az első tanács törvény (1950. évi I. törvény) a tanács kizárólagos határozathozatali jogkörébe sorolta a helyi gazdasági terv, illetve a költségvetés megtárgyalását és elfogadását (az összeállítás a végrehajtó-bizottság feladata volt). A második tanács törvény (1954. évi X. törvény) deklarálta, hogy a tanács vezeti – egyebek mellett – a helyi gazdasági tevékenységet, ennek keretében pedig a hatáskörébe tartozott az állami népgazdasági terv és az állami költségvetés keretein belül a költségvetés megállapítása, továbbá irányította és ellenőrizte a terv és a költségvetés végrehajtását, megvitatta az ezzel kapcsolatos beszámolókat. Az utolsó tanács törvény (1971. évi I. törvény) úgy rendelkezett a pénzügyi terv és a költségvetés elfogadásáról, mint át nem ruházható tanácsi hatáskorról; ezen kívül említést tett a költségvetési beszámolóról is. A rendszerváltást megelőzően az Ápt. is szabályozta a tanácsok költségvetését, továbbá általános jelleggel rögzítette, hogy az állami költségvetés a központi költségvetést és a tanácsok költségvetését foglalja magában. A rendszerváltás időszakában új alapokra kellett helyezni a helyi közigazgatást: az önkormányzati rendszer kiépítése lehetőséget kínált a helyi közügyek ténylegesen demokratikus intézésére. Az autonómia azonban csak a pénzügyi autonómia⁴² biztosításával juthat érvényre, ennek megfelelően került sor például a helyi adókra vonatkozó törvény megalkotására az önkormányzati törvény mellett. A 2011-es reform az önkormányzatok gazdálkodását is alapjaiban érintette, hiszen új önkormányzati törvény (2011. évi

⁴¹ A hatályos jogszabályok szerint jogszabályban, rendeletben fogadják el az önkormányzatok a költségvetéseiket.

⁴² Lásd az Alkotmánybíróság 41/2005. (X. 27.) számú határozatát, Kiss László különvéleményét.

CLXXXIX. törvény) került elfogadásra; átalakították az önkormányzatoknak nyújtható támogatások rendszerét is az ún. feladatfinanszírozás bevezetésével (a támogatásokat úgy kell megállapítani, hogy az önkormányzatok bevételi érdekelttségét fenntartsák), emellett feladatalapú támogatás is nyújtható, továbbá egyéb támogatásokat is biztosíthat a törvényhozás.

6. Összegző megállapítások

A költségvetési jogra vonatkozó szabályozás fejlődése egyes országokban különböző módon alakult: eltérő történelmi események, gazdasági környezet, hagyományok és politikai rendszerek következtében különböző utat jártak be az egyes államok. A tanulmány arra vállalkozott, hogy a fejlődés főbb közös elemeit, jellemzőit, tendenciáit, eredményeit mutassa be példákkal alátámasztva.

A költségvetési jog kialakulása lényegében nem más, mint pénzügyi konfliktusok eredője és azok története. A polgári modernizáció kora előtt, a patrimonális uralom időszakában, a rendi illetve az abszolút államokban, az államtípus függvényében eltérő pénzügyi politikát látunk. Ebben az időszakban költségvetési jogról beszélni még túlzás lenne. A patrimonális monarchiákban az uralkodó akarata érvényesült, azt más kötelező erővel bíró tényezők nem befolyásolhatták, az uralkodó és az állam vagyona egymástól nem különült el, az alapvető bevételi források a birtokokból befolyó (domaniális) jövedelmek voltak, de az adóztatás is alkalmazott megoldás volt. A királyi birtokrendszer jelentős részének eladományozása miatt kibontakozó rendi monarchiákban a megerősödő rendek már korlátozni kívánják az uralkodói döntéseket – adott esetben az önkényt –, és jogi garanciákat követelnek maguknak a bevételi oldalt illetően, amelynek nyomán elismerést nyert az adómegajánlási jog. Az abszolút monarchiákban a parlamentek, illetve rendi gyűlések jelentősége visszaszorul, az uralkodók és kormányaik magánügyévé válnak, kiváltva ezzel az újabb konfliktusokat. Az átgondolatlan pénzügyi döntések sorozata állami krízisekhez, forradalmakhoz vezethetett, így a 18. század végétől kulcskérdéssé vált a költségvetések alkotmányos garanciáinak megteremtése, a törvényhozó testületek jogainak deklarációja, a végrehajtó hatalom jogosítványainak korlátozása, a hatékony ellenőrzés és elszámoltathatóság megteremtése, a felelős közpénzfelhasználás biztosítékainak érvényesítése. Fontos azonban, hogy a végrehajtó hatalom sem lehet eszköztelen, hiszen az ő feladata a költségvetések végrehajtása, amely feladatot csak akkor tudja ellátni, ha a kellő rugalmasság biztosított.

A megfelelő jogi szabályozás kialakítása azért különösen indokolt, mert az államok feladata egyre inkább bővül, újabb és újabb feladatok ellátását vállalja fel. Már nemcsak különböző közfeladatokat, közszolgáltatásokat kell finanszírozniuk, hanem a gazdasági folyamatokba is beavatkoznak a válsághelyzetek kezelése érdekében. A finanszírozó költségvetésektől eljutottak az országok a beavatkozó költségvetésekig, amikor is már nemcsak a bevételek és a kiadások megfelelő megtervezése és végrehajtása a lényeges, hanem azoknak a gazdaságra és a társadalomra gyakorolt hatása is. Mindez azonban a hagyományos költségvetési jog keretein kívül esik, hiszen ezek már általános, gazdaság- és társadalompolitikai kérdésekké tekinthetők.

Felhasznált irodalom

- BÁRÁNY Attila: Az „elkorszosult feudalizmus” fogalma, megítélése és hagyománya az angol történetírásban. In: BESSENYEI József – FÜGEDI Márta – Ö. KOVÁCS József – RINGER Árpád, SCHIMERT Péter (szerk.): Történelmi Tanulmányok. Miskolci 1999
- BOCKEN, Hubert – DE BONDT, Walter (szerk.): Introduction to Belgian Law. Brüsszel 2001
- BRADLEY, Anthony Wilfred – EWING, Keith D.: Constitutional and Administrative Law. Harlow, 2007
- BRISSAUD, Jean: A History of French Public Law. Washington D.C. 2001
- BUNBURY, Henry: Control of Public Expenditure in Great Britain. Taxes – The Magazine, 1948. August.
- COCKFIELD, Arthur J. – MAYLES, Jonah: The Influence of Historical Tax Law Developments on Anglo-American Laws and Politics. Columbia Journal of Tax Law 2013/1. sz. 40–68.
- COPUS, Colin – ROBERTS, Mark – WALL, Rachel: Local Government in England. Centralisation, Autonomy and Control. London 2017
- FÖLDES Béla: Az államháztartástan (pénzügytan). Budapest 1912
- HELLER Farkas: Pénzügytan. Budapest 1943
- JUSZTINGER János: Adótörténeti szemelvények a régi magyar jogból. Jura 2018/1. sz. 50–58.
- KAJTÁR István – HERGER Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest – Pécs 2013
- KISS Lászlóné – SZITA János: A pénzügyi jogalkotás és jogforrási rendszer főbb vonásai a feudalizmustól a felszabadulásig. Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XVIII. Pécs 1987
- KOVÁCS Árpád: Pénzügyi ellenőrzés változó erőterben. Budapest 2003
- KÓNYI Manó: Deák Ferenc beszédei, I. (1829 – 1847) <http://mek.oszk.hu/02200/02213/html/> (letöltve: 2018. 12. 01.)
- LEROY-BEAULIEU, Paul: Pénzügytan. Budapest 1880
- MATLEKOVITS Sándor: Magyarország államháztartásának története: 1867 – 1893. Budapest 1894
- MEZEY Barna (szerk.): Magyar Alkotmánytörténet. Budapest 2002
- MEZNERICS Iván: Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodásban és a nemzetközi kapcsolatokban. Budapest 1972
- NAVRATIL Ákos: A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata. Budapest 1908
- SCHULZE, Hermann: Pénzügyi-jog. Jogtudományi Közlöny 1878/39–45. sz. 313., 322., 332., 348. 262.
- SZENTIVÁNYI Iván: Bankjog. Budapest 1988
- VANDEGRIFT, Rolland A.: Budgets and Budgetary Control. Tax Magazine 1934/2. sz. 55–90.

RATHMANNER, Laura

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.10

Forschungsassistentin

Forschungsstelle für Rechtsquellenerschließung der Universität Wien

Österreichische Akademie der Wissenschaften

**Der Vertrag von Saint Germain im Kontext der europäischen Nachkriegsordnung
Internationale Konferenz (Wien, 27.-29. September 2018)**

***The Treaty of Saint Germain 1919 in the Context of the European Post-War Order
International Conference (Vienna, September 27th-29th 2018)***

In view of the approaching centenary of the Paris Peace Conference 1919/1920 and the conclusion of the so-called “Parisian Peace Treaties” terminating the First World War, an interdisciplinary international conference organized by the Austrian Academy of Science took place in Vienna from September 27th till 29th 2018. With a view on the Austrian Treaty, the Treaty of Saint Germain, and its consequences it attempted to shed light on the developments and parties involved in the broader context of the European Post-War Order, thereby revealing the large and varied scope of the provisions as well as several research desiderata.

Keywords: *Paris Peace Treaties, Treaty of Saint Germain, interwar period, Europe*

1. Einführung und Überblick

Angesichts des bald hundertjährigen Bestehens der sogenannten Pariser Vorortverträge, die im Gefolge der Pariser Friedenskonferenz 1919/1920 unterzeichnet wurden und aus juristischer Sicht das Ende des Ersten Weltkriegs markieren, wurde Ende September in Wien eine Internationale Konferenz veranstaltet. Als Veranstaltungsträger fungierte die Österreichische Akademie der Wissenschaften in Form des Instituts für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung (INZ) sowie der Kommission für die Rechtsgeschichte Österreichs (KRGÖ) in Kooperation mit der Forschungsstelle für Rechtsquellenerschließung der Universität Wien (FRQ); für die Organisation zeichneten *Michael Gebler* (Universität Hildesheim), *Thomas Olechowski* (Universität Wien), *Stefan Wedrac* (ÖAW) sowie *Anita Ziegerhofer* (Universität Graz) verantwortlich.

Mit dem zwischen den alliierten und assoziierten Mächten und der Republik Österreich am 10. September 1919 unterzeichneten Vertrag von Saint-Germain-en-Laye wurde zum einen bewusst einer der im Vergleich zum Versailler Vertrag mit Deutschland weniger bekannten Verträge als Ausgangspunkt gewählt. Die einzelnen Beiträge sollten Entstehung und Wirken des Vertrages im Gesamtkontext der Vorortverträge und der neuen internationalen Ordnung beleuchten, wobei der Fokus gleichermaßen auf Siegermächten wie Verlierern und neu entstandenen Staaten liegen sollte. In den Vordergrund gerückt wurde dabei zum anderen weniger die – vergleichsweise besser aufgearbeitete – Entstehungsgeschichte des Vertrags auf der Pariser

Friedenskonferenz, sondern die Konzentration auf die Entwicklungen in der Zwischenkriegszeit und die Auswirkungen der Regelungen im Zusammenhang mit der Neuordnung Europas. Diesen beiden Aspekten versucht ein seit 2017 an der KRGÖ in Kooperation mit dem INZ und den Universitäten Graz, Linz und Wien laufendes Forschungsprojekt zur rechtlichen Bedeutung des Vertrags von St. Germain Rechnung zu tragen, dessen Forschungen durch den Austausch und die Vernetzung auf der Konferenz in die internationale Forschungslandschaft eingebettet werden können. Insgesamt sollte die Aufmerksamkeit auch auf bislang in diesem Zusammenhang kaum erforschte Regelungsbereiche, etwa auf wirtschaftlichem und kulturellem Gebiet, gelenkt und ein neuer Blick auf die Gesamtbewertung der Pariser Friedensordnung ermöglicht werden.

Dementsprechend gliederte sich das dreitägige Programm in sechs Panels: Nach einer Einführung in den europäischen und internationalen Kontext durch die ersten beiden Vorträge sollten sich die darauffolgenden jeweils auf eine der fünf „*alliierten und assoziierten Hauptmächte*“ (Frankreich, Großbritannien, die USA, Italien und Japan) konzentrieren. Das dritte und letzte Panel des ersten Tages rückte den Blick auf nach dem Kriegsende neu entstandene Staaten, die Tschechoslowakei, den SHS-Staat und Polen. Am Freitag standen zunächst die Konsequenzen des Vertrags von St. Germain für das Österreich der Zwischenkriegszeit im Mittelpunkt. Beginnend mit den Auswirkungen auf die österreichische Bundesverfassung 1919/20 und der Institutionalisierung seiner Ausführung in Form von Vertragsorganen befassten sich die weiteren Vorträge jeweils mit bestimmten Bereichen, vom finanziellen über den militärischen bis hin zu Kulturgüterückführung und Verkehrswesen. Der Nachmittag stand bereits im Zeichen des vorletzten Panels, der Pariser Nachkriegsordnung und den übrigen Verliererstaaten. Auf zwei Vorträge zum Versailler Vertrag folgten Präsentationen zum Vertrag von Trianon mit Ungarn und von Neuilly mit Bulgarien. Der dritte Tag begann mit zwei Beiträgen zu den Verträgen von Sévres 1920 und Lausanne 1923 mit dem Osmanischen Reich bzw. der Türkei. Das sechste und letzte Panel wandte sich schließlich wieder vom Speziellen zum Allgemeinen, indem die verbleibenden drei Vorträge die Position des Vatikans, die Festlegung von Staatsgrenzen und die völkerrechtlichen Konsequenzen herausstellen sollten.

2. Begrüßung und Eröffnung

Eröffnet wurde die Konferenz durch die Begrüßungsworte der Vertreter zweier Veranstalter, *Katrin Keller* und *Thomas Olechowski*. *Keller*, Direktorin des Instituts für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung, drückte ihre Freude über das Zustandekommen der Konferenz und die Kooperation der verschiedenen Veranstalter aus; ihre guten Wünsche für die Veranstaltung und deren Beitrag zu weiteren Forschungen begleiteten die darauffolgenden Tage. *Olechowski*, Obmann der KRGÖ an der ÖAW und Leiter der FRQ, bereitete mit seinem Rückblick auf den Wiener Kongress, der letzten großen Zusammenkunft zur Neuordnung Europas etwa 100 Jahre vor der Pariser Friedenskonferenz, und dem Ausblick auf die weitere völkerrechtliche Entwicklung bereits den Boden für die Einführung in den Gesamtkontext im ersten Panel, wobei er insbesondere auch die Frage in den Raum stellte, ob die völkerrechtlichen Impulse der Friedensverträge nicht in gewisser Weise ein bereits in den Vorkriegsjahren entstandenes Aufstreben fortsetzten.

3. Kontextuelle Einführung

Den Auftakt bildeten die fulminanten, ebenso breiten wie tiefgehenden Vorträge zweier Mitglieder des Organisationsteams, *Michael Gehler* und *Anita Ziegerhofer*.

Gehler (Hildesheim – Wien) hob zu Beginn die zahlreichen geschichtstheoretischen und methodischen Fragen der Thematik hervor, zumal es unmöglich sei, den Staatsvertrag – in zeitlicher wie in geographischer Hinsicht – isoliert zu betrachten. In seinem Vortrag spannte er in sieben Punkten den Bogen vom Sommer 1914, als der Kriegsausbruch nach *Clark* die ersehnte „*Befreiung aus Langeweile*“ brachte, bis hin zum Beginn einer neuen Ära, als sich ein Wandel im Zeichen der Entmachtung Europas abzeichnete. Aus dem Grundsatzkonflikt seien keine wirklichen Sieger hervorgegangen; das Ziel einer Befriedung nicht erreicht worden. Die Verhandlungen hätten in Anbetracht der Überforderung der Beteiligten und allen Bemühungen zum Trotz in ein Diktat gemündet und eine Neudefinition von Europa war gescheitert. Gegen bzw. mit dem Ende des Weltkriegs waren nicht weniger als 13 neue Staaten entstanden und vier Großreiche zusammengebrochen; die neuen Grenzen zogen eine Fülle neuer Probleme nach sich. Neben den politischen Umwälzungen war es zu Brüchen auf gesellschaftlicher Ebene gekommen. So hatten sich in den Jahren von 1917 – 1920 entscheidende Veränderungen von welthistorischer Bedeutung vollzogen, die das gesamte darauffolgende Jahrhundert prägen sollten und zum Teil bis in unsere Zeit hineinreichen.

Gleich im Anschluss gelang es *Ziegerhofer* (Graz) in rund 30 Minuten eine auf das Wesentliche reduzierte Geschichte der beiden internationalen Organisationen zu erzählen, deren Satzungen die gemeinsame Klammer der Friedensverträge bildeten und die Vision vom politischen und sozialen Weltfrieden verkörperten: der Völkerbund und die Internationale Arbeitsorganisation (ILO). Ausgehend von wesentlichen Faktoren, die vor dem Hintergrund einer neuen internationalen Öffentlichkeit, der Friedensbewegung und des Krieges für die Gründung des Völkerbunds als erste globale Internationale Organisation eine Rolle spielten, bot sich zuerst ein umfassender Überblick über die variierende Mitgliederanzahl (neben dem Fernbleiben der USA waren 17 Austritte, 22 Beitritte und ein Ausschluss zu verzeichnen), seine Organstruktur und Tätigkeitsfelder, dar. Daraufhin folgte ein Einblick in die Entstehungsgeschichte der organisatorisch mit dem Völkerbund verbundenen ILO aus einem Kompromiss zwischen Arbeiterbewegung, Regierungen und der Industrie; Jene wies mit der dreiteiligen Besetzung von Gremien, der besonderen Berücksichtigung von Frauen und der Möglichkeit weisungsungebundener Handlungen auf internationaler Ebene einige Besonderheiten auf und entfaltete rasch eine rege Tätigkeit. Seit dem Beitritt der USA 1934 wurde ihre Satzung als „*Verfassung*“ bezeichnet. Die nachträgliche Bewertung der beiden Organisationen steht in starkem Kontrast: Dem Erfolg der bis heute bestehenden ILO wird das Scheitern des Völkerbunds gegenüber gestellt, wiewohl auch dieser in einzelnen Bereichen, wie etwa dem Minderheitenschutz, durchaus eine konstruktive Politik entwickelt hatte.

4. Die Pariser Nachkriegsordnung und die Siegermächte

In diesem Panel übernahmen die Vortragenden den Versuch, die „klassische“ Fokussierung auf die Politik der einzelnen Siegermächte, prominent verkörpert durch die später als „*Big Three*“ bezeichneten Staatschefs *Wilson*, *Lloyd George* und *Clémenceau*, in Bezug auf den Vertrag von St. Germain zu ergänzen. Der Vortrag zu Italien widmete sich hingegen mit der Tiroler Frage einer ebenfalls klassischen, allerdings Saint Germain spezifischen Thematik, während die Präsentation zur Tätigkeit der Delegierten Japans in den Grenzziehungskommissionen leider ausfiel.

Den Anfang machte mit *Catherine Horel* (Paris) eine ausgewiesene Kennerin von ungarischen und zentraleuropäischen Fragestellungen in diesem Zusammenhang. Sie betonte, dass die französische Österreichpolitik Frankreichs vor dem Krieg mitnichten auf eine Zerstückelung der Habsburgermonarchie gerichtet war und erst durch die Beteiligung am Londoner Vertrag ein explizit gegen die Monarchie gerichtetes französisches Kriegsziel bestand. Nach dem Krieg und dem Zusammenbruch standen – vor dem Hintergrund eines möglichen Anschlusses an ein dadurch erstarkendes Deutschland – die Frage der Rechtsnachfolge und der künftigen Stellung des neuen österreichischen Staates (Stichwort: Unabhängigkeit) im Zentrum; nach dem Abschluss des Vertrags prägten schließlich die Angst vor dem Bolschewismus und dem deutschen Revanchismus die französische Politik. In der darauffolgenden Diskussion wurde vor allem *Clémenceaus* Österreichbild und die Wahrnehmung des deutsch-österreichischen Verhältnisses thematisiert.

Im darauffolgenden Beitrag von *B.J.C. McKercher* (Victoria) konnten sich die Teilnehmenden ein Bild von *Lloyd George* und der britischen Position in Bezug auf das neue Österreich machen, wobei der Vortragende in der Diskussion die Unterschiede zwischen den Vorstellungen des Foreign Office und des Premierministers abermals betonte. Die Briten selbst hatten zunächst keine Vorstellung davon, wie Mitteleuropa nach dem Krieg aussehen sollte; Österreich war für *Lloyd George*, für den die Anschlussfrage kaum eine Rolle spielte, nur einer von mehreren Nachfolgestaaten, denen er insgesamt eher skeptisch gegenüberstand, wobei seine Politik insgesamt eher von pragmatischen als strategischen Überlegungen getragen war. Nach seiner Abreise prägten freilich vor allem *Balfour* und *Eyre Crowe* die britische Österreichpolitik, die durch ein Bemühen um Stabilisierung, nicht zuletzt in finanzieller Hinsicht geprägt war: Österreich sollte ein demokratischer, kapitalistischer (und letzten Endes auch zahlungspflichtiger) Staat werden.

Hans-Jürgen Schröder (Gießen) übernahm es in seiner konzisen Darstellung, den Staatsvertrag von St. Germain in den Kontext der imperialen Bestrebungen der USA einzubetten. Auch die USA verfolgten zunächst keine unmittelbaren Interessen in Bezug auf die Monarchie, die Kriegserklärung war aus mehreren Gründen, darunter auch aus der Überzeugung heraus, dass Wien in einem Abhängigkeitsverhältnis zu Berlin stünde, erfolgt. Der österreichische Friedensvertrag ist einerseits in Bezug auf das von *Wilson* proklamierte Selbstbestimmungsrecht, als „Seismograph“ für seine Selbstbestimmungspolitik, andererseits aus vergleichender Perspektive zur deutschen Situation, was etwa die Demokratisierung der politischen Systeme, die territorialen Verluste und wirtschaftlichen Folgen anlangt, von Interesse. Beide Friedensverträge stellen sich letzten Endes als Etappe der us-amerikanischen Hegemonialpolitik dar; die USA sicherten sich schließlich in den Separatfrieden 1921 jeweils die Rechte aus diesen Verträgen – ohne Übernahme der Verpflichtungen. Aus der Diskussion ist der Vergleich zur vertraglichen Vernetzung nach dem 2.

Weltkrieg sowie die Annahme, dass *Wilson* wohl nach seiner Rückkehr bereits nicht mehr an Österreich gedacht hat, hervorzuheben.

Den Abschluss des Panels bildete eine eingehende Darstellung der Tiroler Frage, die *Stefan Wedrac* (Wien) mit Blick auf das Zustandekommen der Entscheidung über die Teilung Tirols und *Marion Dotter* (Wien) im Hinblick auf deren Verwirklichung und Auswirkungen schilderten. Italien hatte die Brennergrenze bereits 1915 als klares Ziel formuliert und dafür Sorge getragen, dass sie auch Niederschlag in den militärischen Bestimmungen des Waffenstillstands finden sollte. Die schwierige Position Italiens in Paris verstärkte die Bedeutung dieser Frage, wobei die eigentliche Entscheidung bereits vor Ankunft der deutschösterreichischen Friedensdelegation fallen sollte; überraschend erscheint, dass Präsident *Wilson* hier keine Rücksicht auf eine mögliche Anwendung des Selbstbestimmungsrecht nahm, sondern gleichsam „über Nacht“ entschied, die vorgeschlagene Regelung zu akzeptieren. Für die lokale Bevölkerung sollte diese Entscheidung einen gravierenden Einschnitt bedeuten und die Zwistigkeiten über die Stellung Südtirols noch weit in das 20. Jahrhundert hineinreichen.

5. Neue Staaten und die Pariser Nachkriegsordnung

Den Abschluss des ersten Tages bildete ein kurzes Panel zu Themen mit Bezug auf drei der zahlreichen neu entstandenen Staaten. Hier fand die Abgrenzungsfrage mit der „*Kärntner Frage*“ ihre Fortsetzung, während in den anderen beiden Vorträgen das Werden des jeweiligen neuen Staates und seine Verknüpfung mit den Pariser Verhandlungen anschaulich wurde.

Dalibor Truhlar (Linz) betonte in seinem Vortrag die gemeinsame Geschichte der Republik Österreich und der Tschechoslowakei, die jedoch ganz unterschiedlich wahrgenommen wurde und in der die gleichen Bezugspunkte oftmals gegensätzlich bewertet wurden. Der Vertrag von St. Germain selbst wurde in der Tschechoslowakei kaum rezipiert, da die Tschechoslowakei alle ihre Forderungen im Wesentlichen erfüllt sah. Diese historisch bis hin zur Schlacht am Weißen Berg zurückreichenden Gegensätze zwischen dem Selbstverständnis der späteren Tschechoslowakei und der „*österreichischen*“ Wahrnehmung wurde auch in der Diskussion näher thematisiert.

Im Anschluss rief *Richard Lein* (Wien) den Teilnehmern in seiner ausführlichen Darstellung die „*Ereignisse an der südslawischen Front*“ und die Grenzziehung zum SHS-Staat in Erinnerung. Während die Steiermark „*handstreichartig*“ von einem ehemaligen General der k.u.k. Armee besetzt wurde, kam es in Kärnten zu „*Abwehrkämpfen*“, deren Bedeutung laut *Lein* jedoch in der österreichischen Geschichtsschreibung tendenziell überschätzt wird. Dass es in Kärnten bekanntlich zur Anordnung und Durchführung einer Volksabstimmung kam, die in weiterer Folge zum Verbleib der betroffenen Gebiete bei Österreich führen sollte, sei vielmehr auf die politische Konstellation zurückzuführen; auf Seiten der Kärntner Slowenen dürfte für deren Ausgang wohl das Überwiegen des wirtschaftlichen gegenüber dem nationalen Interesse den Ausschlag gegeben haben.

Zu guter Letzt erhielten die Teilnehmer durch die Präsentation von *Damian Szymczak* (Posen) Einblick in die Entstehung des unabhängigen polnischen Staates im Gefolge der Pariser Friedensordnung. Für Polen war freilich in erster Linie der Versailler Vertrag von Bedeutung, der Vertrag von St. Germain ist hingegen weitgehend unbekannt.

6. Konsequenzen für Österreich

Die sechs Vormittagsbeiträge wandten sich unterschiedlichen Themen aus dem Umkreis des österreichischen Vertrages zu.

Auch die Republik (Deutsch-)Österreich zählte nach ihrem Selbstverständnis zu den auf dem Boden der Monarchie neu entstandenen Staaten und lehnte jede Rechtsnachfolge ab, konnte ihren Standpunkt in Paris jedoch nicht durchsetzen. Dieser Übergang und die Auswirkungen des Staatsvertrags auf die Bundesverfassung, die ein gutes Jahr nach Vertragsunterzeichnung in Kraft treten würde, und an der bereits parallel zu den Friedensverhandlungen in St. Germain gearbeitet wurde, war Gegenstand des Beitrags von *Thomas Olechowski* (Wien), der durch die oft vernachlässigte Verknüpfung der Erzählstränge ein anschauliches und umfassendes Bild dieses Zeitraums zu zeichnen verstand.

Der Beitrag der Autorin hatte zum Ziel, die Aufmerksamkeit auf einen weitgehend unerforschten technisch-administrativen Aspekt der Vertragsanwendung zu lenken und einen Überblick über die zahlreichen durch den Vertrag geschaffenen Kommissionen und ihre Tätigkeit zu geben, die sich ebenso unterschiedlich darstellten wie die ihnen zugrunde liegenden Regelungsgebiete. Die Bandbreite reichte hierbei von „typischen“ Einrichtungen wie den Grenzkommissionen über die Ausschüsse zur Ausführung und Überwachung der Abrüstungsbestimmungen oder der für Kärnten angeordneten Volksabstimmung bis hin zu den Sachverständigenausschüssen für bestimmte Eisenbahnfragen und dem Novum der Reparationskommission.

Daraufhin füllten *Walter Ibers* (Graz) Ausführungen zum „Rettungsschirm“ für Österreich in Form der beiden „Völkerbundanleihen“ 1922 und 1932 den regelmäßigen Verweis auf die wirtschaftlichen Folgen des Vertrags mit Leben. Der Vortragende betonte, dass diese Anleihen keine unmittelbare Konsequenz des Vertrags darstellten und auch die im Vertrag enthaltenen Bestimmungen etwa zum Generalpfandrecht oder der Liquidation der österreichisch-ungarischen Bank lediglich den Rahmen für die österreichische Finanz- und Wirtschaftspolitik bildeten, deren Fehler – strategischer, psychologischer oder schlicht dilettantischer Natur – das ihre zur Situation beitrugen. Schließlich sollten (jeweils unter der Ägide eines niederländischen Kommissärs) entscheidende Reformen durchgeführt werden, die zu einer finanziell erfolgreichen Sanierung führen sollten, wirtschaftlich jedoch schwer zu bewältigen waren.

Nach einer Pause galt die Aufmerksamkeit dem bereits in den vorhergehenden Diskussionen immer wieder tangierten Thema der militärischen Bestimmungen. *Tamara Scheer* (Wien) wählte zur Verdeutlichung des (deutsch-)österreichischen Standpunkts einen internen Bericht aus den Unterlagen der Friedensdelegation, die in militärischen Fragen von Wien aus von einem Expertengremium, darunter Oberst Schneller und Theodor Körner, unterstützt wurden. Sie bemängelten am Vertragsentwurf vor allem, dass die schon bestehende internationale Liquidationskommission ignoriert, den Bestimmungen keine genaue Recherche vorangegangen, die Regelungen zur Militärluftfahrt eins zu eins vom deutschen Vertrag (der auf gänzlich anderen Voraussetzungen gründete) übernommen worden sei, Deutschösterreichs Wehrlosigkeit eine Bedrohung für den Frieden darstellen würde und ein Verbot des Milizsystems die Gefahr von

Söldnertruppen nach sich zöge. Sachlich begründet oder nicht – in Bezug auf die militärischen Bestimmungen konnte die Delegation keine wesentlichen Veränderungen erreichen.

Auf die Ausführungen zur militärische Liquidation folgte der Vortrag *Bernadette Biedermanns* (Graz) zur Liquidation auf kulturellem Gebiet, d.h. der Aufteilung und Rückerstattung der Kulturgüter der ehemaligen Monarchie. Ausgehend von einigen Fallbeispielen erhielten die Teilnehmenden Einsicht in den theoretischen Hintergrund und die Herangehensweise der Provenienzforschung, bevor näher auf spezielle Rückforderungen der Tschechoslowakei und Belgiens und ein Beispiel bzgl. Italiens eingegangen wurde. Die Vertragsbestimmungen weisen Parallelitäten zur Aufteilung der Immobilien auf und die Anwendung des Territorialitätsprinzips für den Zeitraum nach 1914 zeugt von einer pragmatischen Entscheidung. Die Aufteilung der Kulturgüter und die Rückgabeforderungen zählen zu den am geringsten aufgearbeiteten Bereichen im Zusammenhang mit dem Staatsvertrag von St. Germain, sodass noch viele offene Fragen bestehen.

Ein kaum besser vertrautes Thema stellt die Ausgestaltung und Neuausrichtung des wirtschaftlich bedeutenden Bereichs des (Eisenbahn-)Verkehrswesens am Beginn der Zwischenkriegszeit dar. *Nikolaus Reisinger* (Graz) übernahm es, die historischen Entwicklungslinien nachzuzeichnen und wies darauf hin, dass auch in diesem Bereich die mentalitätshistorische Sicht nicht außer Acht gelassen werden könne. Wie schon im finanziellen Bereich galt auch hier, dass die Verluste aufgrund der einschneidenden Vertragsbestimmungen die Situation erschwerten (1919 waren manche Verbindungen gänzlich eingestellt, teilweise sollte sogar der Verbleib von ganzen Waggons ungeklärt bleiben), die Misere jedoch nicht ausschließlich darin begründet lag; zahlreiche technische Probleme wurden schon aus der Zeit der Monarchie mitübernommen. Hervorgehoben wurde auch das Interesse der tschechoslowakischen Politik auf diesem Gebiet, nachdem sich die Tschechoslowakei zum Ziel gesetzt hatte, zur neuen Eisenbahndrehscheibe Mitteleuropas zu werden.

7. Die Pariser Nachkriegsordnung und die Verliererstaaten

Nach diesem Fokus auf einzelne Themengebiete im Zusammenhang mit der österreichischen Regelung wechselte in diesem Panel die Perspektive wieder auf die gesamtvertragliche Ebene mit Blick auf einzelne Staaten. Nun richtete sich das Augenmerk auf die Vertragspartner der anderen Vororteverträge, wobei sich alle Vortragenden weniger auf einzelne Schwerpunkte konzentrierten, sondern erfolgreich um eine möglichst umfassende Darstellung bemühten.

Am Beginn standen zwei Vorträge zum Versailler Vertrag, dessen Regelungen in weiten Teilen als Vorbild für die übrigen Verträge gedient hatten. Zunächst analysierte *Klaus Schwabe* (Aachen) die Wahrnehmung und Folgen des Vertrages anhand der Ziele der USA, Frankreichs und Großbritanniens und der deutschen Erwartungen. Er betonte, dass *Wilson* nicht nur Ideologe war, sondern auch konkrete Vorstellungen für das von ihm angestrebte Ziel der kollektiven Sicherheit durch einen globalen, wissenschaftlichen Frieden hatte, während für Frankreich in erster Linie der Sicherheitsaspekt im Vordergrund stand und Großbritannien an einem Erhalt des (wirtschaftlichen) Gleichgewichts und einer Abgrenzung gegen das bolschewistische Russland interessiert war. Aus deutscher Sicht schienen *Wilson's* 14 Punkte einen Schutz vor den Interessen

der Alliierten zu versprechen und die Möglichkeit eines Ausgleichsfriedens zu eröffnen. Das Vertragswerk trägt daher insgesamt dem Kompromissgedanken Rechnung, untereinander wie auch in Bezug auf den Kriegsgegner, blieb jedoch aus deutscher Sicht ein Anathema, unvereinbar mit der übernommenen moralischen Perspektive „*eines demokratischen Rechtsfriedens*“. Ohne diesen „*Krieg in den Köpfen*“ (*Krumeich*) hätte sich die Verwirklichung angesichts der Flexibilität und der grundsätzlichen Annehmbarkeit zahlreicher Bestimmungen – allenfalls unter Ausklammerung bestimmter Themen – ganz anders darstellen können.

In eine ähnliche Richtung wiesen auch die Ausführungen von *Hans-Christof Kraus* (Passau), der sich den Folgen des Vertrags für die deutsche Außenpolitik widmete und konstatierte, dass mittlerweile von vielen der – zum Teil bis in die 2. Republik hineinreichenden – Paradigmen als völlig obsolet Abstand genommen wurde. Es stellt sich die Frage, welche Voraussetzungen es im neuen Kontext gab und welche Folgerungen die Politiker daraus zogen. Im Vordergrund sollte der Vorwurf des Art 231, die Reparationszahlungen, die Gebietsverluste und die als demütigend empfundenen Entwaffnungsbestimmungen stehen, während die neue Lage und die neuen außenpolitischen Möglichkeiten im Gesamtsystem übersehen wurden, die sehr wohl Handlungsspielräume eröffneten. Auch hier zeigt der Blick auf die einzelnen Siegermächte die Unterschiede. Wesentlich war neben der Nichtbeteiligung Russlands und der psychologischen Wirkung des Völkerbundbeitritts auch die letztendlich ausbleibende Ratifikation der USA, die in Deutschland bald einen künftigen Wirtschafts- und Handelspartner sehen und zu seinem größten Kreditgeber avancieren sollten.

Auf den Versailler Vertrag, der nach wie vor als bedeutend wahrgenommen wird, aber in erster Linie von historischem Interesse ist, folgte einen Überblick über den Vertrag von Trianon und dessen Stellenwert in der nationalen Erinnerung Ungarns. *Ibolya Murber* (Budapest) schilderte kurz die schwierigen Friedensverhandlungen, nachdem die wesentlichen Entscheidungen bereits endgültig vor der Teilnahme der ungarischen Delegation getroffen worden waren, wobei die Entente großes Interesse daran hatte, welche Regierung letzten Endes in Ungarn an die Macht kommen sollte. Die Auswirkungen des Vertrags, insbesondere die territorialen Verluste, sind bis heute prägend für die ungarische Erinnerungskultur und fester Bestandteil der (Aus-)bildung; kritisch hervorgehoben wurde die bewusste politische Emotionalisierung.

Ebenfalls als eines besonders unglücklichen Kapitels wird des Vertrags von Neuilly in Bulgarien gedacht. *Roumiana Preshlenova* (Sofia) gab Einblick in diese „*zweite nationale Katastrophe*“ nach den Gebietsverlusten infolge des 2. Balkankriegs. Unter anderem verlor es 10% seines Territoriums, 30% der Bevölkerung und wurde ebenfalls zu Reparationsleistungen verpflichtet. Auch hier sind die innenpolitischen Konsequenzen von Bedeutung: Nachdem die Regierung aus Protest gegen die Friedensbedingungen zurückgetreten war, unterschrieb *Stambolijski* als neuer Ministerpräsident und machte daraus Karriere. Als Teil des Vertrags von Neuilly wird in der bulgarischen Geschichtsschreibung zudem das Abkommen zum „*freiwilligen Bevölkerungsaustausch*“ mit Griechenland betrachtet, das jedenfalls nicht zur Vereinfachung der Situation der Minderheiten führte.

Im Anschluss an die beiden Vorträge entspann sich trotz der vorgerückten Stunde die wohl lebhafteste Diskussion der Tagung, in deren Zentrum der Bevölkerungsaustausch stand,

insbesondere inwiefern dieser dem Gedanken der ethnischen Säuberung Rechnung tragen sollte, wobei der Begriff der „*ethnischen Säuberung*“ selbst als Euphemismus kritisiert wurde.

Die ersten beiden Vorträge des Samstagvormittags richteten ihren Blick auf Südosteuropa und die Liquidation des Osmanischen Reiches. Gingen bereits bei anderen Vorträgen das Thema des jeweiligen Vertrages mit völker- und verfassungsrechtlichen Fragen der Staatennachfolge Hand in Hand, so gilt dies besonders in Bezug auf die Verträge von Sèvres und Lausanne. *Hüseyin Çiçek* (Erlangen-Nürnberg) schilderte die Entwicklungen bis hin zur Entstehung des türkischen Staates und betonte das neue Selbstverständnis als türkische Nation, das sich durch die Regelungen zu den Minderheiten bedroht sah. Bis heute wird der Vertrag von Sèvres in der Türkei politisch instrumentalisiert und gilt als Ausdruck einer Geschichtskonstruktion und eines Apartheitsystems; die Archive sind verschlossen. Auch auf diesen Vortrag folgte eine ausführliche Diskussion, die von der Rolle der Briten über die Bedeutung des Scheiterns des Vertrages für die Nationalkonservativen in Deutschland bis hin zur Frage, wer denn nun tatsächlich Vertragspartei war, reichte.

Athanassios Pitsoulis (Hildesheim) rief zu Beginn seiner Präsentation ebenfalls die politische Aktualität des Vertrags von Lausanne in Erinnerung, der in den Grenzregelungen und militärischen Bestimmungen Klauseln enthält, über die sich Griechenland und die Türkei bis heute streiten; den Schwerpunkt seines Vortrags bildete der Bevölkerungsaustausch zwischen den beiden Staaten, der mittlerweile von der griechischen Literatur gegenüber der bisher positiven Bewertung realistischer zu behandeln versucht wird, während sich nur spärlich türkische Literatur zu dem Thema finden lässt. Der Vortragende selbst schloss eine positive Bewertung dezidiert aus: Vor allem die völkerrechtlichen Konsequenzen waren fatal, indem durch diese Vereinbarung demonstriert wurde, wie Zwangsvertreibungen nachträglich vertraglich legitimiert werden können; nicht umsonst sollten die Regelungen als Vorbild für das deutsch-italienische Abkommen von 1939 dienen.

8. Folgen, Perzeptionen und Reaktionen

Das letzte Panel bildeten zwei Präsentationen zu gänzlich verschiedenen, wenig bekannten Themen im Zusammenhang mit den Pariser Vorortverträgen, der Rolle und Perspektive des Vatikans in Paris und den technischen Aspekten der Grenzfestlegung, bevor die Tagung mit den völkerrechtlichen Konsequenzen des Vertrags und den Schlussworten *Ziegerhofers* ihren Abschluss fand.

Ausgehend von der „*Friedensnote*“, in der Papst *Benedikt XV.* unter anderem für die Macht des Rechts und die Einrichtung von Schiedsgerichten plädierte sowie den Verzicht auf die Reparationsforderungen und die Rückgabe der eroberten Gebiete gefordert hatte, gab *Andreas Gottsmann* (Rom) einen interessanten Einblick in die Politik des Vatikans im Hinblick auf die Pariser Friedenskonferenz, an der er trotz seiner Bemühungen im Vorfeld nicht durch Vertreter teilnehmen konnte. Die vom Vatikan verfolgte Strategie zielte auf die Etablierung des Papsttums als vermittelnde, übernationale, weltweit agierende Macht ab und markierte den vor allem durch *Leo XIII.* geprägten Übergang zum Streben nach ideologisch-geistlicher Weltherrschaft. Dem Ergebnis, den Friedensverträgen, stand der Vatikan – mit Ausnahme des Völkerbundes – insgesamt

skeptisch gegenüber, da sie nicht auf christlichen Prinzipien beruhten; in Bezug auf Österreich, das er als wichtigen Faktor für die Stabilisierung Zentraleuropas wahrnahm, nahm der Vatikan zunächst eine abwartende Haltung ein, bevor *Seipel* sich um eine enge Allianz bemühen sollte.

Das Thema der Grenzziehung mag mit sämtlichen Pariser Vororteverträgen auf prominenteste Weise verknüpft sein, die tatsächliche Durchführung der Grenzbestimmungen und Festlegung der Grenzen führt jedoch ein Schattendasein. Aufbauend auf dem Gedanken der Universalität und Bedeutung von Grenzen erklärte der Geodät *Heinz König* (Wien) in seiner umfassenden Präsentation die technisch-praktische Seite der Festlegung von Staatsgrenzen und die Arbeit der Grenzkommissionen, bevor er den Teilnehmenden die Realisierung einiger Abschnitte der im Vertrag von Saint Germain getroffenen Grenzentscheidungen unter anderem anhand der Grenzurkunden anschaulich vor Augen führte.

Zu guter Letzt rückte der Vortrag *Christian Pippans* (Graz) über den Einfluss der Verträge auf die Entwicklung der Völkerrechtsordnung ein genuin rechtshistorisches Thema in den Mittelpunkt. Er konzentrierte sich dabei auf vier Schwerpunkte, die Neuerungen in Bezug auf das *ius ad bellum* sowie das *ius in bello*, den Minderheitenschutz und das Verhältnis der „qualifizierten Unabhängigkeit“ zur klassischen Souveränitätsauffassung im Völkerrecht, wobei letzteres leider aufgrund der fortgeschrittenen Zeit nicht mehr behandelt werden konnte. Aus heutiger Sicht als besonders ungewöhnlich anzusehen ist unter anderem die mit den Verträgen gewählte Konstruktion einer Implementierung der autonomen Satzungen der ILO und des Völkerbunds, die mit ihrer Rechtspersönlichkeit als solche bereits eine entscheidende Neuerung gegenüber den Verwaltungsunionen darstellten und das Bild des institutionellen Völkerrechts zum Kooperationsrecht entscheidend verändern sollten, sowie die rasche Entwicklung (unter 30 Jahre) des Aggressionsverbots, während die individualrechtliche Ausgestaltung des Minderheitenschutzsystems auch für das geltende Recht typisch ist.

9. Schluss

Ziegerhofer sprach in ihrem kurzen Schlusswort allen Teilnehmern und vor allem auch dem von *Wedrac* geleiteten Organisationsteam ihren Dank für die erfolgreiche Veranstaltung aus, die wie wohl kaum eine andere die Bandbreite der in Paris getroffenen Regelungen aufzuzeigen vermocht hatte. Es wurde deutlich, dass zahlreiche Bereiche von der Forschung bis heute nicht vollständig aufgearbeitet wurden und in Anbetracht der großen Umwälzungen und des Umfangs der Konferenz selbst ins Hintertreffen gerieten. Insofern erwies sich die Wahl des Ausgangspunkts – nicht der berühmt-berüchtigte Versailler Vertrag, sondern der unbekanntere Vertrag von Saint Germain – in Verbindung mit der nicht rein nationalen, sondern vielmehr gesamteuropäischen Perspektive, als glücklich. Dank gebührt den Veranstaltern für die reibungslose Organisation und den angenehmen, freundlichen Rahmen, der den Vortragenden zudem im Wege eines gemeinsamen Abendessens eine weitere Gelegenheit zu Vernetzung und Austausch bot. Es ist zu hoffen, dass gelebte Interdisziplinarität und internationale Zusammenarbeit auch in naher Zukunft dazu beitragen werden, mehr Licht auf dieses Kapitel unserer Geschichte zu werfen.